

A HELYI ÉRTÉK

Kulturális örökség tanulmányok

KÖNYVTÁR ÉS TÖRTÉNET

EGER, 2014

Az előző kötet tartalmából:

Gál Tibor: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár orvostudományi könyvei

Kun Zsuzsanna: A Theológiai Magyar Olvasó Társaságtól a Magyar
Egyházirodalmi Társulatig

Mizera Tamás: A Kárpát-medencei polgári könyvtárak vizsgálata. A mesterek
könyves kultúrája

Hegedűs István: A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy család
idősebb ágának betléri kastélykönyvtára

Kozma Katalin: Nemzettudat és identitás. Magyarságkép a 19. század
elején a korabeli német nyelvű sajtó alapján

A HELYI ÉRTÉK

A HELYI ÉRTÉK
Kulturális örökség tanulmányok
Sectio Iuvenum

2.

Szerkesztőbizottság

Monok István (elnök)
Czeglédi László
Kis-Tóth Lajos
Petercsák Tivadar
Verók Attila

KÖNYVTÁR ÉS TÖRTÉNET

Szerkesztette

Czeglédi László–Verók Attila

Líceum Kiadó
Eger, 2014

Készült az Eszterházy Károly Főiskola
Médiainformatika Intézetének és Történelemtudományi Intézetének
közreműködésével.

Anyanyelvi lektor

Báthory Kinga

ISSN 2062-5561
ISBN 978-615-5250-56-9

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora.
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában.
Igazgató: Czeglédi László
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent 2014-ben.

Készült az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben.
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Balogh Sándor: A könyv szimbolikája a képzőművészetben	7
Kardos Zsuzsanna: Egy elfeledett katekizmus három kiadása az egri líceumi nyomdából	13
Bognár Tímea: Vándorló könyvek. Tulajdonbejegyzések és ex librisek a Pálffy család csépi gyűjteményében	47
Körmendiné Pók Zsófia: Könyvtárak az egészségügy szolgálatában Magyarországon	101
Lengvári Csaba: A magyar katolikus egyház megtörésének utolsó szakasza avagy a Bokor Katolikus Bázisközösség elleni küzdelem.....	147
Fábián Máté: A többpártrendszer gyakorlati megvalósulásának lehetőségei (1986–1989)	161
Racsko Réka: „A jövő oktatási környezetében az iskola falai nem leomlanak, hanem kitágulnak.”	189
A kötet szerzői.....	203

Balogh Sándor

A könyv szimbolikája a képzőművészetben

A görög mitológiában a múzsák közül Kliót, a történetírást és Kalliópét, az epikus költészet múzsáját ábrázolták íróvesszővel és papirusztekercssel. A keresztény ikonográfiában az Ószövetségre az irattekercs, az Újszövetségre a könyv utal. Az univerzum szimbólumaként (*liber mundi*) nyitva ábrázolva tanulás, bölcsesség, tudomány, felismerés a jelentése, csukva ua., csak még megőrzött és megszerezhető, szűz titokként. A csukott könyv Jézus kezében a lepecsételt könyvet jelenti, melyet csak ő, a Júdea törzséből való oroszlán képes felnyitni, az utalás a Jelenések könyvéből származik. Az ábrázolásokon a lepecsételt könyvet, ami az élet könyve, Krisztus a bal kezében tartja – a fedőlapon alfa és ómega, kezdet és vég szimbóluma –, jobbát áldásra vagy szónoki gesztusra emeli. A trónoló, uralkodó Krisztusnak ez a *pantokrátor* megjelenítése (a gör. *pantosz* 'minden', *theosz* 'isten') már az ókeresztény művészetben megkezdődött, *tanító* jelentéssel is bír. A könyv néha nyitott és bibliai idézet vagy utalás hordozója. Felfedezhető a Hagia Sophia mozaikjain, a palermói Monreale apszisában, a rilai kolostorban vagy a templomkapu feletti timpanon szobrainak közepén Amiens-ben.

Evangéliáriumok ötvös kötéstábláin, kelyhek zománcberakásán, kódexek kezdőlapjára minálva, hímzett szőnyegeken köszön vissza a motívum. Része az ortodox és görögkeleti ikonosztáznak. Megtalálható a Pantokrátor Krisztus alakja a magyar Szent Koronán is rekeszzománcból, baljában zárt evangéliummal, jobbában egy szem gyöngy, ami az Igét jelképezi. A reneszánszban a frontálisan és szigorúan trónoló alakot lassan felváltják az egyre lágyulóbb Madonna-ábrázolások, de a könyv nem marad el a képről. A gyermek Máriát oktató Szt. Anna ölében a nyitott könyv az Ószövetség szimbóluma, a „Krisztus születése”-képeken az Újszövetséget jelenti.¹

¹ Magyar katolikus lexikon

Könyv a gyermek Jézus kezében a tanítás, a tanító eljövételére utal (Rogier van der Weyden képén). A gyermek Mária kezében a könyv azt jelenti, e gyermek által jön majd világra az Ige, ahogy az „Angyali üdvözlés”-képeken a nyitott könyv: „Íme, a Szűz méhében fogan”.

Donatello domborművén olvasás közben lepi meg Máriát az angyal, ahogy Ghirlandaio, Leonardo, Fra Angelico freskóin, El Greco és Poussin képein. A „Magányos Madonna”-képeken gyakran könyvet tart kezében Mária (Botticelli *Könyves Madonnája*), a pünkösdi-képeken a térdén van nyitott könyv. A genti székesegyház „Bárány imádása” szárnyasoltárán, Hubert és Jan van Eyck alkotásán Mária és Keresztelő Szent János könyvet tartanak, ahogy a próféták is. Jan van Eyck festményén a donátor Madonnája ugyan nem olvas, de megteszi helyette a térdeplő és imádkozó Rolin kancellár. Megszámlálhatatlan a tekercs- és írásszalag ábrázolás, az apostolok és szépszámú szentek kiegészítőjeként a könyv a hitet és az evangéliumot jelenti, így látható Dürer mester négy apostolt ábrázoló táblaképein.

Gyakori téma a kor festészetében, miniatúráiban a tekercs átmásolása könyvbe mint a hit megerősítése. Pápák, papnők, papok esetén az ígértetést; rendalapítóknál, szerzeteseknél a regulát; zarándokok, remeték, szüzek kezében az imakönyv a vallás gyakorlását jelképezi.² Valóságos könyvtípus-bemutató a templomi homlokzatok, faszobrok, oltárok szentjeinek, evangélistáinak attribútumaként megjelenített csatos, palástos, csuklyás könyvkötések, mint Til Riemenschneider faoltárán is látható. A karddal átszúrt könyv Szt. Bonifác attribútuma, a védekezésül feltartott könyvet a legenda szerint fejével együtt vágta ketté egy gaz fríz.

Szt. Jeromosról több ábrázolás maradt fent könyvvel, mint nélküle. Tipikus „könyves” szentek Clairvaux-i Szent Bernát, Padovai Szent Antal, Szent Domonkos, Aquinói Szent Tamás, Alexandriai Szent Katalin. Michelangelo a Sixtus-kápolna mennyezetfreskóin a próféták nyitott könyveit a közvetett isteni jelenlétre utalóként, a csukottakat a közvetlenként ábrázolja. A vállas szübillák könyvei a látnoki képesség elvesztésére utalnak, az utolsón jól látható, amint rezignáltan feladja az olvasást, és becsukja a könyvet. A hét szabad művészet ábrázolásain a Retorika irattekercs, a Grammatika könyv, könyvet és jogart tartó alak a Filozófia, a könyvbe író pedig a Történelem szimbóluma.³

² Magyar katolikus lexikon

³ Szimbólumtár. Szerk. Pál József–Újvári Edit. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 280.

Az erényeknél az Okosság/Bölcsesség allegorikus figurái tartják kezükben a könyvet. Szt. Ágoston tudós voltára céloz képén Botticelli a könyvvel, ahogy teszi Fra Angelico is Albertus Magnus képzelt portréjánál. Domenico di Michelino Dante-freskóján a firenzei dómban a költő az *Isteni színjátékot* tartja kezében, háttérben aláfestésként némi Pokol, a Purgatórium és a Paradicsom. A háttér, az illusztráció, a szimbólum a könyvnek konkrét, szerzővel, címmel ellátott jelentést ad. Rotterdami Erasmus portréin a tudós toposza mellett a könyv azonos önmagával. Az alkimistaábrázolásokon a csukott könyvet hét pánt pecsételi le, amit csak hét művelettel lehet majd felnyitni. A velencei flotta 828-ban Alexandriából elrabolja (más forrásoknál megveszi) Szt. Márk ereklyéit. A nyitott könyvre támaszkodó szárnyas oroszlán alakja mint Márk attribútuma a velencei államiság szimbóluma lesz, címerén, zászlaján hordja. A könyvlapokon olvasható felirat („Pax tibi Marce evangelista meus”) jelentése („Béke neked Márk, én evangélistám”) a legendára utal, ahol egy angyal mondta ezt Márknak a viharos tengeren, útban természetesen Velence felé, aki megnyugodott ezt hallva.

A könyvábrázolás a hivatalos okmányokon, pecséteken, címereken a törvényt, a törvényességet személyesíti meg.

A magyar református egyház címerében a zászlós bárány az Ó- és Újszövetségre utaló két nyitott könyvön tapos.

A könyv a keresztény egyházművészet ikonizált tárgya, mint a kereszt, a kulcs vagy a töviskoszorú. Arcimboldo preszürreális portréi mintha Dali világát előlegeznék meg. Az vagy, ami a foglalkozásod: könyvtáros könyvből, és még jól jártál, mert jogászként halból és sült csirkéből volnál. Caravaggio Szt. Jeromosának keze addig nyújtózik, ameddig a könyvei érnek, az aszkéta teste szinte összenő könyveivel, eggyé válik a tanítással. Jose Ribera temérdek szent- és görögfilozófus-ábrázolásán elmaradhatatlan kellék az egyszerű pergamenkötésű, salátává olvasott könyv, ami vagy szent, vagy nem, a lényeg maga a figura, a tárgy másodlagos. Georges de La Tour Szt. Józsefének könyve isteni fényt áraszt, ahogy a lotaringiai festő szinte minden képe fényárban úszik. A németalföldi csendéleteken és életképeken sima használati tárgyak, ugyan úgy lehetne sisak, korsó, kalitka, sonka vagy az elmaradhatatlan pipa. A termékeny Rubens óriási vásznain keresni kell a könyvet, mellékes tárgy, még ha *Négy filozófus* jeleníti is meg velük.

A *törpe* c. Velazquez képnél a kompozíció fontos elemei a könyvek, viszonyítási alapok, nem udvari bolondot látunk, hanem hivatalnokot, aki nehezen boldogul a neki túlméretes kötetekkel, és a „túlméretes” világgal.

Rembrandtnál a ronggyá olvasott könyv tanítást és érett bölcsességet jelent, így anyja portréján, az öreg emberén, a filozófusén, Szt. Máté, Szt. Pál és Szt. Sebestyént alakjainál, ellenben megismerendő tanítást fia, az olvasásba merült Titus ábrázolásánál. Ronggyá olvassa könyveit a patikus, az aranymérő, a kereskedő és az egész posztókészítő cég: a számadáskönyveket. Vermeernél *A hit allegóriája* c. festmény túlzó ünnepélyességével a Könyvek könyveként aposztrofálja a Bibliát, ami a kereszttel, kehellyel és áhítattal elengedhetetlen kelléke a kompozíciónak. A rokokó könnyedsége a könyvet sem veszi komolyan, erotikus veszélyforrásként mint a csábítás kelléke jelenik meg a képeken, rézkarcokon, Fragonard olvasó női egészen belepirulnak a műveletbe, hogy úgy tegyenek, mintha olvasnának. *Madame de Pompadour* Boucher képén több a király szeretőjénél: művelt, értelmes asszony, akinek kezében nem áll idegenül a könyv. Goya brutális metszetein kifacsarodik a világ, a számár számárkönyvből olvas, a sátán írja a sorskönyvét, és örültek próbálják kiolvasni a sorsukat, a könyv nem értékhordozó.

Carl Spitzweg biedermeier életképeket gyárt mókás könyvbolondokról, csak a karakter számít. A preraffaelitáknak ismét fontos a könyv, Rosetti *Szűz Mária neveltetése* c. képén hegyekben állnak a könyvek, szinte tudós nő, aki komolyan felkészül szerepére, a kor kihívásaira meg tud és meg is akar felelni.

Manet *Mallarmé* és *Zola* portréin a könyvek az írók munkaeszközei, Ferenczy Károly olvasó férfija akkurátusan feje fölé emeli a könyvet, hogy jobban lássa. Van Gogh képén a biblia mellett illetlenül ott hever a regény, hogy a Könyvek könyvének megkopott dicsőségére utaljon. A csendélet elemeiként szerepelnek a salátává olvasott, olcsó regények, hagymák és kókadt csokrok társaságában vagy egyszerűen egymásra hajigálva ugyanannyit jelentenek, mint a szoba nyűtt székei és kitaposott bakancsai.

Bezzeg Renoir hölgyei legalább tíz festményen csodálhatók meg, amint átszellemülten falják a betűket. Az impresszionizmus ismét divatba hozza az olvasó nők ábrázolását, mintegy rácsodálkozik a témára, hétköznapi hölgyek, cselédek és frivol dámák, léha kokottok kapnak a könyv után. Gyakran magányosan, pucéran és főleg fiatalon, a könyv unaloműző, sohasem lexikon, gyanítom, nem is szakkönyv, még csak nem is szakácskönyv, mérget vennék rá, hogy regény, legfeljebb újság, de biztosan nem a *Biblia*. Így merülnek el olvasmányaikban Munkácsy, Benczúr festményein, láthatók Berény Róbert, Réti István, Czöbel Béla alkotásain.

A XX. századi festményeken, fotókon olvasó modern nők kihívóak és néhol alig rejtetten erotikusak, a könyv jelenléte csak fokozza a hatást, mintha éppen, hogy felesleges, unaloműző pótlék volna. Ernst Barlach szobrán (1936) a könyv összenő az olvasóval, testének meghosszabbítása. Ugyanaz a tükör ismétli az alakot és visszatükrözi a könyvet René Magritte *Alter ego* c. szürreális látomásában, a valóságos a könyv, az ember hasonmása pedig átkerül a tükör túloldalára, a fantáziavilágba vagy ugyanannak az embernek egy másik tudatállapotába. A szocialista realizmus propagandacélokra használta a könyvet. A tudás eszközeként ábrázolta, mint ami kivezeti az elnyomott osztályokat a rájuk kényszerített szellemi sötétségből, és most már nem csak a kiváltságosoké lesz a művelődés lehetősége. Leginkább brosúrára emlékeztet, szinte elveszik a kérges kezekben. Georg Rohner *Az irodalmár* c. (1968) festményén a könyvkupacok, csukott és nyitott kötetek váltakozásai ritmusgyakorlattá fokozzák le a könyvet, mintha csak ornamentika volna.

Száz éve a fotóműtermek kedvelt díszlete volt a könyv, aki betévedt egy vásári napon, hogy emléket hagyjon, az fontosnak, okosnak látszott a társaságában, és tudott valamit kezdeni a kezével a villanásig. A könyv már régen nem ikonizált jelentéstartalommal bír, hanem elsősorban egyedivel, az adott képzőművészeti tárgyon a művész szándékának megfelelően vagy a kompozíció szabályai szerint viselkedik. A kortárs képzőművészet egyik legsajátosabb alkotása a művészkönyv, ahol a könyv megjelenítési formává, eszközzé, alapanyaggá válik, vagy esetenként korcsosul attól függően, hogy a tárgy hordoz-e tartalmi üzenetet, esztétikai értéket, vagy csupán üres blöff.

Felhasznált irodalom

- Anderle Ádám–Adriányi Gábor*: Magyar katolikus lexikon. Szerk. Diós István–Viczián János. Szent István Társulat, Bp., 2002
- Aradi Nóra*: A szocialista képzőművészet jelképei. Kossuth–Corvina, Bp., 1974
- Auboyer, Jeannine*: A barokk. Szerk. Aradi Nóra [et al.], ford. Sziberth Bertalan. Corvina, Bp., 1994
- Auboyer, Jeannine*: A korai középkor. Ford. Sarodi Tibor. Corvina, Bp., 1988. (A művészet története)
- Auboyer, Jeannine*: A korai reneszánsz. Szerk. Karátson Gábor, ford. Sziberth Bertalan. Corvina, Bp., 1991. (A művészet története)

- Auboyer, Jeannine*: A századvég és a századelő. Ford. Sarodi Tibor. Corvina, Bp., 1988
- Biedermann, Hans*: Szimbólum-lexikon. Szerk. Falus János, ford. Havas Lujza–Körber Ágnes. Corvina, Bp., 1989
- A keresztény művészet lexikona. Szerk. Jutta Seibert, ford. Harmathné Szilágyi Anikó. Corvina, Bp., 1986
- Layuno Rosas, María Ángeles [et al.]*: Az érett reneszánsz. Szerk. Petz György, ford. Székely Ervin. Corvina, Bp., 1993. (A művészet története)
- Művészeti Lexikon. Főszerk. Zádor Anna–Genthon István. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966
- A rokokótól 1900-ig. Szerk. Turay Hedvig, ford. Csép Attila. Corvina, Bp., 1988. (A művészet története)
- Rovó Aladár*: A könyv. Fővárosi Könyvkiadó, Bp., é.n.
- Szimbólumtár. Szerk. Pál József–Újvári Edit. Balassi, Bp., 1997

Kardos Zsuzsanna

Egy elfeledett katekizmus három kiadása az egri líceumi nyomdából

„...A gyermekek oktatásában pediglen a hit tanításának egységessége céljából [...] minden helyi alapfokú iskolás számára a mi tiszteletreméltó törökszentmiklósi papunk, Nagy Ferenc által a mi megbízásunkból készített és már a mi egyetértésünkkel kiadott katekézis könyvét rendeljük használatra...”

(Eszterházy Károly egri püspök rendelete, 1776)

Bevezető

Dolgozatom témájaként Nagy Ferenc *Az egy igaz és boldogító hitnek elei* című katekizmusát, pontosabban a mű születési körülményeinek és három kiadásának ismertetését, elemzését választottam. Az ok nagyon egyszerű: Nagy Ferenc szülővárosom, Törökszentmiklós plébánosa volt 1759-től 1768-ig, és nagyjából ez minden, amit az életéről tudunk.

Hogy miért elfeledett a műve? Azért, mert ezt a katekizmust legutoljára 1796-ban adták ki, és azóta sem. De ha elolvassuk a magyar katekizmusirodalomról szóló elemzéseket, rájöhethetünk, hogy nem véletlenül. Például Érdűjhelyi Menyhért 1906-ban megjelent összegzésében „kevés sikerű próbá”-nak nevezte.¹

Nagy Ferenc a legjelentősebb Magyarországon írt katekizmusoktól eltérően nem Kaniziusz Szent Ignác, hanem Roberto Bellarmino (Bellarmin Szent Róbert) munkáit tekintette mintának. Az 1765-ben kelt és Dobronyai Miklós oldalkanonok által latin nyelven megfogalmazott approbáció, azaz a cenzori engedély szerint műve „aggályos, már-már hisztérikus gondossággal” megszerkesztett, és „nem taláztatott benne semmi disznóság”. Ez tökéletesen alkalmassá tette arra, hogy Eszterházy

¹ Érdűjhelyi Menyhért: A kat. hitelemzés története Magyarországon. Összetartás, Zenta, 1906. 197.

Károly püspök 1776-ban kelt rendeletében ennek a katekizmusnak a használatát tegye kötelezővé az egri egyházmegyében működő elemi iskolák számára.

A mű három kiadása 1767-ben, 1771-ben és 1796-ban jelent meg. A következőkben szeretném felvillantani azokat az érdekességeket, amelyeket e három kiadás megismerésekor, elemzésekor találtam.

A mű születésének körülményei

Személyek

Nagy Ferenc

Balasszentmiklósról már az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben feljegyezték, hogy „Bala pusztá” az egri egyházmegyéhez tartozó, plébániával rendelkező település.² A török 1552-ben foglalta el a települést, palánkvárat épített, s ekkor kapta mai nevét is. A török hódoltság után a szentmiklósi pusztá területe teljesen lakatlanná vált. Törökszentmiklóst 1720-tól kezdi újra betelepíteni II. Almásy János gróf. 1720-ban és a rákövetkező években református telepesek érkeztek, az első katolikus családok csak 1725-ben jelentek meg.³ Az egyházközség 1740-ig a tiszapüspöki anyaegyház filiája volt, ekkor állították vissza a plébániát. 1746-ban a hívek száma már 430 volt. Almásy János az egykori török mecset helyén épült szűkös kápolna helyett 1747-ben a vár tégláinak felhasználásával Szent Miklós tiszteletére templomot emeltetett, amelyet 1762-ben kibővítettek, s amely mellé 1761-ben paplakot építettek. Ekkor már a plébánia a körüle fekvő puszták, valamint Dévaványa, Túrkeve és Kisújszállás anyaegyháza volt.⁴

Itt szolgált Nagy Ferenc alesperes 1759-től 1768-ig. Életéről nem sokat tudunk. A plébánia iratai megsemmisültek, csak a könyvtára őriz néhány könyvet Nagy Ferenc possessori bejegyzésével. Az egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött sematizmusok közül is csak az 1767. évi őrzi a nevét.

² Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Szent István Társulat, Bp., 1985. 35.

³ Tóth Sándor: Vázlatok Törökszentmiklós múltjából. Városi Tanács VB, Törökszentmiklós, 1948. 72.

⁴ Soós I.: i.m. 296–297.

Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művében a következőket írta róla:

Nagy Ferencz,

r. kath. plébános Török-Szent-Miklóson.

Munkái:

1. *Duplex honor collegii Pazmanaei auditoribus occasione festivitatis divorum Petri et Pauli ejusdem tutelarium. Viennae, 1763.*

2. *Az egy igaz és boldogító hitnek elei, a mellyeket... gróf Eszterházi Károlynak egri püspöknek... parancsolatjából egybeszedetetett és kinyomtatattott. Eger; 1767., 1771. és jav. kiadás 1796.*⁵

Hogy milyen körülmények között született a műve, nem tudjuk, azt sem, hogy ki kezdeményezte a katekizmus összeállítását, Eszterházy püspök vagy Nagy Ferenc, mindenesetre a címben szereplő „*parancsolatjából*” elég árulkodó. Annyi bizonyos, hogy a könyv első kiadása a püspök anyagi segítségével jelent meg 1767-ben.⁶

Eszterházy Károly

Amikor 1762. június 29-én Eszterházy püspök bevonult székvárosába, sok teendő várt rá. Az egyházmegye paphiánnyal küzdött, a templomok nagy része szűk vagy rossz állapotú volt, Eger városában pedig építkezések folytak, vagy tervek készültek a jövőben felépítendő épületekhez.

Mindemellett a püspök kiemelt figyelmet fordított arra, hogy az egyházlátogatások az egyházmegye legtávolabbi zugában is végbemenjenek. A papok létszámát jelentősen megemelte, és nagy figyelmet fordított az egyházfegyelem megszilárdítására, a műveltség terjesztésére. Ebben az időben a plébániákon tartott könyvek száma ugrásszerűen megnőtt. Eszterházy gondoskodott a templomok mellett működő iskolák építéséről és karbantartásáról is.⁷

Eszterházy elődje, Barkóczy püspök elképzeléseihez képest jelentősen továbbfejlesztette az egyetem gondolatát, és merészen elhatározta: Eger-

⁵ *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Elektronikus dokumentum. URL: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/> (Letöltés: 2012. 12. 15.)*

⁶ *Ecsedy Judit, V.: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800. Balassi, Bp., 1999. 191.*

⁷ *Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger, 1997. (Studia Agriensia, 16.) 12–13.*

ben felépíti Magyarország első négyfakultásos egyetemét.⁸ Beadvánnyal fordult a királynőhöz, amelyben kifejti: „Legforróbb vágyam, hogy az egri iskola Felséged védő szárnya alatt universalis Lyceummá fejlődjék.”⁹

Eszterházy püspök nem volt bibliofil, és az általa létrehozott könyvgyűjtemény sem az. Az egri *Bibliotheca Episcopalis* az egyetemi képzést szolgálta volna, és Eszterházy Károly a négy fakultás oktatásához szükséges anyagot gyűjtötte össze, évtizedes munkával, nagy hozzáértéssel és gondos körültekintéssel vásárolta össze Európa minden tájáról a jelesebb kiadványokat. Az állomány gyarapítását önálló könyvtáros- és kiterjedt beszerzői hálózat segítségével végezte. Gyűjtőmunkájának fő segítője külföldön Giuseppe Garampi bécsi pápai nuncius, Magyarországon pedig Büky József könyvtáros volt. Nagy részt vállalt ebben az akcióban Batthyány Ignác egri prépost-kanonok, a későbbi gyulafehérvári püspök, a nagy bibliofil főpap is, aki átkutatta Észak-Magyarország régi könyvtárait, és megvásárolta az átengedett kiadványokat. Eszterházy püspök beolvasztotta könyvtárába az egri szeminárium, a gyöngyösi és bártfai plébániák könyvtárának nagy részét. A bártfai könyvtárból jelentős protestáns irodalom került az alakuló könyvtárba,¹⁰ a gyöngyösi plébánia majdnem ezer kötetes könyvállományát Eszterházy hozatta Egerbe. A könyvtár könyvállománya más úton-módon is bővült. A püspök segítségével voltak pl. a pesti és pozsonyi könyvkereskedők, de érkezettek be ajándékok és hagyatékok is, főleg az egri kanonokoktól, de az egri egyházmegye plébánosaitól is. A hosszú, kitartó és hozzáértő gyűjtőmunka meghozta gyümölcsét. Az egri Líceum gazdag könyvgyűjteménnyel rendelkezett, s 1793. december 28-án megnyílt az ország második nyilvános könyvtára 16.000 kötettel. Ha ehhez hozzászámítjuk az 1799-ben elhunyt Eszterházy hagyatékát, akkor az egri könyvgyűjtemény 13.879 művet 20.293 kötetben mondhatott a magáénak, s ez az ország egyik legnagyobb gyűjtemé-

⁸ Antalóczi Lajos: A kétszáz éves Egeri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1993). In: Kétszáz éves az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Szerk. Antalóczi Lajos. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, 1993. (Az Egeri Főegyházmegye sematizmusa 6.) 21.

⁹ Löffler Erzsébet: Ad maiorem dei gloriam. Eszterházy Károly művészetpártoló tevékenysége. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1999. 201.

¹⁰ Csapodi Csaba, Tóth András, Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Gondolat, Bp., 1987. 135.

nye volt a 18. század legvégén. Ezt a 20.293 kötetet nevezzük Eszterházy-féle gyűjteménynek.¹¹

Eszterházy Károly mentalitását, műveltségét és egyházszervezői koncepcióját meghatározták Rómában töltött évei. A püspök nagy példaképei nyomán kezdte meg munkáját. Az egyik a névadó szentje, Carlo Borromeo vagy Borromei Szent Károly milánói érsek, tőle az egyház-szervezés feladatainak lelkiismeretes és körültekintő megoldását tanulta. Az érsek azokra a feladatokra mutatott megoldási utat, amelyek itthon várták a végzett, a rekatolizációban tenni akaró növendékeket. A másik példakép Szalézi Szent Ferenc volt, aki szintén az ellenreformáció nagy alakja, aki a toleráns kereszténység megtestesítője, a rekatolizáció folyamatában többre becsülte a meggyőzést, mint a hatalom erejét. Népszerű könyvét, a *Philoteát* – amelyben rövid fejezetekben fejti ki a lelki élet szabályait azoknak, akik a világi életben és nem a kolostorban törekednek a szeretetre, és ezzel a szentségre – Eszterházy püspök 1771-ben adatta ki. A harmadik nagy példakép XIV. Benedek pápa volt, aki megszemélyesítette számára a modern főpapi eszményt. A pápa pártfogolta a tudományokat, fejlesztette a vatikáni könyvtárat, Szalézi Szent Ferenchez hasonlóan a meggyőzés híve volt, és kiterjedt irodalmi munkássággal rendelkezett. Ezek a könyvek Eszterházy püspök egri könyvtárában is megtalálhatóak voltak.¹²

Irodalommecénási tevékenységét is meghatározták a példaképei által közvetített elvek, de támogatója volt világi témájú szépprózai művek kiadásának is. A püspök adatta ki a református Patay Sámuel művét, aki az indiai *Pancsatatra* szabad átköltését készítette el *Az régi indusok bölcselkedések* címmel.¹³ Eszterházy püspök mint kiadó óvakodott a szélsőségesen protestánsellenes vagy intoleráns művek támogatásától, elgondolásában az oktatásban használható teológiai munkák és az erkölcsi tanítások kaptak helyet. Számos író támogatott, és saját költségén adta ki műveiket. Ilyen volt Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános katekizmusa (*Az egy igaz és boldogító hitnek elei*, 1767, 1771, átdolg. kiad. 1796).¹⁴ A könyvet Eszterházy püspök a saját költségén adatta ki 1767-ben, a nyomtatást pedig a Liceum nyomdájában végezték.

¹¹ Antalóczi L.: i.m. 33.

¹² Bitskey I.: Püspökünk i.m. 17-18.

¹³ Bitskey I.: Püspökünk i.m. 121.

¹⁴ Bitskey I.: Püspökünk i.m. 15.

Nagy Ferenc művének forrásai

Nagy Ferenc két fontos forrásból merített: Roberto Bellarmino *A keresztényi tudomány bővebben való megmagyarázása* és Pázmány Péter *Az isteni igazságra vezérlő kalauz* című művét dolgozta át.¹⁵

A katekizmus szó a görög katekhein (‘visszhangozni’) igéből ered, és tág értelemben kérdés-felelet formában összeállított, áttekinthető, egyszerű oktató könyv, amelyet először a 8. században Alkuin írt; később gyermekek számára állítottak össze katekizmusokat. Szorosabb értelemben a hitoktatás (katekézis) tankönyve, a keresztény hit dialógusos, kérdés-felelet formában megfogalmazott foglalata. Az első katekizmust, mely címében is viselte a szót, 1504-ben Ortiz de Villegas adta ki Lisszabonban: *Cathecismo Pequeno da doctrina...* Az első protestáns katekizmus, Luther Márton *Kis Kátéja* 1529-ben jelent meg *Der kleine Catechismus für die gemeine Pfarrherrn und Prediger* címmel. Első magyar nyelvű kiadása valószínűleg Heltai Gáspár fordításában jelent meg (*Catechismus minor, az az a keresztyeni tudomanac reuידeden valo sumaya*, 1550). A 16. században a katekizmusok sora született, elsősorban a protestánsok és a katolikusok között folytatott viták szellemében. A katekizmusok gyors terjedésében szerepet játszott, hogy megfelelt a kor memóriaközpontú didaktikai módszerének. Európa-szerte meghatározó jelentőségű volt Kaniziusz Szent Péter (1521–1597) munkássága. 1554-ben adta ki a *Summa doctrinae Christianae*-t, a *Nagy katekizmust* a papságra készülők számára, amely 239 kérdés-feleletet tartalmazott. A mű 2. kiadása a tridenti zsinat legfontosabb határozatait is feldolgozta. A középfokú iskolák tanulóinak szánt legismertebb műve a *Catechismus minor seu Parvus Catechismus catholicorum* (1558). I. Ferdinánd (1556–1564) előírta, hogy birodalma országainak iskoláiban Kaniziusz katekizmusát kell tanítani. Ennek nyomán Oláh Miklós prímás megbízta Telegdi Miklóst a mű fordításával. 1618-ban képes kiadása is készült, párhuzamos latin–magyar szöveggel is kiadták a középfokú oktatás számára.

A kálvini reformáció hitvallási iratának számító *Heidelbergi Kátét* III. Frigyes pfalzi választófejedelem kezdeményezésére 1562-ben dolgozta ki Heidelbergben Zacharias Ursinus és Kaspar Olevianus. Magyarul 1577-

¹⁵ Ocskay György: Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban. Irodalomtörténeti Közlemények 86. (1982) 4. füz. 337.

ben Huszár Dávid fordításában jelent meg (*A keresztény hitről való tudomannac rövid kérdésekben foglaltatott sommaia*).

Nagy Ferenc művének egyik forrása Roberto Bellarmino két katekizmususa közül a kisebbik, a *Dichiarazione Più Copiosa Della Dottrina Cristiana* (1598).¹⁶ Itáliában és a Hitterjesztési Kongregáció (*Congregatio de Propaganda Fide*) rendelkezése folytán a missziós országokban terjedt el. 56 nyelvre fordították le, rendszere, fölépítése, pontossága Kaniziuszéval vetekszik. Magyar fordítása 1744-ben Nagyszombatban és 1780-ban Egerben jelent meg *Rövid Keresztény Tudomány* címmel, a magyarországi iskolákban azonban Kaniziusz katekizmususa a 18. sz. végéig szinte egyeduralmat élvezett, mert a mindaddig érvényben levő jezsuita tanrend, a *Ratio studiorum* a közép- és felsőoktatásban ezt írta elő iskolai használatra. Az egri egyházmegye elemi iskoláiban viszont egészen más katekizmusból tanultak. Eszterházy Károly 1776-ban kiadott rendelete így szól:

„...*A gyermekek oktatásában pediglen a hit tanításának egységessége céljából [...] minden helyi alapfokú iskolás számára a mi tiszteletreméltó törökszentmiklósi papunk, Nagy Ferenc által a mi megbízásunkból készített és már a mi egyetértésünkkel kiadott katekézis könyvét rendeljük használatra...*”¹⁷

A század katekizmusirodalmát meghatározták a Kaniziusz-fordítások és az azok hatását tükröző művek, végül a tőle független önálló próbálkozások.¹⁸

Pázmány Péter bíboros, a magyarországi ellenreformáció vezető alakja volt, aki ékesszóló prédikációival, hitvitáival – amelyekben a lángész, a mély tudomány és az általa irodalmivá megformázott nyelv hatalmas ereje nyilvánult meg – sokakat térített vissza a katolikus hitre.¹⁹ Az irodalmi barokk stílus egyik legnagyobb képviselője, melynek lényege az érzéki illusztráció. A nyelv nagy ismerőjeként gyakran élt a barokk stílus díszítő elemeivel. Körmondait grammatikai bonyolultságuk ellenére is tisztának, áttekinthetőeknek és érzékleteseknek tartották realisztikus képei és a

¹⁶ Ocskay Gy.: i.m. 337.

¹⁷ *Szecső Károly*: Eszterházy Károly iskolapolitikája. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1999. 227.

¹⁸ Magyar katolikus lexikon. Elektronikus dokumentum. URL: <http://lexikon.katolikus.hu/> (Letöltés: 2012. 12. 15.)

¹⁹ Magyar katolikus lexikon

közmondásszerű megállapításai miatt. Fontos szerepet játszottak a magyar irodalmi nyelv megteremtésében a reformáció ellen írt vitairatai, prédikációi és imádságai. Műve, az *Isteni igazságra vezérlő kalaúz* (Pozsony, 1613, 1623, 1637) vagy röviden csak *Kalaúz* Pázmány fő műve, a katolikus hitvédelem hatalmas szintézise, amelyben a felekezeti polémiák valamennyi vitás kérdésére igyekszik választ adni: előbb az általánosan elfogadott keresztény hittételeket veszi sorra, majd a felekezeti különbségeket taglalja. Cáfoló és érvelő részletei, érzékletes képei, többszörösen alá- és mellérendelt, ritmikus körmondatai, metaforái, fokozásai és halmozásai mind a korai barokk próza jellegzetes vonásai. Mivel a *Kalaúzra* protestáns részről érdemi válasz nem érkezett, csupán némely részleteit támadták meg, Pázmány csak rövid írásokban válaszolt. Így a latinul válaszoló (1626) Fridericus Baldvinus wittenbergi teológiai professzor ellen magyar nyelven írta *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője* (Pozsony, 1627) című iratát, hangsúlyozva, hogy tudatosan választja a latin helyett a magyar nyelvet:

„És jóllehet deákul is tudok, de mivel a Kalaúz-t a magyarokért, magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akarom írni; nemzetemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni; engem sem tilthat senki, hogy magyarul ne írjak a deák könyvre.”²⁰

Helyesírása és nyelvezete

Bár a *Magyar katolikus lexikon* szerint „a Kaniziusz-katekizmus hatását nélkülöző, önálló próbálkozások egyike sem jelentett jelentősebb értéket a hazai katekatikai irodalomban”, Nagy Ferenc műve egy másik szempontból mégis értéket hordoz: jelentősnek mondható nyelvemlékeink között van, amely segítségével vizsgálható a késő középmagyar kor nyelvi fejlődése és helyesírásának változása.

A magyar nyelv középmagyar kora a mohácsi csatavesztéstől (1526) a felvilágosodás koráig tartott, Bessenyei György *Ágis tragédiája* című művének megjelenéséig (1772). A korszak történelme hatott a nyelv és a helyesírás változására is. Legnagyobb hatással a reformáció és az azt követően kialakuló ellenreformáció és katolikus megújulás bírt. Elterjedt a könyvnyomtatás, kialakult a magyar nyelvű irodalom, először a hitvitázó

²⁰ Pázmány Péter művei. Szerk. Tarnóc Márton. Neumann Kht., Bp., 2001. URL: <http://mek.niif.hu/06200/06223/html/> (Letöltés: 2012. 12. 15.)

irodalom, pl. Pázmány művei. Elkészültek az első részleges bibliafordítások, pl. Sylvester János *Újtestamentum*-fordítása (1541), illetve Károli Gáspár első teljes bibliafordítása 1590-ben, az ún. vizsolyi biblia. Terjedt a magyar nyelvű írásbeliség, ugyanakkor a kor hivatalos nyelve még a latin volt. Ebben a korban kezdődött a magyar nyelv egységesülése. Ezt segítették a megjelenő hazai nyelvtanok, szótárak: Dévai Bíró Mátyás Orthográphiája (Krakkó, 1549) és Szenczi Molnár Albert nyelvtana (1610). A nyelvtan a kor első felében még normatív: az írók lehetőleg kerülik a nyelvjárási vonásokat, de még használnak nyelvjárási alakokat. Ráadásul nem egy nyelvjárások feletti norma van, hanem több. Volt az í-zést kerülő keleti norma (*rígi* helyett *régi*, *kík* helyett *kék*) – érdekes módon azokon a területeken alakult ki, ahol nyelvjárásban erősen í-ztek –, és az erősen ő-ző nyugati norma (*tégöd*, *kéröm*). A kor legfontosabb eredménye a nyelvjárások feletti nyelvváltozatnak, az irodalmi nyelvnek a kialakulása. Ezzel párhuzamosan azonban a nyelvünk túldíszítetté, barokkossá, nehézkesé is vált, nem tudta követni a tudományok rohamos fejlődését, a társadalom változásait.²¹

Nagy Ferenc említett művében jelen vannak a provinciális elemek, de csak csekély mértékben, nyelvezete átmenet a nyelvjárás és az irodalmi nyelvhasználat között. Törekszik az egyöntetűsége, a következetes írásmódra mind a norma szerinti, mind a nyelvjárási nyelvi jelenségeknél. Művében feltűnik az í-zés, amely a keleti nyelvjárásokra jellemző: *ígírték*, *ítílet*; valamint más provincializmusok (*mellyekről*, *Istentűl* stb.), de mind következetes helyesírással.²²

Elsősorban a reformáció és a könyvnyomtatás segítette a nyelv fejlődését, és megnőtt az igény a minél egységesebb hangjelölésre. Először a protestáns helyesírás alakult ki, s ebben nagy szerepe volt Heltai Gáspárnak, akinek munkája alapjául szolgált a későbbi protestáns helyesírásnak.²³ Ő választotta szét a z és sz, és az s és zs hangok jelölését, állandósította a *ty*, *gy*, *ny*, *ly* jelölésmódját, és véglegesítette a hosszú magánhangzók mai módon való jelölését.²⁴ A katolikus helyesírás később alakult ki, mivel a magyar nyelvű katolikus irodalom is később jött létre. A katolikus

²¹ Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán: A magyar nyelv története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002. 540-541.

²² Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1960. 457.

²³ Kniezsa István: A magyar helyesírás története. Tankönyvkiadó, Bp., 1957. 15.

²⁴ Kniezsa I.: i.m. 19.

helyesírást Káldi György alakította ki, és némely ponton eltért a protestánsok helyesírásától. Bevezeti az eddig hiányzó *ő, ű* jeleket, a protestáns *c = tz, cs = ts* helyett *c = cz, cs = ch* jeleket használ, próbálja tisztázni az *i* és *j* betűk használatában fennálló zavart. Káldi helyesírását Pázmány is átvette, és ő vezette be a *ch* helyett a *cs* jelet. Pázmány tekintélyével megtámogatva katolikus részről ez a helyesírás állandósult a 18. század végéig.²⁵ A 18. század harmadik negyedéig minden író és nyomda a saját valása szerinti helyesírást használta. Ezt követően az írók azt a helyesírást használták, amelyiket célszerűbbnek gondolták, és megindult a helyesírási rendszerek keveredése.²⁶

A katolikus Nagy Ferenc is a keverék helyesírással írt, ráadásul azzal a típussal, amely a nagyközönség között terjedt el. Ennek köszönhető, hogy nála is feltűnnek a protestáns helyesírásra jellemző formulák, pl. a *ts* jel a *cs* hang jelölésére (tsak, ditsírje).

Az egri püspöki nyomda a 18. században

Nem elhanyagolható a líceumi könyvállomány bővítésében a püspöki nyomda szerepe. A nyomdát az egyetemszervezés egyik jelentős lépéseként alapította Barkóczy püspök, de emellett a hatalmas kiterjedésű egri egyházmegye könyvigényének kielégítése miatt is szükség volt rá. Az alapítás időpontjára vonatkozó közvetlen források nincsenek, de a legvalószínűbb Iványi Sándor kutatásai nyomán az 1755-ös év.²⁷ Ekkor említi Barkóczy püspök először levelében a már felállított tipográfiát, és 1755-ből valók az első ismert egri nyomdatermékek.²⁸

A nyomda 1755-től 1766-ig magántulajdonban volt. Első tulajdonosa és nyomdásza Royer Ferenc Antal volt, aki az üzem felszerelésének megvásárlásához, a nyomtatás beindításához 500 Ft kölcsönt kapott a püspökségtől.²⁹ A nyomdafelszerelést, a prést, a betűkészleteket és egyéb munkaeszközöket már használtan vette, de nem elhasználtan. Vállalkozása

²⁵ Kniezsa I.: i.m. 20.

²⁶ Kniezsa I.: i.m. 24.

²⁷ Kiss Péter: Az egri egyházi (líceumi) nyomdaüzem első félévszázadának története. *Agria* 35. (1999) 211–212.

²⁸ Iványi Sándor: Az egri püspöki nyomda a 18. században. Vázlat. In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Szerk. Antalóczi Lajos. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, 1993. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 6.) 253.

²⁹ Kiss P.: i.m. 212.

sikeres volt, a kölcsön jelentős részét pár év alatt törlesztette. 1755 és 1758 között összesen 44 kiadvány került ki a nyomdából, közte 23 könyv, a többi aprónyomtatvány. Royer egri működése alatt királyi privilégium nélkül dolgozott, és hogy ezt megtehesse, ez mutatja Barkóczy püspök pártfogásnak jelentőségét. A püspök csak 1760-ban kérte meg a privilégiumot, de nem a nyomda tulajdonosának, hanem a maga és utódai számára. Ez is jelzi, hogy milyen jelentőséget tulajdonított a tipográfia működésének.³⁰

A siker ellenére Royer, az „utolsó vándornyomdász” továbbállt Egerből, és nyomdáját vagy inkább a felszerelésének a felét eladta vagy bérbe adta sógorának és addigi faktorának, Bauer Károly Józsefnek. Amikor 1761-ben Barkóczyt esztergomi érsekké nevezték ki, a városban felbukkant Royer is, és az egri tipográfiából magával vitt felszereléssel nyomdát nyitott mint érseki tipográfus.³¹

Bauer jó nyomdász volt, de korántsem volt jó üzletember, és a sok általa felvett kölcsönnel nem tudott megbirkózni. Csak a püspöki iskola alapítványának 3 és fél ezer forinttal tartozott, de vett fel hiteleket módos egri polgároktól is. Mivel a nyomda által kibocsátott kiadványok minősége a felszerelés elavulása, kopása miatt hanyatlott, a raktárban pedig felgyűlt az eladhatatlan készlet, ezért felvetődött a nyomda püspökség általi megvásárlása, átvétele. Ennek érdekében 1765-ben Berényi Sándor kanonok jelentést készített, amely nem csak a nyomda anyagi helyzetével foglalkozott, hanem megszabta, milyen elgondolások mentén működhetne az üzem tovább. Így megállapítása szerint a nyomdában közhasználatú könyveket kell nyomni, mint például nem túl vastag, így olcsó tankönyveket, szertartáskönyveket, a szentatyák könyveit, történeti könyveket és különböző nyelvű ábécés könyveket, katekizmusokat az alsóbb iskolák számára.³²

Eszterházy püspök átvette Bauertől a nyomdát, és 1766. május 3-án a püspöki iskolához csatolta.³³ Ezzel kezdődött a nyomda püspökségi időszak, amely 1804-ig, Eger érseki székhelyi rangra emeléséig tartott. Ekkor jelenik meg nyomdajelzésként az egri kiadványokon a következő szöveg: latin nyelvű kiadványokon *Typis Scholae Episcopalis*, a magyar nyelvűeken *A Püspöki Oskola betűivel*.

³⁰ Iványi S.: i.m. 253.

³¹ Kiss P.: i.m. 214.

³² Kiss P.: i.m. 216–217.

³³ Iványi S.: i.m. 254–255.

Eszterházy a nyomda vezetését az általa kinevezett prefektusokra bízta. Az első időszakban a prefektus Stanczel József szemináriumi vicerektor volt. A következő időszak prefektusai is mind papi személyek voltak egészen az 1790-es évek közepéig, amikor a püspök egy civil nyomdászra bízta a tipográfia vezetését, Gyalogai Ignácra. Az ő jelentéséből ismerjük ma a nyomda akkori felszerelését, állapotát. Bauernek ugyan felajánlották a faktori állást, de nem fogadta el, viszont 1768-ig dolgozott a nyomdának, de csak alkalmi megbízásokat vállalt, így faktor 1769-ig nem volt.

A nyomda az első években a Foglár utcában, a jogi iskolában működött, később az épület állapotának leromlása miatt először a Vármegyeházába, majd 1774-ben a Líceum három földszinti helyiségébe költözött. A nyomdatermékek legnagyobb részének értékesítése az egyik szobában történt, bár a tipográfiának voltak lerakatai az ország több pontján, ahol bizományosi értékesítés folyt, de ennek forgalma igen csekély volt.

A nyomda a papírt 1755 és 1787 között a Pozsony melletti pilai, majd 1787 után a sokkal közelebb fekvő dédesi papírmalomból szerezte be. A váltásban szerepet játszott a papír szállításának magas ára is, hiszen Pozsonytól Pestig hajóval, onnan szekerekkel szállították.

Az 1700-as évek végére a nyomdában három nyomtatóprés dolgozott. A nagy betűkészlet 1761 óta szinte változatlan volt, 1768-ban történt némi felújítás. A szokásos kurzív és antikva latin betűkből és a gót betűkből öt különböző sorozat állt rendelkezésre, emellett volt egy-egy görög és héber betűsorozat (a héber betűkészlet beszerzése Eszterházy parancsára történt 1790-ben),³⁴ továbbá címbetűk és díszítőelemek, cifrák.³⁵ Berényi Sándor említett jelentésében már felvetette egy betűvésznök alkalmazásának szükségességét,³⁶ de ez a jelek szerint nem történt meg. Erre utal Gyalogai Ignác 1805-ben írt jelentésében, ahol Pestről rendelt betűsorozatokról tesz említést.³⁷ Viszont fennállásának egész idejében hiány mutatkozott magyar ékezetes betűkészletből.³⁸

Az egyházi nyomdákra általában jellemző volt, hogy a világi magánvállalkozásoktól eltérően nem fejlesztettek. Ez történt Egerben is. A felújítás szinte teljes hiánya eredményezte, hogy a nyomda technikai felsze-

³⁴ Kiss P.: i.m. 221.

³⁵ Iványi S.: i.m. 256.

³⁶ Kiss P.: i.m. 216.

³⁷ Kiss P.: i.m. 222.

³⁸ Benkő L.: i.m. 166.

reltsége egyre jobban elmaradt a kor színvonalától.³⁹ Ennek ellenére kiadványaik igényes kiállításúak voltak, amelyeket változatos cífrákkal tettek díszesebbé.⁴⁰

A 18. században kiadott nyomdatermékek számát Markos Béla Petrik Géza nyomán 533-ra teszi.⁴¹ Iványi Sándor és munkatársai kutatásai szerint viszont 1755 és 1800 között Egerben 755 kiadvány jelent meg, amelyből 625 latin, 111 magyar, 18 német, 1 olasz nyelvű volt. Ezzel a kiadványszámmal az egri nyomda a 18. század második felében magyarországi viszonylatban a hetedik helyen áll.⁴² A legtöbb magyar nyelvű kiadvány könyv, amelyek évekre lebontva a legnagyobb számban Barkóczy püspöksége alatt keletkeztek, 1755 és 1766 között 22. 1785 után igen kevés magyar nyelvű kiadvány született Egerben.

A könyv előállítása a 18. században

A könyvnyomtatás ebben a korban igen hely- és pénzigényes mesterség volt. Drága volt az alapanyag és a felszerelés, és nagy helyiségek kellettek a műhely számára, valamint a feldolgozásra váró papír és a késztermék tárolásához.

A tipográfia középpontjában a sajtó állt, körülöttük álltak a padkák a tároláshoz, valamint a szedőállványok és szedőszekrények (*casta*), amelyekből minden betűtípusnak külön kellett egy. Ezek a sokrekeszes faládák őrizték a nyomda legértékesebb kincsét, az öntött nyomdabetűket.

Nyomdabetűk készítésekor a tervezett betűformát acélpálcikába faragták, ez volt a patrica. A patrica puhább fémbe préselésével született meg a matrica, a nyomdabetű tulajdonképpeni negatívja. Ezt egy kis műszerbe fogták, amelynek oldalfalai segítségével a készítendő betűnek pálcika alakja lett, a tetején a betűvel. Ebbe öntötték a nyomdabetűt alkotó fémötövet, amely ólmon kívül tartalmazott ónt és antimont is. Így hoztak létre az ólomnál kopásállóbb ötvözetet, amely jobban ellenállt a sajtó nyomásának.⁴³

³⁹ Benkő L.: i.m. 170.

⁴⁰ V. Ecsedy J.: i.m. 191.

⁴¹ Markos Béla: Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai. Magyar Könyvszemle 1971. 3.

⁴² Iványi S.: i.m. 256-256.

⁴³ Szántó Tibor: Tipográfia. Műszaki K., Bp., 1964. 17.

A betűöntők általában a kész betűkészleteket adták el a megrendelőiknek, ritkán fordult elő a matricák forgalmazása, amelyek természetesen sokkal drágábbak voltak a nyomdabetűknél. Nagyon kevés nyomda engedhette meg a nyomda mellett betűöntő műhely fenntartását, bár a kopott betűk javítását olykor maguk végezték, vagy vándor betűöntők munkáját vették igénybe. A betűállomány mellett a nyomdák általában nagy készleteket tartottak díszes iniciálékból, keretekből, könyvdíszekből és nyomdai cifrákból. A tipográfia teljes felszerelése olyan nagy értéket képviselt, hogy elterjedtebb volt egy használt tipográfia megvásárlása, mint egy új felszerelése.

A könyv elkészítésének munkafolyamata a szedéssel kezdődött. A szedő soronként a nyomdabetűkből a szedővasba szedte a sorok tükörképét, majd a sor végét vakanyaggal kizárta. Egy lapnyi kiszedett szöveget szorosan körbekötöztött, nehogy a betűk széthulljanak. A szedést a korrektúra követte, vagyis az ideiglenes levonatot a korrektor kijavította, aki lehetett a nyomdász vagy maga a szerző. *Az egy, igaz és boldogító hitnek elei* című mű esetében feltételezhető, hogy a korrektor feladatát Nagy Ferenc látta el, legalábbis erre enged következtetni a hibajegyzékhez csatolt megjegyzés.

Miután a szedő kijavította a hibákat, következett a kilövés munkája, vagyis a kiszedett szöveget tartalmazó hasábokat a könyv formátumának megfelelően felosztották, és kilövési táblázatok segítségével összeállították az ív első és hátsó oldalára kerülő hasábokat, amelyek az ív összehajtogatása után a megfelelő sorrendben követik egymást a készülő könyvben. Ez volt a legtöbb figyelmet igénylő művelet, mert a hiba selejtet okozott. Ezután az egy ívoldalra kerülő hasábokat szorosan fa- vagy fémkeretbe fogták, és következett a nyomtatás.

A szedést ráhelyezték a sajtó talyigájára, és a felületét a bőrből és lószőrből készült festékező labdaccsal befestékezték, s a festékeezést minden lenyomat előtt megismételték. Az ívet benedvesítették, és hogy a szedéstükrök pontosan fedjék egymást, a sajtó fedelének szélére szerelt tűk, a punktúrák akadályozták meg az ív elcsúszását. A fedelet ráhajtották a szedésre, a nyomótégely alá csúszatták, és a tégelyt a fordítórúddal a nyomóformára szorították. Ezeket a műveleteket az ív mindkét oldalán elvégezték.

A kinyomtatott füzeteket csak ívekben vagy hajtogatva, krúdákban tárolták, és a könyvkötő, aki egyben gyakran könyvkereskedő is volt, készí-

tett számára a vevő igényeit kielégítő kötést.⁴⁴ A valódi bordás kötés végigkísérte a könyv történetét egészen a megszületésétől a 19. század elejéig-közepéig, amikor is a könyvkötő mesterek munkáját átvette a gépi kötés.

A könyvkötés legelső munkamozzanata a papír elmaradt enyvezésének pótlása, majd a sulykolás és a préselés az ívek kisimítása céljából, mert enélkül a nyers ív nagyon hullámos maradt volna, alkalmatlan egy szép könyv összeállítására.⁴⁵ Az ívek hajtogatásában és a füzetek sorrendbe állításában fontos szerepet kapott az ívjel vagy füzetjel és az oldalszámozás, a tartalomjegyzék pedig a mellékletek meglétére hívta fel a figyelmet. A hajtogatás nagy figyelmet igénylő munka volt, a helyes sorrend mellett ügyelni kellett arra is, hogy a meghajtott ívek szövegtükrei pontosan fedjék egymást. Esetleg ilyenkor derült ki, hogy a nyomda milyen pontos munkát végzett a kilövésnél. Miután az íveket sorrendbe helyezték, és a mellékleteket a tartalomjegyzék alapján elrendezték, következett a sokadik préselés.

A préselt íveket a legtöbbször kenderspárgából, olykor bőrből készült bordazsinegre fűzték fel. A bordazsinegeket (számuk a könyv nagyságától változott, legalább két zsineg kellett egy kisméretű könyv összeállításához) keresztben ráfektették a fűzőállványba rakott ívhalom hátára, és az íveket erős fonallal egyenként átvarrva a zsineget körülöltötték. A bordazsinegek végeit eldolgozva ragasztással a fatáblákhoz erősítették. A kötéskor a bőrborítást a gerincen ragasztóval simították le, így alakult ki a valódi bordás kötés, amely a legtartósabb könyvkötészeti eljárásnak bizonyult, egy ilyen technikával összefűzött könyv gyakran több száz éven keresztül is megtartja formáját nagyobb károsodások nélkül.

A fűzés után következett a könyvtest körülvágása, majd a könyvtáblák felerősítése a bordazsinórok és az oromszegő segítségével, különböző eljárásokkal, amelyek különböző erősségű kötések eredményeztek. Az eldolgozás erőssége és tartóssága függött a könyv méretétől és értékétől. A legerősebb tartást úgy érték el, hogy a bordazsinegeket átfűzték a fatáblákon, és így eldolgozva a végeiket erősítették a táblához. De általában csak a kenderspárga végét elrojtozva ragasztották a táblához. A könyv beborítása a 18. században általánosan bőrrrel történt, a ragasztásához keményítőt vagy enyvet használtak. A beborított könyvet vaknyomással és aranyozással is díszíthették. A vaknyomást felmelegített, sárgaréz ötvö-

⁴⁴ V. Ecsedy J.: i.m. 242-243.

⁴⁵ Jaschik Álmos: A könyvkötő-mesterség. Népszava könyvker., Bp., 1922. 8.

zetből készült bélyegzőkkel készítették, amelyekkel homorú vagy domború hatást érhetek el. Aranyozásra a homorú minta volt alkalmas.⁴⁶

A három kiadás bemutatása

A dolgozat elkészítéséhez megvizsgáltam mindhárom kiadás egy-egy példányát, sőt az egyik kiadásból két fennmaradt példányt is sikerült fel-
lelnem. A bemutatáshoz elkészítettem a könyvek bibliográfiai leírását is.

A vizsgált példányok

1767-es kiadás

Az egy, igaz, és boldogító hitnek elei / mellyeket ... galántai gróf Eszterházy Károlynak ... egri püspöknek ... parantsolattyából egybe szedgetett, és ki-nyomtatott Nagy Ferentz. – [1. kiadás]. – [Eger] : nyomtatott a' Püspöki Oskola betőivel, 1767. – [16], 368, [10] p. ; 8o (17 cm)

Megjegyzés: Bibliográfiai hivatkozás: Magyar Könyvészet 1712–1920, 1712–1860/II

Hozzákötvé: Scopek Franciscus Auditoribus oblata, dum assertiones dogmatico-scholasticae publice propugnavit Ladislaus Zsoldos ... praeside Franciscus Scopek ... Quinque – Ecclesiis 1171., [Typ. Engel?] – [4] p. 17 cm

Valódi bordás, egész bőr kötés, gerincén aranyozott vaknyomásos díszítéssel.

Possessori bejegyzések.

Az 1767-es kiadás az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona. Nagyon jó állapotban van, valószínűleg átesett a restauráláson. Két possessori bejegyzése van, valamint különböző bejegyzések arra utalnak, hogy korábban más könyvtárak állományában volt.

1771-es kiadás

Az egy, igaz, és boldogító hitnek elei / mellyeket ... galántai gróf Eszterházy [!] Károlynak ... egri püspöknek ... parantsolattyából egybe szedgetett, és ki-nyomtatott Nagy Ferentz. – [2. kiadás]. – [Eger] :

⁴⁶ V. Ecsedy J.: i.m. 259.

nyomtatott a' Püspöki Oskola betőivel, 1771. – [16], 368, [4] p. ; 8o (17 cm)

Megjegyzés: Bibliográfiai hivatkozás: Magyar Könyvészet 1712–1920, 1712–1860/II

Csonka példány: az utolsó 3 levél hiányzik.

Hozzákötvé: Assertiones ex universa philosophia, quas ... ex praelectionibus Ladislaus Péchy in Episcopali Schola Agriensi ... publice propugnandas suscepit Stephanus Szentimrey. – [Agriae] : [Typ. Scholae episc.], 1775

Valódi bordás, egész bőr kötés, gerincén aranyozott vaknyomásos díszítéssel.

Possessori bejegyzés, nagy mennyiségű kéziratos latin nyelvű szöveg a könyv elején és végén.

Az 1771-es kiadás egy magántulajdonban lévő példány. A tulajdonosa pár éve vette egy régi nyomtatványos aukción, az előző tulajdonosról nem tud semmit. Soha nem restaurálták, valószínűleg hanyódkodott valahol, ennek ellenére egészen jó állapotban van. A borítón meglátszik a szű munkájának nyoma, sőt néhány helyen mintha egér rágta volna meg. A kötés kissé meglazult, de nem esett szét, csak a beragasztott lapok ragasztása engedett el. A könyv végén hiányzik három lap, a tartalomjegyzék második fele és a hibajegyzék. A hiányt jelzi az utolsó meglévő oldalon található magányos őrszó, amelyhez nem tartozik folytatás. Ezeket a hiányzó oldalakat az OSZK példányában sikerült megnéznem. A könyvben, az üres oldalakon a könyv elején és végén jelentős mennyiségű latin nyelvű bejegyzés szerepel, közöttük egy possessori bejegyzés is.

Az Országos Széchényi Könyvtárban megvizsgáltam az ott található 1771-es kiadást is. A könyv eleje súlyosan sérült, 5 lap hiányzik, valamint a kötés is kissé rossz állapotban van.

Az 1767-es és 1771-es kiadás szinte tökéletes másai egymásnak, az első pillanatban nem is tűnnek fel a különbségek. Majdnem ugyanaz a tördelés, a cifrák használata, a hibák és a hibajegyzék is. A hibajegyzék egyébként nem sorolja fel az első füzetben, a főművön kívül található hibákat, ami arra utal, hogy az később készült, mint a főszöveget tartalmazó rész. Így kimaradt belőle az 1771-es kiadás címlapján található hatalmas szedési hiba javítása is, amit valószínűleg a nyomtatáskor túl későn vettek észre. Amiért mégsem utánnyomásként kezeltem a bibliográfiai leírás elkészítése közben, azok a kis különbségek, amelyek alaposabb vizsgálatnál felfedezhetőek, ilyen a magyar ékezetes magánhangzók meg-

jelenése, az s betű néhány helyen megváltozott jelölése és a tördelés egy oldalon belül előforduló apróbb eltérései.

1796-os kiadás

Az egy, igaz, és boldogító hitnek elei / melyeket ... galántai gróf Eszterházy Károlynak ... egri püspöknek ... parantsolattyából egybe szedgetett Nagy Ferentz. – [3. átdolgozott kiadás]. – Egerben : a püspöki betűkkel, 1796. – [14], 372 [recte 368], [8] p., ; 8o (17 cm)

Megjegyzés: Bibliográfiai hivatkozás: Magyar Könyvészet 1712–1920, 1712–1860/II

Hozzákötvé: Rövid keresztényi tudomány / Robertus Bellarminus. – Egerben : a Püspöki Oskola betűivel, , 1780

A keresztényi tudománynak bővebben való megmagyarázása / Robertus Bellarminus . – Egerben : a Püspöki Oskola betűivel , 1780

Papírkötés, gerincén aranyozott színezett díszítés.

Hibás oldalszámozás, a 356. oldal után a 361. következik.

Az eddig bemutatott köteteknek eredeti 18. századi, valódi bordás kötése van. Ebben tér el a negyedik megvizsgált példány, amit 1796-ban adtak ki, és az egri Főegyházmegyei Könyvtár tulajdona. Láthatóan a 19. században, de lehet, hogy a 20. század elején kötötték egybe Nagy Ferenc és Bellármín Szent Róbert munkáit, mert a kötés ugyan díszes, de nem valódi bordás kötés. Nagyon jó állapotú könyv, amelyet a jelek szerint nem sokat forgattak. Néhány, valószínűleg a közelmúltban keletkezett ceruzás könyvtári bejegyzésen kívül más kézírás nem található benne.

A harmadik kiadás megjelenése, terjedelme ugyan nagyon hasonlít az előző kiadásokhoz, de a tartalmát erősen átdolgozták, „modernizálták”. Egyik jellemző példa erre a könyvnek *A Boszorkányságról* szóló fejezete, amelyből álljon itt egy-egy részlet a második és a harmadik kiadásból:

„K. Mitsoda a’ Boszorkányság?

F. Ördöggel nyilván, vagy alattomban való szerződés, mely-által szokatlan dolgok, és tselekedetek vitetnek végbe.

K. Vallyon vannak-é boszorkányok?

F. Vannak [...] Hanem olly sokan nintsenek, mint az együgyü község [itt: közösség] vélekedik.”⁴⁷

⁴⁷ Nagy Ferenc: Az egy igaz és boldogító hitnek elei. A Püspöki Oskola betűivel, Eger, 1771. 130.

„K. Mitsoda a' Boszorkányság?

F. Ördöggel nyilván, vagy alattomban való szövetkezés és kötés, mely által szokatlan dolgokat, és tselekedeteket kíván valaki végbe vinni.

K. Nagy vétek-e' a' babonaság?

F. Igen nagy, a' mint ki-tetszik azon büntetésekből, mellyekkel parancsolta büntetni azok tselekedőit az Isten... „⁴⁸

A terjedelem meghatározása

A régi nyomtatványok feldolgozásánál elmaradhatatlan lépés a kollacionálás, azaz a terjedelem meghatározása. Nem vártam ettől a lépéstől meglepetéseket, aztán mégis értek.

A terjedelem meghatározásakor ellenőrizni kell a teljességet és a sorrendet. Erre több lehetőség is van, ugyanis a könyvek tartalmaznak füzetjeleket, őrszavakat és oldalszámozást is.

A füzetjelet a szöveggel együtt nyomták, és betűvel jelöli a füzetet, azon belül számmal a levélpárokat a levél rektójának az alján. Így könnyen ellenőrizhetővé vált a nyomdában és a kötéskor, hogy a hajtogatás után a levélpárok egy füzetben belül helyes sorrendben követik-e egymást, valamint a füzetek helyes sorrendben kerültek-e bekötésre. A füzetek jelöléséhez általában a 23 betűből álló ábécét használták, ha túl nagy volt a terjedelem, akkor a betűket kettőzték: Aa, Ab, Ac stb. Általánosan alkalmazható szabály, hogy ahány betűt vagy betűkombinációt találunk a füzetjelek között, annyi füzetből áll a kiadvány,⁴⁹ de ezt mindig ellenőrizni kell, ugyanis esetleg kihagyhattak betűket a betűsorból, vagy éppen figyelmetlenségből megduplázhattak egy betűt.

A füzetjel bevezetése a kéziratos kódexek készítésének korában történt. Az oldalszámozás ennél jóval fiatalabb keletű, a 15. században jelent meg, és a 16. században már előtérbe is került. Itt az általános szabály, hogy egy oldal csak egy számozást kaphat. Előfordulhat ugrás, leginkább olyankor, amikor kihagynak szövegrészeket a kötetből. A főművön kívüli szövegrészekből (ajánlás, előszó, tartalomjegyzék) általában kihagyták az oldalszámozást,⁵⁰ ilyenkor a terjedelem meghatározásánál a füzetjelzés segíthet.

⁴⁸ Nagy Ferenc: Az egy igaz és boldogító hitnek elei. A Püspöki Oskola betűivel, Eger, 1796. 135.

⁴⁹ Borsa Gedeon: Kalauz a régi nyomtatványokhoz. A régi nyomtatványok fogalma, anyaga, mérete és terjedelme. Könyvtári Intézet, Bp., 2003. 72.

⁵⁰ Borsa G.: i.m. 78.

Az őrszó (*custos*) szintén a folytonosság ellenőrizhetőségét hivatott szolgálni, s használata már a 12. században feltűnt. Alkalmaztak füzetőr-szót, levélpárőrszót, levélőrszót, oldalőrszót, sőt hasábőrszót is, valamint ezeknek a variációját. A szöveg megszakadásának helyén, a szövegtükör jobb alsó sarka alatt feltüntették a folytatás első szótagjait. A füzetjelölés és oldalszámozás megjelenésével nem tűnt el az őrszó, csak részben funkciót váltott. Amellett, hogy a szedő a segítségével az oldalak közötti átmenetet kevesebb hibával oldotta meg, a szöveg felolvasásában is segítséget nyújthatott.⁵¹

Nagy Ferenc művének mindhárom kiadása nyolcadrét méretű, ami azt jelenti, hogy az ívfüzetek négy levélpárból, azaz nyolc levélből, azaz 16 oldalból állnak. Mindhárom kötet terjedelemjelölés szempontjából három részre osztható:

1. Az első, teljes ívfüzet, amely a címlapot, az approbációt és az előljáró beszédet tartalmazza, oldalszámozás nélküli, csak a levélpárokat jelölték a következőképpen: a címoldalon nincs jelölés, majd következnek a)(2,)(3,)(4 és)(5 jelölésű levelek, az utolsó három levél jelöletlen. Ebben az ívfüzetben is, mint az összes többiben, van őrszó, minden esetben a szövegtükör jobb alsó sarka alatt.

2. A főszöveget tartalmazó részben mind oldalszámozás, mind füzetjelölés található. Egy füzetben belül a következő jelölések sorakoznak egymás után: A, A1, A2, A3, A4, A5, s a füzet utolsó három levele szintén jelöletlen. A 23 füzetet az általában használt 23 betűs ábécé betűivel jelölték. A füzetjelölések a rektóoldalon, a szövegtükör alatt középen helyezkednek el, az oldalszámok minden oldalon a szövegtükör jobb, illetve bal felső sarkánál, attól függően, hogy a rektó- vagy a verzőoldalon vannak-e.

3. A harmadik rész a tartalomjegyzéket és az első és második kiadás esetében a hibajegyzéket tartalmazza. Nem teljes füzet, mindössze két levélpárból, így nyolc oldalból áll, és a hibajegyzéket egy különálló levélként ragasztották hozzá. A tartalomjegyzék füzet- és levéljelölése olyan, mint az első füzetnél:)(,)(2,)(3, az utolsó levél jelöletlen. A hibajegyzék csak őrszóval jelölt.

A két első kiadás terjedelmét könnyű volt meghatározni. Az első, teljes ívfüzet után következik a főszöveg 23 teljes füzetben és 368 oldalon. Ilyenkor a legegyszerűbb megoldás, hogy az ívfüzetek oldalainak számát megszorozzuk a füzetek számával, s ha a szorzat egyezik az oldalszám-

⁵¹ Borsos G.: i.m. 81–82.

mal, valószínűleg nem fogunk hibát találni a terjedelemben. De az átlapozás ilyenkor is elengedhetetlen. Ebben az esetben a szorzat és az oldalszám megegyezett, és az átlapozáskor sem derült ki hiba, az oldalszámok és a füzetjelzések sorrendben követték egymást. A főszöveg után a tartalomjegyzék következik, amelyet két levélpárra, azaz nyolc oldalra nyomtattak, végül az utólag beillesztett egyleveles hibajegyzék.

A meglepetéseket az utolsó kiadás okozta, amelyet a címlap szerint „némely hibáitult kitisztítottván”⁵² nyomtattak ki újra. Az első ívfüzetből hiányzik az approbáció, valószínűleg utólag vették ki, a címlap után rögtön a)(3-as jelű levél következik. A végéről hiányzik a hibajegyzék. A főszövegben a füzettség és az oldalszám pedig nem akart szimmetrizálni. A füzetjelzést alapul véve, amely A-tól Y-ig terjed, a számolt 23 helyett csak 22 füzetből állna a könyv, de a füzetek számának és oldalainak szorzata sem egyezett. Ilyenkor következik a többedik átlapozás: kideríteni, hogy mi lehet a hiba. Kiderült többek között, hogy két T jelű füzet van, valamint P és az R jelű ívfüzetek találkozásánál a 356. oldal után a 361. oldal következik, miközben az ívfüzetek épek, a custos pedig jelzi, hogy az oldalak helyes sorrendben vannak, nincs szövegkihagyás. Hogy ez miért fontos? Aért, mert a bibliográfiai leírás Terjedelem adatsorozatjában pontosan fel kell tüntetni az adott régi könyv terjedelmét. Akárhány leírást megnéztem, erre a hibára sehol nem jöttek rá.

Elkészítettem a kollacionálás eredményét bemutató összesítő táblázatot:

⁵² Nagy F. 1796.: címloldal

		1767-es és 1771-es kiadás	1796-os kiadás
Első füzet	tartalma	címoldal approbáció előljáró beszéd	címoldal előljáró beszéd
	terjedelme	4 levélpár, 8 levél, 16 oldal	3 és fél levélpár, 7 levél, 14 oldal
	terjedelem jelölése	a címoldal jelöletlen) (2,) (3,) (4 és) (5 jelölésű levelek, az utolsó három levél jelöletlen	a címoldal jelöletlen egy hiányzó levél) (3,) (4 és) (5 jelölésű levelek az utolsó három levél jelöletlen
A fő rész	tartalma	A fő mű	A fő mű
	terjedelme	23 füzet, 368 oldal	23 füzet, 368 oldal
	terjedelem jelölése	füzetjelölések: A-Z oldalszámozás: első oldalon nincs 2-368 oldal $23 \cdot 16 = 368$ ✓	füzetjelölések: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, T , U, X, Y oldalszámozás: első oldalon nincs 2-372 oldal $23 \cdot 16 = 372$ (?) 356. oldal után a 361. oldal következik helyesen: 368 oldal
Az utolsó füzet	tartalma	tartalomjegyzék hibajegyzék	tartalomjegyzék
	terjedelme	2 levélpár + 1 levél, 10 oldal	2 levélpár, 8 oldal
	terjedelem jelölése	) (,) (2,) (3, utolsó levél jelöletlen hibajegyzék jelöletlen	) (,) (2,) (3, utolsó levél jelöletlen
A Terjedelem adatcsoport leírása		.- [16], 368, [10] p.,	.- [14], 372 [recte 368], [8] p., Megjegyzésben: hibás oldalszámozás, a 356. oldal után a 361. következik.

Betűk és díszítmények

Az egri nyomdában is a Magyarországon általánosan elterjedt antikva betűtípust használták elsősorban nyomtatványaik elkészítésénél, így az általam bemutatott három kiadványnál is, kisebb változtatásokkal. Az első két kiadás betűi még egyértelműen barokk stílusú nyomdabetűk, antikvák és kurzívok vegyesen, a harmadik kiadás címlapján a barokk díszbetűk között már megjelent klasszicista vonású díszbetű is, de az uralkodó a barokk betű maradt. A címlap és az approbáció antikvával szedett, az előljáró beszéd betűje kurzív, a kiemelések antikvák, a főszöveg és a tartalomjegyzék, hibajegyzék antikva, a kiemelések kurzívval szedettek.

A magyar nyomdákban, így az egriben is, kezdetekkor a legnagyobb problémát a magyar ékezetes betűk, főleg az *ő-ő* és *ü-ű* betűk hiánya okozta. Ennek én két okát látom. Először is a dupla ékezetes betűk ólombetűi sokkal sérülékenyebbek voltak a többinél, így pótlásuk, felújításuk mindennapos feladat lett volna. Az egri nyomda viszont nem rendelkezett megfelelő szakemberrel.

A másik ok az lehet, hogy egyszerűen nem volt rá nagy szükség. Iványi Sándor és munkatársai kutatásai szerint 1755 és 1800 között Egerben 755 kiadvány jelent meg, amelyből mindössze 111 volt magyar nyelvű. 1785 után már igen kevés magyar nyelvű kiadvány születik a líceumi nyomdában. Ezért külön magyar ékezetes betűket beszerezni nem volt kifizetődő.

Ez abban a korban nem okozott igazán nagy problémát, a gyakori ékezési hibákat a hibajegyzékek fel sem sorolták, mivel a megértést nem zavarták lényegesen.⁵³ Nagy Ferenc művének hibajegyzékében a következőket írja az ékezési hibákról:

„Mind ezeket, ’s-ezekhez hasonló aprólékos hibákat könnyű megjobbítani, vagy író-pennával, vagy tsak egy kis vakarással, hogy az olvasásban akadályt ne okozzanak.”⁵⁴

A könyvek nyomtatásakor az *ő-ő* és *ü-ű* betűk hiánya okozta gondot különös módon oldották meg, a legtöbb abban az időben készült magyar nyelvű kiadványhoz hasonlóan: az *o* és *u* betű fölé illesztett apró álló *e* betűvel. Ez az eljárás mindhárom kiadásra vonatkozik bizonyos eltérésekkel. A második kiadásban már előfordul kis számban magyar ékezetes

⁵³ Benkő L.: i.m. 225.

⁵⁴ Nagy F. 1767.: hibajegyzék

betű, az 1796-ban készült kiadásban már nagy számban szerepelnek, de igen különös módon készültek a hozzájuk tartozó nyomdabetűk ékezetei.

A korban a kisebb nyomdák nemigen tudták megfizetni a magyar ékezetes betűk készletét, és úgy látszik, így járt az egri nyomda is, ezért a házi barkácsolás igencsak elterjedt szokásához nyúltak. A címekben, alcímekben előforduló nagyobb méretű, ezért könnyebben kiegészíthető nyomdabetűkre ráerősítették, valószínűleg rácinkezték⁵⁵ az Ő és Ü betűk ékezeteit, és hogy a nyomás kiegyenlítettebb legyen, a kiegészítések tovább bírják, közéerősítettek egy vékony pálcikát is, esetleg a már meglévő hosszú ékezetet reszelték egy egyenes vonallá. Más esetekben, a kisebb betűméreteknel több eljárást is alkalmaztak. Vagy már a kész hosszú ékezetes *ú, ó* betűket alakították át két pont ráillesztésével *ő* és *ü* betűvé, vagy az *o* és *u* betűre illesztették rá a pontokat, néha elég csálén: az egyik pont lejjebb esik, mint a másik. A jelek szerint az *á* és *é* nyomdabetűjének is szűkében voltak, mert azokon is látszik az átalakítás. A változtatások főleg a könnyebben kezelhető antikva betűtípust érintették, a nehezebben kiegészíthető kurzív nyomtatásánál a korábbiakban ismertetett *e* betűvel történő jelölést választották, bár néhány nagyobb méretű kurzív nyomdabetűnél is megtalálható az átalakítás, kiegészítés nyoma.

A másik érdekesség a betűk szintjén az *s* betű néhány helyen megváltozott jelölése. Az 1767-es kiadásban az *s* jelölésében erősen keveredik a hagyományos *f* és az újabb *s* jelölés: *üdvőfséges, fzept, fzerint*, de *nintsen, tsudálatos*, tehát az aránylag újonnan megjelent *ts* betűnél már a *s* használata a jellemző. De az 1771-es kiadás kissé más, visszalépés a hagyományos jelölés használatához: *nintfen, tfudálatos*. Ez a betűkapcsolat jellemző az 1796-os kiadásra is. Érdekes, hogy a második kiadás címlapján viszont több helyen a „modern” *s* betűt használják.

A 18. században fametszeteket használtak a kiadványok díszítésére, ugyanis mind a fametszetkészítés, mind a könyvnyomtatás ebben a korban magasnyomásos technika volt, így a fametszeteket könnyű volt beilleszteni a készülő nyomtatvány képébe. Ilyen fametszéses eljárással készültek az iniciálék, könyvdíszek és címlapkeretek. A nyomdai cifrák viszont fémről készültek, ugyanolyan eljárással, mint a nyomdabetűk. Ezeket az apró díszeket meglehetősen sokféleképpen lehetett összeállítani, a lehetőségeknek szinte csak a képzelet szabott határt.⁵⁶

⁵⁵ Kniezsa I.: i.m. 166.

⁵⁶ V. Ecsedy J.: i.m. 293.

Az egri kiadványok egy része igen díszített különböző díszítmények és cifrák segítségével. Nagy Ferenc művének kiadásai nem illusztrált, de díszített kiadványok voltak, bár meglehetősen egyszerűnek mondhatóak. Nincs díszes címlapkeret, és a könyv belsejében csak néhány kiemelt helyen (az előljáró beszéd és a főszöveg kezdetén) található könyvdísz és minden oldal tetején a nyomdai cifrákból épített egyszerű kis fejléc. A szövegkezdő díszek a cserélhető betűvel szintén kevésszer, mindössze két helyen fordulnak elő egy kiadványban. A díszítmények általában növényi ábrázolások, más dekoratív motívum csak elvétve fordul elő, ilyen az első két kiadásban a szökőkút vagy a harmadik kiadásban a kerti pavilon képe záródíszként. Ezek a szöveggel semmilyen kontextusban nincsenek, feladatuk csak és kizárólag a díszítés.

A fametszetek valószínűleg nem egri munkák voltak, hanem vásároltak, de az is lehet, hogy egy mintakönyvből erednek. Viszont a harmadik kiadásban van egy díszítmény, amely csak Egerhez és Eszterházy Károly püspökhöz köthető. Ez pedig az Eszterházy Károly címerét ornamentikus keretben ábrázoló díszítmény, amelyen könnyen felismerhető a galánthai Esterházy-címer, a püspöki tiara és a pásztorbot, valamint a bojtos főpapi kalap. A díszítmény a könyvben fő helyet foglal el, közvetlenül a címlapdal után, az előljáró beszéd előtt a lap tetején található. Mivel a nyomda a püspök hatáskörébe tartozott, ez a díszítmény kiemelt helyzeténél fogva akár kiadói jelvényként is felfogható. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy mikor jelent meg először az egri kiadványokban, és milyen jellegű kiadványokban fordul elő.

Éppúgy, mint a betűk esetében, a díszítmények esetén is látszik a felújítás hiánya, hiszen a legtöbb mind a 67-es, mind a 96-os kiadásban szerepel. Egyetlen jelentősebb különbség az Esterházy-címer megjelenésén túl az oldalak fejlécét díszítő, cifrákból összeállított ékítmény változása: az első és második kiadás növényi barokk-rokokó motívumát a harmadik kiadásban felváltotta egy klasszicizáló, egyenes vonalakból álló nonfiguratív motívum.

A papír

A kézisajtós könyvnyomtatás korában egy nyomda kiadási költségeinek jelentős részét a nyomdai papír ára tette ki. A nyomdák ebből mindig nagy készleteket tartottak raktáron bálákban vagy rizsmákban tárolva.⁵⁷

⁵⁷ V. Ecsedy J.: i.m. 247.

Nyomtatás céljára az írópapírtól eltérő minőségű, enyvezetlen papírt vásároltak, amely magába tudta szívni a nyomdafestéket.

Az egri püspöki nyomda által felhasznált papíryanag alapvetően két papírmalomból származik, az 1767-es és 1771-es kiadás papírja a pilai, az 1796-os kiadásé a dédesi papírmalomból.

Iványi Sándor a pilai papírmalmot következetesen pilavöröskői papírmalomnak nevezi, ez így is terjedt el az egri nyomdáról szóló irodalomban, Kiss Péter is a pilavöröskői papírmalomról ír. Én visszatérek a Pila elnevezéshez, mert ezeken a munkákon kívül Pilavöröskő elnevezéssel nem találkoztam. A ma Szlovákia területén fekvő község mai magyar neve Gidránfűrész (a pila eredeti jelentése fűrész, valószínűleg a fűrész-malmokról kapta a nevét),⁵⁸ de 1899-ig a hivatalos neve Pila volt.

Fényes Elek a következőket írja a faluról:

*„Pila, (Sägmühl), Poson vmegyében, a vöröskői várhegy mellett lévő völgyben: 363 kath., 4 evang. lak., 2 fűrész-, 1 papiros-, 1 kalló és több lisztmalmokkal a Gidra patakján, melyben jó ízű pisztrángokat is fognak. Erdeje igen nagy. F. u. gr. Pálffy Rudolf örökösei. Ut. p. Poson.”*⁵⁹

A zavart fokozza, hogy néhány munkában a pilai papírmalomra mint a szintén a Pálffy család tulajdonában álló vöröskői papírmalomra hivatkoznak.⁶⁰ Számomra kissé furcsa lenne, ha a nagy víz- és helyigényű papírkészítést felköltöztetnék a hegycsúcson álló várba, ami általában kevésbé jól ellátott vízzel. Idézett munkájában Jedlicska Pál nagy részletességgel bemutatja a várat, de papírmalomról sem ő, sem Fényes Elek nem tesz említést. Így nagy biztonsággal állítható, hogy a Pozsony vármegyei vöröskői és pilai papírmalom egy és ugyanaz, és helyileg Pila községben, a Gidra-patak partján állt.

A pilai papírmalmot a 17. században alapította a Pálffy család, 1675-ben az uraság tulajdonában lévőként említi egy okirat. „Ugyanezen évi számadások csinos és erős papíron írvák, melyen a Pálffy-cimer látható.”⁶¹ Bogdán István *A magyarországi papíripar története*⁶² című munká-

⁵⁸ Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. Hely- s művelődéstörténeti tanulmány. Vöröskőtől-Szomolányig. Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1882. 316.

⁵⁹ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztta, betűrendben körülményesen leíratik. Fényes Elek, Pest, 1851. URL: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=tools-contents.htm&cp=rmf%2FInfobase&2.0> (Letöltés: 2012. 12. 15.)

⁶⁰ Ádám Ágnes: Egy XVII. századi rizsmacímke. Papíripar 50. (2006) 2. sz. 67-69.

⁶¹ Jedlicska P.: i.m. 315.

jában még nem említi az egri nyomdát mint a papírmalom termékeinek piacát, de Iványi Sándor kutatásai szerint a papírt Piláról szállították szekereken és dunai hajókon Egerbe.⁶³ Annyi biztos, hogy mind író-, mind nyomópapírt előállított, a jelek szerint igen jó minőségben.

Az 1771-es kiadás füzetének 5. levelén, a lap tetején található meg a vízjel maradványa, sajnos a nagy része a kötéskor bekövetkezett körülvágásnak esett áldozatul. Ha minden igaz, akkor ez a Pálffy-címer ábrázolásának részlete, hiszen a pilai papírmalom vízjele a 18. században az volt. Ebből a korból maradt fent egy rizsmacímke, amelyen többek között szintén a Pálffy-címer látható.⁶⁴

A pilai papír szállítása igen idő- és pénzigényes volt, ezért 1787-ben az egri nyomda már az 1784-ben alapított dédesi papírmalomból szerezte be a nyomópapírt, amely sokkal közelebb helyezkedett el, így a szállítás díja jelentősen lecsökkent. Ezt a papírmalmot a birtokos Serényi család alapította, a vízjel is a család címerét ábrázolta.⁶⁵ Sajnos a könyvben a füzetek első lapján ez a vízjel szintén hiányosan maradt meg.

A papír teljes egészében mutatja a 18. századi kézi merítésű nyomdapapír jellegzetességeit. Tisztán látszanak a merítőszita ritkább merevítő- és a sűrű bordaszálainak lenyomatai. A papír jó minőségű, nem törik, nem szakad, a kor előrehaladtával ugyan sötétedett, de nem jelentősen. Alapanyaguk a korra jellemzően rongy, hiszen a facsiszolat papír a 19. század találmánya. Az viszont tagadhatatlan, hogy a dédesi papírmalomból kikerülő papír némileg szebb színű, világosabb, finomabb, mint a pilai.

A nyomdafesték

A vizsgált példányok betűképéről el lehet mondani, hogy szép tiszták, elmosódásmentesek, amely a használt festék általános jó minőségéről is tanúskodik. Ami kevés életlenség van, az betudható a régi, kissé kopott nyomdabetűknek, lásd az ékezetek helyett használt *e* betűk kissé nehezen kivehető képét. De egy kiadás kilóg a sorból. Az egri Főegyházmegyei Könyvtár vizsgált példányán találtam egy érdekességet.

⁶² Bogdán István: A magyarországi papíripar története 1530–1900. Akadémiai K., Bp., 1963. 210.

⁶³ Iványi S.: i.m. 256.

⁶⁴ Ádám Á.: i.m. 67.

⁶⁵ Bogdán I.: i.m. 166.

Az 1796-ban kiadott könyv 308. és 309. oldala között, ahol a két T jelű füzet található, a nyomtatás minősége ugrásszerűen megváltozik. Az addig szép képet adó, tiszta élű nyomdabetűk elmosódottá válnak, és az egész nyomtatási felület olajos, zsíros hatást kelt, a nyomdafesték ráadásul erősen átüt a papír másik oldalára. Ez a hiba a 309. oldaltól egészen a kiadvány végéig megmarad. Mivel a papír minősége nem változott, ezt csak a megváltozott minőségű nyomdafestéknek tudom tulajdonítani. A korban a nyomdák által felhasznált festéket maguk a nyomdászok állították elő.⁶⁶ Valószínűleg az a segéd, aki a püspöki nyomda számára kikeverte a nyomdafestéket, megváltoztatta a lenolaj és a lámpakorom keverési arányát, és rosszabb minőségű festéket állított elő, mint ajánlott lett volna. A nyomda viszont nem engedhette meg magának a már kikevert tinta kidobását, hiszen egyszerre nagyobb mennyiségű festéket állítottak elő, túl nagy lett volna a veszteség. A füzetjelzés tévesztése és a tinta minőségének ugrásszerű romlása azt is jelentheti, hogy valószínűleg a nyomtatást valamiért hosszabb időre félbehagyták, majd a későbbi folytatáskor nem jártak el megfelelő körültekintéssel.

A könyvek kötése

A vizsgált négy példányból három valódi bordás kötéssel kötött, egyedül az egri Főegyházmegyei Könyvtár példánya a kivétel.

Ezeknek a könyveknek az esetében is igaznak látszik, ami a korban általánosnak mondható: a könyvkötő a könyvvásárló egyéni igényeihez és pénztárcájához igazodva készítette el a kötéseket. Mivel a kiadványok nem mondhatóak sem ritkának, sem különösebben értékesnek, a kötések sem lógnak ki semmilyen szempontból a kor átlagából. Mai szemmel nézve viszont meglepően jó állapotúak, és a kötések jól tartják a könyvtestet. Nem véletlenül tartják ezt a kötésfajtát a legerősebbnek, legtartósabbnak,⁶⁷ elég csak megnézni egy több száz éves nyomtatott könyv vagy kézzel írott kódex kötését.

Az 1767-es és a két megvizsgált 1771-es kiadás kötése tehát valódi bordás kötés, borítása pedig egész bőr borítás. A fatáblák épek, nem repedtek. Különbség csak a bőr színében és a díszítményekben van. Az első kiadás világosbarna bőrkötést kapott, a két 1771-es kiadás pedig sötétbar-

⁶⁶ V. Ecsedy J.: i.m. 239.

⁶⁷ Galli Katalin: Régi becses könyvek ápolása és restaurálása. Hatágú Síp Alapítvány, Bp., 2006. 8.

na bőrkötést. Viszont a díszítésük eltérő. Mindhárom könyvnek a gerincén található vaknyomásos díszítés, sőt az első kiadás példánya és a második kiadás magántulajdonban lévő példánya aranyozással is díszített. A díszítmények mintakincse ornamentikus-növényi, barokk stílusú. Az első és alsó tábla kötése mindhárom példánynál díszítetlen. Az 1767-es kiadás és a magántulajdonú példány előzéklapja márványozott festésű papírból készült, amint az ebben az időben nagy divat volt.⁶⁸ Az OSZK-ban található 1771-es példányról nem lehet megállapítani, milyen volt az előzéke, a könyv elején a lapokkal együtt hiányzik, a végén pedig a restaurálás során egy üres, kézi merítésű lappal pótolták az elveszett eredetit.

A bordák anyagát, az összeerősítés módját csak egy példánynál tudtam közelebről megvizsgálni – mert elég sérült volt a többinél a gerinc bőrborítása egy szemrevételezéshez –, ez pedig az 1771-es kiadás magántulajdonú példánya.

A négy bordazsineg spárgából készült, erre fűzték rá a mai napig meglepően erős cérnákkal az íveket. Az oromszegők hiányoznak. A bordazsinegek végeit kb. 2-2,5 centi hosszúságban elvágták, kirojtozták, és legyező alakban szétterítve ragasztással a fatábla és a fatáblát közvetlenül borító, durva kidolgozású bélésalap közé erősítették. Ezt a két réteget olyan erősen ragasztották össze, hogy a mai napig nem váltak el egymástól a legkisebb mértékben sem, jól tartják a bordazsinegek végét. Erre ragasztották rá a díszes előzéklap tükörrészét, amely eredetileg fedte a bélésalapot és a bőrborítás behajtott részét, de mára a ragasztásnak ez a része elengedett. Az előzéklap másik felét a könyv elején található füzet első oldalának a gerinc felőli széléhez ragasztották keskeny vonalban, ez a ragasztás ma is tart, de a látszólag sok éves használat alatt az előzéklap középen kettévált. A négy bordazsineg a könyv gerincét öt részre osztotta, ebből négy a már említett aranyozott-vaknyomásos technikával díszített, egyben pedig a gerinccímke található vaknyomással: a szerző megnevezése nélkül a könyv címének rövidített változata: *Hitnek elei*.

Az 1796-os kiadás borítása 19. századi papírkötés, valószínűleg egy könyvkötő mester egyedi munkája. A táblák anyaga már nem fa, hanem rétegelt papír. A kötés anyaga mintás bekötőpapír, a gerincen dúsan aranyozott díszítéssel, piros és zöld színezéssel, de az első és az alsó tábla itt is díszítetlen. Megfigyelhető, hogy a könyvnek ugyan nincsenek bordái, a gerinc díszítésénél mégis az általuk keletkezett osztottságot vették alapul, sőt az aranyozással vizuálisan próbálták pótolni a hiányzó bordákat. En-

⁶⁸ Galli K.: i.m. 54.

nek a díszítésmódnak az alapja a Főegyházmegyei Könyvtár többi könyvének bordázottsága lehetett, a könyvkötő mester vagy a megrendelő nem akarta, hogy ez a kötet kilógjon a sorból, bár a könyvtárban a polcon a rejtőző második sorban van a helye, ahol a közvetlen szomszédságában álló könyveknek nagyon hasonló a kötésük. A papír az élek mentén elkopott, bár a könyvet nem gyakran használták. Viszont a gerince nem vált el, pedig ez a hiba nagyon sok 19. századi kötésű könyvnél előfordul, és összefüggésben van a facsiszolat papírok minőségével, amely gyengébb, mint a kézi merítésű papíroké. A kötés érdekessége, hogy a metszést pirosra színezték.

Rongálódások

A korábbiakban már említettem néhány szóban a kötetek hiányosságait, sérüléseit, most ezeket szeretném részletesebben bemutatni.

A három valódi bordás kötésű könyv közül a legjobb állapotban az 1767-es kiadású, az OSZK tulajdonában lévő példány található. Ebben nagy szerepe lehet az általam feltételezett restaurálás mellett annak is, hogy korábban is könyvtári állományban volt, ahol óvták a fizikai behatásoktól és a kártevőktől. A másik két, 1771-es kiadású könyv ennél sokkal rosszabb állapotban van.

Az ugyancsak az OSZK tulajdonában lévő, 1771-es kiadású kötet rongálódása látványos, hiszen az első öt lapja hiányzik, és a megmaradt lapokon is súlyos sérülések látszanak. Egyszerre pusztította a víz és a szú. Jól láthatóak a víz okozta foltok, de ennél jóval súlyosabb rongálást végzett a szú, amely nemcsak a fatábla felszínébe rágott látványos járatokat, hanem a papír jó részét is tönkretette. Szerencsére ez a rongálódás nem terjed ki az egész könyvre, csak a könyv elejére.

A magántulajdonban lévő kiadvány még restaurálás előtt áll, így rajta vizsgálhatóak a legjobban az idő, a behatások és a károkozók okozta sérülések.

Feltételezésem szerint sokáig hanyóldhatott olyan helyen, ami nem igazán alkalmas könyvek tárolására. Szintén felfedezhető rajta a szú munkájának következménye, a helyes kis járatok mind a fatábla külső, mind a belső oldalán. A gyanúm szerint a lapok sarkait nem szú, hanem inkább eger rongálta. A könyvön jól láthatóak a kötésre használt bőr kiszáradásának jelei, amit a tartósan alacsony páratartalom okozhat. Főleg a gerincen a bőr törékennyé vált, és a feszülése miatt a könyv állandóan kissé nyitott állapotban van, megvetemedett. Vannak olyan károsodásai, amelyek a

korral járnak. A papír enyhe sárgulása is ilyen, egyáltalán nem zavaró. De korral járó jelenség a laza könyvtest is, ami szintén jellemző, bár nem nagy fokú károsodás. A fűzéshez használt cérnák meglazultak, de nem szakadtak el, a könyvtest még egyben van, nem esett szét, de lapozni már csak óvatosan szabad. Előregedett a ragasztóanyag is, ezért a beragasztott lapok egy része kiesett, és ahogy az előbbiekben említettem, az előzéklap is elvált a táblától, sőt a bőr egy része is levált. Felfedezhető benne vízfolt is (a címoldalon is), bár nem nagy kiterjedésű. A szennylap, amit az egyik előző tulajdonos sűrűn teleírt latin szöveggel, elpiszkolódott, jórészt a tinta elmaszatolódásának, elvakarásának következtében, de a por is nagy szerepet játszott benne. Vannak jelei, hogy ezt a könyvet bizony sokszor „nyálazták át”. Szerencsére gomba vagy penész nyomait nem találtam a könyvben. Valami ismeretlen okból a kötet végéről kiszakadt az utolsó három lap, bár az azokat követő, szintén sűrűn teleírt szennylap és a díszes előzéklap a helyén van.

A harmadik kiadás belülről kifogástalan állapotú, ám a külsején szintén láthatóak a szű munkálkodásának nyomai.

Összefoglalás

Szakdolgozatom célja az volt, hogy egy régi mű különböző kiadásainak segítségével bemutassam a 18. századi könyvkészítés jellegzetességeit. Azt külön szerencsének tartom, hogy olyan írást találtam erre a célra, amit a szerző személye a szülővárosomhoz, lakhelyemhez, a kiadás helye pedig Egerhez, az Eszterházy Károly Főiskolához köt.

Eredménynek tartom, hogy sikerült Nagy Ferenc *Az egy igaz és boldogító hitnek elei* című művének minden kiadását bemutatnom különböző szempontok szerint, a mű keletkezési körülményeitől kezdve a kiadások előállításán keresztül a könyvek mai állapotáig.

Amikor elkezdtem a könyvek vizsgálatát, nem gondoltam volna, hogy a kor színvonalához mérten ennyire átlagos kiadvány (mert bármennyire a szívemhez nőttek ezek a könyvek, semmivel nem emelkednek ki a 18. század második felének könyvkiadásának terméséből) ennyi érdekességet rejthet. Gondolok itt többek között a hibás oldalszámozásra, a különös ékezetes betűkre vagy az Esterházy-címert rejtő díszítményre. Ezek és a többi jellegzetesség, amit a kiadványokkal kapcsolatban megállapítottam, mind a kor könyvkészítésének, -kiadásának egy-egy fontos jellemzőjét, momentumát jelzik. Minden hibájukkal együtt egy olyan korról mesélnek,

amikor a könyv előállítása jól képzett mesteremberek összehangolt tevékenységét igényelte, és a könyvkészítés minden munkafázisa nagy precizitást és jó alapanyagokat megkövetelő kézimunka volt.

A szakdolgozatomban egy cél teljesítésével adós maradtam: sajnos Nagy Ferenc életéről nem sikerült semmit kiderítenem. Viszont ez képezheti további kutatás tárgyát, mivel Eszterházy Károly levelezésében esetleg találhatóak Nagy Ferencre utalások, legalábbis erre utal, hogy Katona István *Historia Critica Regum Hungariae* című, 1779 és 1782 között kiadott művében megemlíti Nagy Ferencet (Szinnyei József munkájának is ez volt az egyik forrása), Katona és Eszterházy püspök pedig levelezésben álltak egymással. Talán ezen a nyomon elindulva fel lehet deríteni valami biztosat egy elfeledett katekizmus elfeledett szerzőjének életével kapcsolatban.

Nagy köszönettel tartozom Galsi Zoltán törökszentmiklósi helytörténésznek, hogy volt szíves a rendelkezésemre bocsátani az 1771-es kiadás egy példányát, az egri Főegyházmegyei Könyvtár dolgozóinak, hogy betekintést engedtek a könyvtár életébe, és segítettek a dolgozat anyagának összegyűjtésében, valamint Varga Benjáminnak a latin nyelvű részletek lefordításáért.

Felhasznált irodalom

- Ádám Ágnes: Egy XVII. századi rizsmacímke. Papíripar, 50. (2006) 2. sz. 67–69.
- Antalóczi Lajos: A kétszáz éves Egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1993). In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Szerk. Antalóczi Lajos. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, 1993. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 6.) 17–68.
- Bárczi Géza, Benkő Loránd, Berrár Jolán: A magyar nyelv története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002
- Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1960
- Bitskey István: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt”. Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1999. 7–22.

- Bitskey István*: Püspökök, írók, könyvtárak: Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger, 1997. (Studia Agriensia, 16.)
- Bogdán István*: A magyarországi papíripar története 1530–1900. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963
- Borsa Gedeon*: Kalauz a régi nyomtatványokhoz. A régi nyomtatványok fogalma, anyaga, mérete és terjedelme. Könyvtári Intézet, Bp., 2003
- Csapodi Csaba, Tóth András, Vértesy Miklós*: Magyar könyvtártörténet. Gondolat, Bp., 1987
- Ecsedy Judit, V.*: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában. 1473–1800. Balassi, Bp., 1999
- Érdújhelyi Menyhért*: A kat. hitelemzés története Magyarországon. Összetartás, Zenta, 1906
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Fényes Elek, Pest, 1851.
URL: <http://www.arcanum.hu/fszek/lpext.dll?f=templates&fn=tools-contents.htm&cp=rmf%2FInfobase&2.0> (Letöltés: 2012. 12. 15.)
- Galli Katalin*: Régi becses könyvek ápolása és restaurálása. Hatágú Síp Alapítvány, Bp., 2006
- Iványi Sándor*: Az egri püspöki nyomda a 18. században. Vázlat. In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793-1993. Emlékkönyv. Szerk. Antalóczi Lajos. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger, 1993. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 6.) 255-256.
- Jaschik Álmós*: A könyvkötő-mesterség. Népszava könyvkereskedés, Bp., 1922.
URL: <http://mek.niif.hu/03200/03235/03235.pdf> (Letöltés: 2012. 12. 15.)
- Jedlicska Pál*: Kiskárpáti emlékek. Hely- s művelődéstörténeti tanulmány. Vöröskőtől-Szomolányig. Hunyadi Mátyás Intézet, Bp., 1882
- Kiss Péter*: Az egri egyházi (líceumi) nyomdaüzem első félévszázadának története. Agria XXXV (1999) 209-232.
- Kniesz István*: A magyar helyesírás története. Tankönyvkiadó, Bp., 1957
- Löffler Erzsébet*: Ad maiorem dei gloriam. Eszterházy Károly művészetpártoló tevékenysége. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1999. 189-207.
- Magyar katolikus lexikon. Elektronikus dokumentum.
URL: <http://lexikon.katolikus.hu/> (Letöltés: 2012. 12. 15.)

- Markos Béla*: Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai. Magyar Könyvszemle, 1971, 1–11.
- Nagy Ferenc*: Az egy igaz és boldogító hitnek elei. A Püspöki Oskola betűivel, Eger, 1767
- Nagy Ferenc*: Az egy igaz és boldogító hitnek elei. A Püspöki Oskola betűivel, Eger, 1771
- Nagy Ferenc*: Az egy igaz és boldogító hitnek elei. A Püspöki Oskola betűivel, Eger, 1796
- Ocskay György*: Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban. Irodalomtörténeti Közlemények, 86. (1982) 4. füzet, 436–448.
URL:
http://epa.oszk.hu/00000/00001/00328/pdf/itk_EPA00001_1982_04_436-448.pdf (Letöltés: 2012. 12. 15.)
- Pázmány Péter művei. Szerk. Tarnóc Márton, Neumann Kht., Bp., 2001.
URL: <http://mek.niif.hu/06200/06223/html/> (Letöltés: 2012. 12. 15.)
- Soós Imre*: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Szent István Társulat, Budapest, 1985
- Szecskó Károly*: Eszterházy Károly iskolapolitikája. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1999. 209–236.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Elektronikus dokumentum.
URL: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/> (Letöltés: 2012. 12. 15.)
- Szántó Tibor*: Tipográfia. Műszaki Kiadó, Bp., 1964
- Tóth Sándor*: Vázlatok Törökszentmiklós múltjából. Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Törökszentmiklós, 1948

Bognár Tímea

Vándorló könyvek. Tulajdonbejegyzések és ex librisek a Pálffy család csépi gyűjteményében

Bevezetés

A tulajdonbejegyzések a magánkönyvtárak és a gyűjtők felderítésének elsőrendű forrásai. Az utóbbi években az Országos Széchényi Könyvtár irányításával országos szinten folyik az ún. possessorbejegyzések felkutatása.

„A magyarországi köznemesség olvasmányműveltségéről látszólag könnyű képet alkotni – írja Monok István – [...], ha azonban az egyes családok történetével párhuzamosan vizsgáljuk ezeket a dokumentumokat, akkor kiderül, hogy általánosságban nagyon keveset mondhatunk.”¹ A felvilágosodás korában és a reformkorban létezett köznemesei gyűjteményekről kevés az adatunk, a történelem még annyira sem kímélte őket, mint a gazdag főúri tékákat. Gyűjtőkörük rekonstruálása, a művelt, felvilágosult vidéki birtokos nemesség érdeklődési körének felderítése ma már sokszor szinte lehetetlen vállalkozás.

A Komárom-Esztergom megyei Csépen élt Pálffy család könyvtára szerencsés kivétel. Noha a gyűjtemény az idők folyamán sok viszontagságon ment keresztül, nagy része meg is semmisült, csonkaságában is teljesnek tekinthető. Összetétele tükrözi a Pálffyak műveltségét, könyvszeretetét, kedvelt témáit. Nemcsak egy nemesi család, hanem bizonyos szempontból a 18–19. századi köznemesség könyvkultúrájának is lenyomata, több család művelődési szokásairól, létezett gyűjteményéről is hírt ad. A könyvekben található ex librisek és possessorbejegyzések nyomán több Komárom megyei birtokos család kulturális ízlésébe, érdeklődési körébe nyerhetünk bepillantást, mára eltűnt, katalógus híján rekonstruál-

¹ Madas Edit, Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. URL: <http://mek.oszk.hu/01600/01613/01613.htm#38> (Letöltés: 2012. 12. 26.)

hatatlan gyűjtemények létéről, összetételéről szerezhetünk információkat. A könyvek vándorútját a bejegyzések „lábnyomai” alapján követhetjük.

A Pálffy-téka könyveinek adatai a Komárom-Esztergom megyei József Attila Könyvtár katalógusában kereshetők. A gyűjtemény 17–19. századi műveiben levő érdekesebb tulajdonbejegyzésekről elsőként Tapolcainé Sáray Szabó Éva tesz említést a Pálffy-könyvtárról írott cikkében.² Alapi Gyula, Komárom vármegye levéltárosa a megyében élt nemesi családok történetét kutatta a rendelkezésére álló okiratok alapján, Gyüsi László helytörténész írásaiból pedig sokat tudhatunk meg Csep (1909-től Csép) község és lakói múltjáról. E sorok írója az autopszia módszerével vizsgálta át a gyűjtemény azon példányait, melyekben a tulajdonbejegyzések és ex librisek találhatók.

Jelen munka első részében röviden áttekintjük, hogyan alakult a magyar köznemesi réteg művelődése a felvilágosodás korában és a reformkorban, különös tekintettel a Pálffyak szűkebb pátriájára, Komárom megyére. Ezután ismertetjük a csépi Pálffy családot és könyvtárát. Ezt követi a possessor bejegyzések és az ex librisek részletes elemzése. Elsőként a Pálffy bejegyzéseit vizsgáljuk, majd a legtöbb bejegyzést hagyó családok és személyek, illetve az ex librisek tulajdonosa, az első komáromi kölcsönkönyvtár bemutatása következik.

Köszönet illeti Dr. Tapolcainé Sáray Szabó Évát a Pálffy családdal és a gyűjteménnyel kapcsolatos értékes tapasztalatainak és kutatási anyagainak megosztásáért. Köszönet a Komárom-Esztergom megyei József Attila Könyvtár munkatársainak türelmükért és segítőkészségükért. Nélkülük ez a dolgozat nem születhetett volna meg.

A köznemesség művelődése és könyvtárai a felvilágosodás korában és a reformkorban

A felvilágosodás és a reformkor vezető egyéniségei tudatos közönségneveléssel igyekeztek megnyerni a közvéleményt a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség céljainak. A sikerhez szükség volt a közműveltség általános emelésére, a magyar közönség minél szélesebb rétegeinek világnézeti, politikai, tudományos és irodalmi nevelésére, a társadalmi tudat

² *Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: A csépi Pálffy-könyvtár. A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1991.

URL: http://www.jamk.hu/ek/public/09021201/jamk_evkonyv_1991.pdf. 56–62. (Letöltés: 2012. 12. 26.)

átalakítására. Az irodalmi élet újjászervezői elsősorban új szellemű, felvilágosult műveik által kívánták formálni a közönséget – Bessenyei és Kazinczy még fordításokkal, Kármán viszont eredeti magyar írásokkal. Céljuk a teljes „közrend” – a nemesség, az értelmiség, a papság, a hivatalnokok és a jövő nemzedék: az iskolák tanulói – olvasóvá nevelése, a kor olvasói ízlésének átalakítása volt.³ Az új eszmék elterjedésével a könyv a főrangúak gyűjtőszenvédélyének tárgyából olvasmánnyá válik, ami nem csupán az olvasó erkölcsét nemesítheti vagy elméjét pallérozhatja, hanem gyönyörködtet is világi tárgyú történetekkel és versekkel. Megváltozik a regények negatív megítélése is: a 19. század elején már hasznosnak, sőt szükségesnek tartják és széles körben olvassák őket. Sok olvasót épp a „románok” nyerne meg a magasabb irodalomnak. A magyar folyóiratok és a nemzeti színjátszás szintén az irodalom népszerűsítői. A nyelvújítás harcai, ha közvetve is, ugyancsak a nyelv és az irodalom iránti érdeklődést növelték.⁴ Olvasóköri, klubok, később olvasókabinetek és kölcsönkönyvtárak alakulnak a városokban, hogy a könyvvel nem rendelkező könyvkedvelők is hozzájuthassanak az őket érdeklő kiadványokhoz. Igaz, a kölcsönzést is vállaló könyvkereskedők inkább a német és németül tudó polgárság igényeihez igazították kínálatukat: főként külföldi, német és latin nyelvű műveket tartanak, a magyar könyvek terjesztéséből kezdetben nem veszik ki a részüket.⁵ A reformkor mozgalmas irodalmi, tudományos és kulturális élete már az így kialakult fejlettebb, fogékonyabb közönségre épülhetett. A politika iránti növekvő érdeklődés, valamint a tudományok és az irodalom fejlődése fellendítette a hírlap- és folyóirat-irodalmat, valamint a könyvkiadást. A reformkorban alakuló egyesületek és kaszinók tagjai is megtalálták a tevékenységüknek és érdeklődésüknek megfelelő irodalmat.⁶ A költészet és az új magyar regényirodalom is növelte a magyar olvasóközönség táborát, ami maga után vonja a kölcsönkönyvtárak szaporodását. Igaz, állományukban még mindig a külföldi és idegen nyelvű irodalom volt többségben, de már a legfrissebb magyar szak- és szépirodalmat igénylő olvasóhoz is eljuttatták az őt érdeklő könyveket.

³ *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai K., Bp., 1978. (Irodalomtörténeti könyvtár) 24–25.

⁴ *Fülöp G.*: i.m. 28–29.

⁵ *Fülöp G.*: i.m. 38.

⁶ *Fülöp G.*: i.m. 77–78.

A köznemesség könyvtárai – ahogyan a megelőző századokban – ekkor sem versenyezhetnek a főurak és főpapok gyűjteményeivel. Mégsem lebecsülendők, hiszen ezek a könyvtárak jelentik a művelt magyar közép osztály megszületését. A köznemesség műveltségi képe a kortársak szemében meglehetősen sötét színezetű. Akár Kármánt hallgatjuk a 18. század végéről, akár Petőfit és író társait a reformkorból, azt a véleményt halljuk, hogy a magyar nemes ifjak mindennel inkább foglalkoznak, mint a tudománnyal, s iskoláik befejezése után nem olvasnak többé. Ez a vád sajnos nagy általánosságban meg is állja a helyét. A török kiűzése utáni újjáépítésben a köznemesi réteg is részt vesz; mivel már nem kell hadakoznia, többet törődik a gazdálkodással, s ezzel lerakja a kultúrszükségletek fokozott kielégítésének anyagi alapját. A 18. század első felében azonban a gazdálkodás mellett csaknem minden idejét, érdeklődését és anyagi erejét azok a perek kötik le, amelyekbe a bonyolult örökösödési jog és a felszabadult területek bizonytalan birtokjogi viszonyai következtében keveredett. A magyar nemes ezért nevezhető joggal fiskálműveltségűnek. Ennek megfelelően – írja Szarvasi Margit –, ha egyáltalán könyvszerzésre gondol, alig tart egyebet kúriájában néhány klasszikus írónál, s főképp Werbőczy és a Corpus Juris különböző kiadásainál.⁷

Azonban vannak, s a reformkorban egyre szaporodnak a kivételek. Szép példa erre Csépan István, Kulcsár István vagy Péczeli József könyvtára. Csépan István (1759–1830) régi Zala megyei birtokos család sarja. Apja, Csépan János református prédikátor a Vas megyei Senyeházáról költözött Rév-Komáromba. A családban ő az első könyvgyűjtő: elsősorban vallásos munkákat gyűjt, főleg református egyházi műveket. De szellemi rugalmasságáról tanúskodik, hogy járatta a felvilágosodás korának magyar nyelvű folyóiratát: a *Magyar Almanachot*, és érdeklődéssel kísérte a magyar nyelv újjászületését. Már vallásos könyvei közt is sok a magyar nyelvű. Halála után néhány tucat könyvét és könyvgyűjtő hajlamát István fia örökölte. Csépan István nem járhatott külföldi egyetemekre, mint más, tehetősebb protestáns családok gyermekei (a könyveibe írt megjegyzések tanúsága szerint nem valószínű, hogy járt volna külföldön), de úgy tűnik, a 18. század végén már nem volt szükség közvetlen külföldi példára, a szerényebb viszonyok között élő köznemesség körében is kibontakozhatott a könyvgyűjtés szenvedélye. Még debreceni diákoskodása

⁷ Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII században: főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei. 43. URL: <http://www.mek.oszk.hu/03200/03246/03246.pdf> (Letöltés: 2012. 10. 27.)

idején gyűjti első könyveit. De bibliofiliája akkor bontakozik ki igazán, amikor ügyvédként a Somogy megyei Jákó faluba költözik. Hivatása és a gazdálkodás mellett a könyveknek él, gondos jegyzéket vezet róluk, megszámozza őket, beírja a nevét, sokszor a megszerzés módját és idejét, néha még a szerzőről is tesz megjegyzéseket. A könyvek alig egy-két évvel a megjelenésük után vagy még a kiadás évében eljutnak az eldugott somogyi településre. A vásárláson kívül több könyvét ajándékba kapja.⁸

Kultsár István (1760–1828), az első hosszabb életű rendszeres fővárosi magyar hírlap, a *Hazai Tudósítások* alapítója és Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* kiadója 1827-ben Komárom vármegyének ajánlotta több mint 3000 kötetes gyűjteményét, hogy szülővárosa „első lenne Magyarországon egy nyilvánvaló, s közhasználásra megnyitott könyvtár felállításában.”⁹ A könyveket a katalógus hét csoportba sorolja: hittudomány, jog- és államtudomány, természettudomány, filozófia, történelem és segédtudományai, szépliteratúra és „vegyesek”. Többségük latin és német nyelvű, de a korabeli magyar irodalom is szép számmal képviselteti magát. A 16–17. századból tíz szép, értékes könyv tükrözi tulajdonosa bibliofil hajlamát.¹⁰

Péczei József (1750–1794), 1783-tól a komáromi református gyülekezet prédikátora, minden erejét a nemzeti nyelv és irodalom művelésének szentelte, és Komáromi Tudós Társaság néven irodalmi kört alakított ki az általa 1789-ben alapított sokoldalú, színvonalas folyóirat, később évkönyv, a *Mindenes Gyűjtemény* körül. (A Társaság tagja többek között Csépan István is.) Kiterjedt levelezést folytatott, kapcsolatban állt az akkori irodalmi élet minden jeles személyiségével.¹¹ Péczei folyamatosan adott közre fordításokat, hogy bizonyítsa: a magyar nyelv elég gazdag a külföldi irodalom tolmácsolására, valamint hogy csiszolja az olvasóközönség ízlését. E fordítások alapja legtöbbször saját gyűjteménye egy-egy idegen nyelvű kötete volt, így ezek széles körű ismertetésével megközelítette a „nyilvános könyvtár” megfelelőjét. Debreceni tanulói alatt 1773–1776-ig könyvtárőr volt a kollégiumban, ekkor kezdte vásárolni a

⁸ Szarvasi M.: i.m. 44-45.

⁹ Alapi Gyula: Kultsár István (1760-1828) és könyvtára. 197.
URL: http://www.jamk.hu/ek/public/10031102/kultsar_es_konyvtara.pdf
(Letöltés: 2012. 10. 27.)

¹⁰ Alapi Gy.: i.m. 210-211.

¹¹ Tapolcainé Sáray Szabó Éva: Komárom nyomdász- és sajtótörténete 1705-1849. KT Könyv- és Lapkiadó Kft., Komárom, 2010. 83-85.

könyveket, de a legtöbb művet svájci évei alatt szerezte. Halála után özvegye anyagi okokból értékesíteni akarta könyvtárát, ezért adatta ki könyvei jegyzékét. A gyűjteményt Teleki József vásárolta meg, így a könyvek a Teleki-tékába, majd a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába kerültek.¹² A könyveket téma szerint két nagy csoportra osztja a katalógus: erkölcsi (385 mű, 658 kötet) és egyéb (324 mű, 779 kötet) tárgyú művekre. A gazdag, sokszínű gyűjtemény a francia felvilágosodás fő művein kívül a német, angol, olasz irodalom jeleseit foglalja magába. A könyvek többsége szakirodalom (Péczelit főként az államelméleti és történeti munkák érdekelték), de pl. a szentimentalizmus népszerű szerzői is képviseltetik magukat a gyűjteményben. Feltűnően kevés a magyar nyelvű mű, ennek magyarázata az lehet, hogy ezeket az özvegy nem bocsátotta áruba, így nem is szerepeltette őket a katalógusban.¹³

Mint láthattuk, a Duna partján, a nyugati műveltség terjedésének legfőbb hazai útvonala mentén fekvő megyeszékhelyen a 18. század utolsó évtizedében már pezsgő szellemi élet folyt. A legtöbb magyar nyelvű könyvet a felvilágosodás első szakaszában a Landerer-nyomdák után a pozsonyi és a komáromi Wéber-nyomdák állították elő. A helységeket tekintve Komárom százalékarányban Pozsony (23%), Pest (14%), Kolozsvár (12%), Kassa (9%), Győr (5%) és Buda (4%) után a maga 3%-ával Nagyszombatot megelőzve az utolsó előtti helyen áll, a többi hazai nyomdák egy-két példánnyal képviseltették magukat.¹⁴ A kulturális élet a reformkorban tovább élénkült. A környékbeli kisnemes családokból sokan vállaltak itt vármegyei vagy városi hivatalt, hogy a gazdálkodásból származó szerény jövedelmüket a tisztviselői fizetéssel egészítsék ki. Az ő közvetítésükkel a kultúra szeretete elterjedt a megye közbirtokossága körében.

A csepi nemesek irodalmi érdeklődését nyilván az a tény is erősítette, hogy a reformkor két jelentős személyisége is körükből házasodott: Bajza József Csajághy János Júlia nevű lányát vette feleségül, barátja, Vörösmarty Mihály pedig Júlia húgát, Laurát. Ez a két házasság azonban csak élénkíthette az addig is eleven szellemi életet, amely a nemesi kúriákban és a falu kaszinójában folyt.¹⁵

¹² *Bíró Ferenc*: Péczeli József könyvtára. *Magyar Könyvszemle* 1962/4. 331.

¹³ *Bíró F.*: i.m. 332–333.

¹⁴ *Tapolcainé Sáray Szabó É.*: i.m. 76.

¹⁵ *Gyüszi László*: A Csajághy család története. *Limes* 1995/1. 75.

A csépi Pálffy-könyvtár

A Pálffy család

A Pálffy család régi Komárom megyei nemesi família. Csicsóról és Szilasról származnak, amit nemesi előnevük – Felsőcsicsói és Szilasi – is bizonyít. Az 1608-ban nemesi címet kapott Pálffy Gergely 1613-ban Sury Tamástól vette meg a csicsói birtokot.¹⁶ A család ezen ága 1688-ban nyert armális levelet, 1819-ben pedig bizonyáglevelet.¹⁷ A família a hagyomány szerint az országos híru hercegi Pálffy-dinasztia református ága,¹⁸ de az eddigi kutatások nem találtak elégséges adatot ennek az állításnak a bizonyítására. Nagy Iván magyar nemesi családokat ismertető művében nem szerepelnek. Kempelen Béla¹⁹ annyit ír, hogy a Pálffy család ismert tagjai az 1754–1755. évi országos nemesi összeírások szerint: István, János, Miklós, Pál, Benedek és Mihály. Ha az általa közölt családfát összehasonlítjuk a csépi Pálffy család általunk ismert leszármazásával,²⁰ látható, hogy nem ugyanarról a családról van szó. A Kempelen által ismertetett család valószínűleg a csepi família egyik ága lehet. Dr. Szarka Erzsébet kutatásai szerint a Kempelen által közölt személyek Pálffy Gergely fiai.²¹

Pálffy Gergely unokája, Benedek (?–1750 előtt), e néven a második, öt gyermek apja lett. Közülük János (1695–1780. II. 19.) vitte tovább a dinasztia csepi ágát. Népes családjából (10 gyermek, közülük öt érte meg a felnőttkort, négyüknek születtek utódai) István fiától született Sándor nevű unokája (1767–1848) fiaitól származnak az első fennmaradt possessorbejegyzések a Pálffy-könyvekben. A Pálffyak több házasság révén is rokonságban álltak a község és a megye életében is vezető szere-

¹⁶ *Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: A csépi Pálffy-könyvtár. A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1991. 54. URL: http://www.jamk.hu/ek/public/09021201/jamk_evkonyv_1991.pdf (Letöltés: 2012. 10. 26.)

¹⁷ *Alapi Gyula*: Komárom vármegye nemes családai. 164, 244. URL: http://www.jamk.hu/ek/public/10022201/komaromvarmegye_nemes.pdf (Letöltés: 2012. 10. 26.)

¹⁸ *Tapolcainé Sáray Szabó Éva* személyes közlése. Tatabánya, 2012.

¹⁹ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Grill Károly Könyvkiadóváll., Bp., 1911. VIII, 142-145.

²⁰ A Komárom-Esztergom Megyei József Attila Könyvtár tulajdonában levő kéziratos Pálffy-családfa alapján.

²¹ Idézi: *Tapolcainé Sáray Szabó É.* i.m. 54.

pet betöltő Pázmándy famíliával. A csepi közbirtokosság jegyzőkönyvei alapján a 19. században köztisztviselőként álló család lehetett, Pálffy Sándort (1796. X. 29.–1881. III. 23. Csep) többször is bírónak választották. A család két utolsó leszármazottja Elek (Csép, 1889–Budapest 1976.) ügyvéd és Béla (Csép, 1894. szeptember 26.–1980. március 11.). Mindketten utódok nélkül haltak meg. Pálffy Béla középiskoláit Pozsonyban és Kecskeméten végezte. Az I. világháborúban a 17. gyalogezred kötelékében az orosz fronton küzdött, ahol fogságba esett. Három év múlva tért haza. Gyógyszerésznek készült, azonban tanulmányait a háború miatt abba kellett hagynia, a fogságból való hazatérése után pedig már nem folytatta, gazdálkodással foglalkozott. A község vezetésében is kivette a részét, előbb képviselőtestületi tag, majd Csép bírójává lett. Gondnoka volt az iskola ügyeit intéző tisztagú presbitériumnak is. 1945 után a földek állami tulajdonba kerültek. Pálffy Béla a karabukai erdőszelvényben, majd a termelőszövetkezetben dolgozott, ahonnan éjjeliőrként ment nyugdíjba. Művelt, becsületes, jól gazdálkodó, pontos ember volt. A könyvek iránti érdeklődése, mely szinte családi hagyomány volt a Pálffyaknál, élete végéig megmaradt. Idős korában is figyelemmel kísérte a könyvkiadást, kis nyugdíjából is folyamatosan gyarapította könyvtárát; még halála után is számos, korábban rendelt könyv érkezett a címére.²²

Pálffy Béla élete utolsó éveiben jó kapcsolatot épített ki a tatabányai József Attila Megyei Könyvtárral. Halála után örököse az intézménynek ajánlotta fel gyűjteményét, melyet a könyvtárnak sikerült is megvásárolnia. A könyvek közül 301 példány kapott helyet – régi vagy ritka mivolta miatt – a megyei könyvtár muzeális gyűjteményében. Ezek között vannak azok a kötetek, melyekben possessorbejegyzés vagy ex libris (esetleg mindkettő) található.

A gyűjtemény

A könyvtárat feltehetően a 18. században alapították. A régi, ma már nem létező hatszobás Pálffy-ház legnagyobb szobájában kapott helyet. 1944-ben a gyűjtemény féltettebb darabjait ládákban elásták, de sajnos így is nagyon sok könyv tönkrement az átélt viszontagságok miatt, vagy elveszett.

A folyamatosan gyarapodó állomány Pálffy Béla halálakor közel 3000 kötetből állt, azonban ennél jóval nagyobb lehetett. A könyvtár összetéte-

²² *Tapolcainé Sárnyai Szabó É. i.m. 54–55.*

le a tudományok és az irodalom iránt fogékony dinasztiára enged következtetni. A református jogász Pálffyak úgy alakították ki gyűjteményüket, hogy lehetőség szerint minden szakterület irodalma képviselve legyen benne, minden, amire egy művelt, korszerű gazdálkodásra törekvő vidéki birtokosnak szüksége lehet.²³

Az állomány nagyobb részét a szakirodalom, ezen belül is a jogi, egyháztörténeti, természettudományi, műszaki és történeti irodalom képezi.

A jogi művek között a *Corpus Juris* 1751-es és 1779-es kiadása, Werböczy *Tripartitum*ának három kiadása (1740, 1763, 1779), valamint a hazai jogtudomány nagyjainak munkái találhatók: Fogarasi János, Huszty István, Szlemenics Pál, Kassics Ignác, Khlósz Pál, Deák Ferenc, Bocsor István stb. A hazai és a külföldi jogelméleti, jogtörténeti könyvek mellett a tudományág különböző ágazataival foglalkozó kiadványok is jelen vannak, valamint jogi szaklexikonok és enciklopédiák. A Pálffy család tagjai már a 18. század végén fogékonyak lehettek a politika és a nemzeti önállóság eszméje iránt is. Az 1790-es évek országgyűléseinek jegyzőkönyveiből három is megtalálható a könyvtárban. Ezek a „naponként való jegyzések” alcímük szerint magyar nyelven íródtak, majd „az országgyűlés fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak”. Az 1840-es országgyűlésről újabb három kötet ad hírt: két törvénycikkgyűjtemény, valamint egy felterjesztés, melyet a rokon Pázmándy Dénes és képviselőtársa, Ghyczy Rafael nyújtott be.

A család vallásosságát mutatja a gazdag teológiai és egyháztörténeti irodalom. A *Biblia* magyar és német nyelvű kiadásai mellett énekes- és imakönyvek, bibliamagyarázatok, neves 18–19. századi prédikátorok (pl. Kiss Ádám, akiről még szólunk) beszédei, a protestáns egyháztörténet, katekizmusok találhatók a művek között.²⁴ A protestáns vallással foglalkozó könyvek közül kitűnik Györffy Sándor kötete, a *Napra forgó Virág, melyben a Bold. Szűz Mária és hét ünnepei foglaltatnak*. Címe ellenére ez sem katolikus mű. Az „Előtte való tudósítás” szerint:

„Szivünk szerint kívánnánk (...) hogy a’ mi Idvezítettő Egy Urunk Szent Annyának, az örökké áldott Szűz Máriának természet szerint való állapotjáról ne kellene szóllanunk, de mivel némely Római Katholikus Magyar Atyánkfiai úgy gondolkodnak, (...) hogy a’ Katholika Eklésiának a’ B. Szűz Máriáról való értelme az Aposto-

²³ Tapolcainé Sáray Szabó É. i.m. 54-55.

²⁴ Tapolcainé Sáray Szabó É. i.m. 57.

lok idejétől fogva a' vólta, a' mi most az övék, (...) minket pedig Protestánsokat, a' kik abban ő vélek egyet nem értünk, a' B. Szűz Mária Ellenséginek lenni tartanak, és kiáltanak: annak okaért egy részről a' Dolog valóságának meg-mutatására, más részről a' mi mentségünkre, kéntelenítettünk azokról szólni. (...) Távolságtólunk, hogy valakit meg-sértsünk, hanem az a' tzelünk, hogy illendő beszéddel adjuk elő a' B. Szűz Máriának Bűn-nélkül való Fogantatásáról való értelmet (...) Mert innem fog ki-tetszeni, ha a' Bűn-nélkül való Fogantatásról való értelem az Evangéliumon épültte, vagy nem, és ha a' Protestánsok ellenségei legyenek-e, vagy tisztelői a' B. Szűz Máriának. Mi pedig nem az Protestáns Íróknak, hanem az Reformátio előtt élt Római Papoknak, Doktoroknak, és Pápáknak Írásiból kívánnyuk az egész Dolgot meg-mutogatni.”²⁵

A fennmaradt történeti munkákból következtetni lehet, hogy a gyűjtemény ezen része az egész korabeli szakirodalmat felölelhette. Az egyetemes és magyar történelem szakkönyvei, valamint két hadtörténeti mű mellett megtalálható két, az ifjúság számára írt mű is.

A művelődéstörténeti és genealógiai irodalom sok helyi, megyei vonatkozást tartalmaz, pl. a komáromi születésű Takáts Sándor szinte minden műve jelen van. Szintén megtalálhatók a ma már ritkaságnak számító *Családtörténeti Értesítő* füzetek és Nagy Iván *Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című, kifogástalan állapotban lévő 13 kötete is. A gazdag életrajzgyűjtemény egyik kincse Budai Ézsaiás könyve, a *Régi Tudós világ Históriaja, melyben a könyvnyomtatás feltalálásáig mindenféle tudósoknak, főképpen pedig a görög és deák íróknak élete, munkái... elé-adódnak* (Debrecen, 1802).

A könyvtár tekintélyes részét alkotják a természettudományok és az alkalmazott tudományok képviselői: matematika, fizika, geometria, mértan, német nyelvű műszaki és magyar nyelvű építészeti szakkönyvek. Néhány név a magyar szerzők közül: Hell Miksa, Petzwall Ottó, a komáromi születésű Nagy Károly, Tarczy Lajos, Sztrókay Pál, Beregszászi Pál.

Fontos szerepet töltöttek be a gyakorlati ismereteket nyújtó könyvek: Bonnet *A természet vizsgálása* című műve, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály munkája, a *Magyar Fűvész-Könyv* 1. kiadása; Nagyváthy János,

²⁵ Győrfi József: Napra forgó virág melyben a b. Szűz Máriának fogantatása és hét innepei foglaltatnak: Pál plántálta, Áppolós öntözte, az Isten nevelte, és ki adatta Gy. J. által. [Streibig József Könyvny.], [Győr], 1791. [2-3].

Festetich György jószágkormányzója kétkötetes munkája, *A szorgalmatos mezei gazda*, valamint több orvosi és állatgyógyászattal foglalkozó szakkönyv.²⁶ A magyar és külföldi útleírások, földrajzi vonatkozású könyvek közül kiemelhetjük a komáromi tanár, Katona Mihály *A Föld Matematika le-írása* című, tankönyv jellegű kézikönyvét.

Az általános tájékozódást szolgáló magyar és idegen nyelvű lexikonok mellett igen jelentősek a szótárak. Jelen van a tékában Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótára, Márton József háromnyelvű, latin–magyar–német *Oskolai lexicon*a, Choffin háromnyelvű (francia–latin–német) szótára. Nyelvkönyvek és szókönyvek is segítették a családtagokat a latin, francia, német, görög, olasz nyelv tanulásában.²⁷

A 18. század végétől a Pálffy-tékában is feltűnnek a vallásos, erkölcsi és tudományos tartalmú művek mellett a külföldi és a magyar szépirodalom alkotásai. Nem hiányozhatnak azok a felvilágosodás korabeli szépirodalmi művek, amelyek a Béccsel szemben álló nemesség alkotmányos szabadságának tudatát erősítették, és elmarasztalták II. József abszolutisztikus uralmát: Gyöngyösi István versei, Dugonics András *Etelka* című regénye.²⁸ A 18. századi írók közül olvashatták Kazinczy Ferencet, Édes Gergelyt, a 19. századból Pázmándy Horváth Endre *Árpád* című hőskölteményét, a nyelvújítás két alapművét, a *Mondolatot* és a *Felelet a Mondolatra* című könyvet; a két Kisfaludy, Kölcsey, Bajza, Berzsenyi, Eötvös József, Madách, Arany, Petőfi, Vörösmarty, Czuczor Gergely, Jókai, később Molnár Ferenc, Szabó Pál, Herczegh Ferenc műveit. A világirodalom anyagában a korabeli német szépirodalom a legjelentősebb.

A gyűjteményből nem hiányozhatnak a folyóiratok, de az egyedi, pótolhatatlan kéziratos dokumentumok sem. A csepi közbirtokosság 19. századi tanácsuléseinek és közgyűléseinek jegyzőkönyvei értékes adatokkal szolgálhatnak a közbirtokosság történetéhez.

Külön említést érdemel még a három 17. századi kötet, melyeket Szabó Károly is említ *Régi magyar könyvtár* című könyvészeti kézikönyvében. Istvánffy Miklós *Regni Hungarici Historia* című művéhez hozzá van kötve a *Vienna Austriae a Turcis Barbár oppugnata Anno 1683. dei Septembris 12.* című írás.²⁹ A művet 2002-ben restaurálták. A másik két

²⁶ Tapolcainé Sárany Szabó É. i.m. 58-59.

²⁷ Tapolcainé Sárany Szabó É. i.m. 60.

²⁸ Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai K., Bp., 1978. (Irodalomtörténeti könyvtár) 29.

²⁹ Tapolcainé Sárany Szabó É. i.m. 60-61.

könyv egy barokk hitvita két ellentétes álláspontját mutatja be. Sámbar Mátyás (1617–1685) a teológia doktora, jezsuita áldozópap *Három idvőségös kérdésére* (1667) egy évvel később érkezett a goromba válasz a megtámadott Kézdivásárhelyi Matkó István (1625–1693) prédikátortól: *X ut Tök, könyvnek eltépése, avagy Bányász csákány ; mellyel amaz fővenyen építetett s-már le-omlott házát, elébbi fővenyre sikertelen sárral raggatni akaró és 1000. mocskokkal eszelőssen színlő s-mázló Sambar Mattyas nevü tudatlan sár gyúró meg-csákányoztatik Kézdi Vásárhellyi Matko István mostan zilahi ecclésiának együgyü lelki pásztora által, ki Sambartol Bányásznak neveztetett* (1668).³⁰

A Komárom-Esztergom megyei József Attila Könyvtár a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kollégiumának támogatásával és az Országos Széchényi Könyvtár Soros Könyvrestaurátor Kft. kivitelezésében folyamatosan igyekszik restauráltatni muzeális értékű dokumentumait. 1996 óta több mint 130 példányt sikerült ily módon megóvni a további állapotromlástól, ezek között sok Pálffy-könyv is akad.

Possessorbejegyzések és ex librisek az állományban

A Pálffy-téka 301 régi kötetéből 208 példányban találtunk possessorra utaló bejegyzést vagy ex librist. A bejegyzések többnyire a tulajdonos nevét és egy dátumot tartalmaznak. Az ex librisek Anton Siegler komáromi kölcsönkönyvtárának egykori köteteit jelölik.

A könyveket és a bejegyzéseket az autopszia módszerével vizsgáltuk, a leírtak a 2012. évi állapotot tükrözik. Ahol a katalógus ex librist vagy bejegyzést jelez, amit a vizsgálat során nem találtunk meg, a mellékletben félkövérrel szedve jelezzük. A könyvek állományba vétele óta eltelt harminc évben leválhattak a könyvekbe ragasztott ex librisek – erre két példát is találtunk, ahol a könyv lapjai között még megvolt a leesett címke –, elhalványulhattak vagy elveszthettek bejegyzések. Mivel az Anton Siegler-féle címke valóban létezhetett és leeshetett, a felsorolásban azok az ex librisek is szerepelnek, amelyeket a katalógus jelez, de fizikailag nincsenek a könyvben. Szerencsére ellenpélda is akad: több bejegyzést is felfedeztünk, amely szokatlan helye miatt vagy más okból nem szerepel a katalógusban.

³⁰ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. URL: <http://www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Letöltés: 2012. 10. 26.)

A dolgozatban nem foglalkozunk az olvashatatlan vagy csak kis részben olvasható bejegyzésekkel. Nem említjük a könyvkötői és könyvkereskedői bejegyzéseket sem. A bejegyzés teljes szövegét csak akkor adjuk meg, ha a néven kívül egyéb információt (pl. évszám) is tartalmaz.

Apáról fiúra: a Pálffy család tagjainak tulajdonbejegyzései

A Pálffy-gyűjteményben összesen 28 olyan possessorbejegyzést találunk, mely arról tanúskodik, hogy a kérdéses könyv a Pálffy család valamelyik tagjának tulajdona volt (lásd 1. melléklet). A bejegyzések tulajdonosai:

Pálffy Sándor (Csep-Ete 1767. X. 2.–1848. IV. 5. Csep) és bódéi Boday Kata (Boday Mihály és Pázmándy Erzsébet lánya, 1764–1830. XI. 16.). 1794. II. 15-én, Csepen kötött házasságából származó három fia:

Zsigmond (1794. VIII. 23.–1836. IV. 29. Óbuda) ügyvéd, utód nélkül halt meg;

Sándor (1796. X. 29.–1881. III. 23. Csep) Komárom vármegye főügyésze, az 1850-es években többször is megválasztott csepi bíró, utód nélkül halt meg;

Benjámín (1799. II. 6.–1848. IV. V. Bodajk) református lelkész;

Elek (1840. VII. 17.–1933. V. 20. Bodajk-Csép), Benjámín és Zsenyeyei Katona Róza (Katona Gábor és Szőke Teréz lánya) (1818–1854. VIII. 20.) fia, akinek kismányai Micsky Jankával (1864. VIII. 17.–1922. III. 4.) kötött házasságából született.

Elek (1889–1976) és öccse, Béla (1894–1980), akik a csépi Pálffy család utolsó leszármazottai lettek.

Valószínűleg az idősebb Sándortól vagy valamelyik testvérétől származhatott az a két 18. századi könyv, amelyekben csak a Pálffy családnév látható. A bejegyzések gazdái közül a két agglegény, Zsigmond és Sándor áldozhatott leginkább a könyvgyűjtés szenvedélyének. A református lelkész Benjámínon kívül minden családtag beszerzett legalább egy jogi témájú könyvet, ami szükséges lehetett jogi tanulmányaihoz vagy munkájához, de érdeklődésük elég sokrétű. Mindannyian figyelemmel kísérhették a hazai szépirodalom újabb alkotásait, és valószínűleg közös lehetett a történelem iránti érdeklődés is. Az ifjabb Elek valószínűleg Budapesten tartotta a könyveit, csupán az iskolai jegyzetei maradtak otthon. Kérdés viszont, hogy az 1848 előtti „Alexandri Pálffy” bejegyzések vajon az idősebb vagy az ifjabb Sándor tollából származnak? Ki írta a cseppet sem matematikai témájú sorokat Maróthi György művének előzékére?

Pápai Páriz Ferenc 1767-es kiadású latin–magyar szótára Pálffy Zsigmond előtt, 1800-ban Bóday (másképp: Bodai) Mihályé, Zsigmond apjának apósáé volt (lásd 3. kép). Ő annak a Boday családnak lehetett tagja, amelyett Borovszky³¹ és Alapi Gyula³² említ. A Mihály név generációkon át öröklődött a családban. A két familia nem csak ezzel a házassággal kapcsolódhatott össze: Pálffy János (1783–18?) első feleségének, Szalay Zsófiának (1792–1830) egy bizonyos Boday Júlia volt az édesanyja.³³

Anton Siegler kölcsönkönyvtára

A Siegler testvérek, Antal és Mihály, 1848 májusában vásárolták meg Komáromban Weinmüller Franciska nyomdáját. Siegler Antal viszont már az 1830-as évektől ismert volt a városban mint könyvkötőmester és könyvkereskedő. Kezdetben a komáromi vásárokon árulta a Komáromi Kalendáriumot és a „ponyvairodalmi rémes históriákat”,³⁴ majd megnyitotta könyvkereskedését a város piacán. A komáromi újságokban többször is hirdeti könyveit, valamint levélpapírokat, emlékkönyveket, levéltárcákat – üzlete valószínűleg papírkereskedés is lehetett.

1840. szeptember 1-jén nyitotta meg kölcsönkönyvtárát a bolt hátsó helyiségében. Még ugyanebben az évben megjelent a könyvtár első katalógusa, mely szerint összesen 3000 könyv volt kölcsönözhető, ebből 189 magyar nyelvű. A következő, 1859. évi katalógusban ez a szám már 236 mű, 308 kötetben. Ebből a második jegyzékből rekonstruálható a megye első nyilvános könyvtárának összetétele.

A katalógus nyelvek szerinti csoportosításban sorolja fel a műveket, függetlenül attól, hogy az adott mű eredeti munka vagy fordítás. Az egyes nyelveken belül nem következetes szerzői betűrendben sorakoznak a könyvek fontosabb adatai, gyűjteményes kötetek esetén tartalmi leírással is kiegészítve. Az állomány fele német nyelvű, a francia és az angol jóval szerényebben képviselteti magát – utóbbi szinte kizárólag Shakespeare-

³¹ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi: Komárom. URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0012/17.html> (Letöltés: 2012. 10. 26.)

³² Alapi Gyula: Komárom vármegye nemes családai. 189. URL: http://www.jamk.hu/ek/public/10022201/komarovarmegye_nemes.pdf (Letöltés: 2012. 10. 26.)

³³ A József Attila Könyvtár tulajdonában levő kéziratos Pálffy-családfa szerint.

³⁴ *Tapolcainé Sárady Szabó É. i.m.* 164.

műveket tartalmaz –, olasz nyelven pedig mindössze két mű található benne. A kínálat túlnyomó része friss irodalom, mindössze húsz kötet jelent meg 1800 előtt. Helyi vagy környékbeli szerző viszont csak egy szerepel a listán: a komáromi Tóth Lőrinc.

Tartalom tekintetében a szépirodalmi művek vannak túlsúlyban. A divatos kortárs regények és drámák (Schiller, Kotzebue, Grillparzer stb.) mellett a friss magyar irodalmat Jósika, Vörösmarty, a két Kisfaludy, Kazinczy, Csokonai és Berzsenyi képviseli. Az 1800 előtt megjelent magyar nyelvű irodalomból jelen vannak Dugonics András művei és Szilágyi Sámuel egy Voltaire-fordítása.

Szakirodalmi művekben jóval szegényebb volt a Siegler-könyvtár. A történelmet főként a híres személyek életrajzai képviselték, viszonylag szép számmal voltak földrajzi témájú munkák és útleírások, természetesen megtalálható volt Széchenyi *Hitel* és *Világ* című műve és a már említett Táncsics Mihály 1833-as *Nyelvészete*.

A periodikák közül kölcsönözhető volt a *Nefelejts* című almanach, a *Tudományos Gyűjtemény*, az *Aspasia*, a Kisfaludy szerkesztette *Auróra*, a *Kritikai Lapok* (Bajza szerkesztésében) és az *Erdélyi Múzeum*.³⁵ Folyóiratok valószínűleg azért nincsenek a gyűjteményben, mert ezeket a kasszinóban olvashatták az érdeklődők. A Rév-Komáromi Kaszinó Társaság évről évre előfizetett a legolvasottabb magyar és külföldi lapokra.³⁶

A kínálatot tekintve sok hasonlóságot találunk Müller Ferenc 1789-ben megnyitott, hamar népszerűvé vált győri olvasókabinetjének állományával.³⁷ Még az olvasói díj sem sokat emelkedett az időközben eltelt ötven évben: a Siegler-könyvtárból havi 40 krajcárért lehetett kölcsönözni.

A könyvtár több mint húsz éven át működött (bizonyítja ezt a katalógus 1865-ben megjelent Supplementuma), további sorsáról viszont nincs adatunk. Olvasói közé tartozott többek között – naplója tanúsága szerint – Szinnyi József is.³⁸

A Pálffy-gyűjteményben levő kötetek (lásd 2. melléklet) kivétel nélkül a német nyelvű szépirodalom körébe tartoznak: Bürger, Iffland, Kock, Kotzebue, August Lafontaine, Meissner, Schiller, Eugene Sue és Wieland művei. Az egyes szerzők munkái azonos méretben, egyforma kötésben kerültek kiadásra, de az idő nem egyformán kímélte meg őket. Valaha

³⁵ Tapolcainé Sáray Szabó É. i.m. 164-165.

³⁶ A Rév-Komáromi Kaszinó Társaság évkönyve: 1836–1843, másolat, [Tatabánya], é. n.

³⁷ Fülöp Géza. i.m. 39-40.

³⁸ Tapolcainé Sáray Szabó É. i.m. 165.

minden könyvben azonos helyen, az első tükör bal felső sarkában ékeskedett a Siegler-könyvtár ex librise, de az évek során a kötetekbe ragasztott címkék egy része levált.

Minden Siegler-példánynak volt egy helyrajzi száma, mely valószínűleg a raktári helyét jelölte. Ezen a számon szerepeltek a katalógusban, valamint ezt a számot írták be a könyvekbe, az első tükörré vagy az utolsó oldalra. Eredetileg minden könyv gerincén lehetett egy címke a nyomtatott vagy kézzel írt számmal, de ma már több könyvön csak a helye látszik (5. kép).

A Siegler-könyvek nagy részét nem a Pálffyak birtokolták elsőként. Nagy részük magán viseli Kiss Dénes kézjegyét is.

A történetírás gyökerei: a Thaly család bejegyzései

A Thaly család Komárom megyében törzsökös régi família. A család – egyik tagjának kutatásai és állításai szerint – a Pozsony megyei Maria-Tal-ból ered, melyet hajdan „Tal”-nak neveztek, a család előnevét is innét veszi: „Thaly de Tal.” Nemességének kelte ismeretlen, a hagyományra hivatkozva I. Lajos király korába helyezik.³⁹ Alapi Gyula szerint viszont „a középkori eredet azok közé a legendák közé tartozik, amely majd minden családnak eredetéhez fűződik, s amelyet szívesen és örömmel hisz el a család minden tagja” – ugyanis „a Rudolftól 1602. márc. 29-én nyert armális szerint Thaly János, az ő »e statu civili« lőn a nemesi rendbe emelve.”⁴⁰ A reformáció idején a család tagjai szétszéledtek az országban. A család egyik ága Komáromban telepedett le, ahol „nemeslevelek hiányában polgári állásban éltek, míg Thaly János Rudolf király által Prágában 1602-ben nemességre emeltetett.”⁴¹ A családban a történetíró Kálmán előtt is élt egy költő: valószínűleg az 1683-ban, Párkánynál elesett Thali Ferenc a szerzője egy fennmaradt régi versnek, melynek kezdbetűiből a Tali név olvasható ki. Ez a dal a Thaly Kálmán által kiadott *Régi magyar vitézi énekek* című műben is helyet kapott.⁴²

³⁹ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal XI. Beímel és Kozma-Ráth, Pest, 1865. 127.

⁴⁰ R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai K., Bp., 1961. 65.

⁴¹ Nagy I. i.m. 127–129.

⁴² Nagy I. i.m. 130.

A 40 bejegyzés (lásd 3. melléklet) születésének idején, 1772-től 1862-ig Csépen élt Thaly családtagokat hiánytalanul megtalálhatjuk a Kempelelen Béla családtörténeti munkájában szereplő családfán is.⁴³

III. István (1757–1830) főszolgabíró, következetesen „Stephanus” vagy rövidítve „Steph.” alakban írja a nevét, igyekszik megadni a könyvek beszerzésének pontos dátumát vagy legalább az évét;

Zsigmond (I. 1759–1841) alispán, főügyész, István fivére – aláírása: „Sigismund Thaly”;

Eleonóra (Dabasi Halász Péterné, vagy esetleg Thaly Dénes lánya);

Dénes (1808–?), III. István és Ságfalvi Sándor Eszter fia, nevét következetesen „Dienes”-nek írja;

Antal (1805–?), Dénes fivére;

József (III.), Thaly Dénes és unokatestvére (Zsigmond lánya), Jozefa fia;

István (V.), József fivére.

III. István (Stephanus) sokoldalú érdeklődéssel bíró, művelt ember lehetett. A munkájához szükséges jogi műveken kívül érdekelte a történelem, a természettudományok, a nyelvészet, emellett igyekezett birtokán is „szorgalmatos mezei gazdaként” tevékenykedni. Fia, Dienes, aki a Thaly családból a legtöbb bejegyzést tette, nyilván nemcsak apja könyveit, hanem könyvszeretetét és érdeklődési körét is örökölte. Ugyanakkor mérnökként rendkívül nagy figyelmet fordított a műszaki és a természettudományos szakirodalomra is. A család hölgytagjai is osztoztak a könyvek szeretetében.

A Bárány György-féle *Biblia* előzékén levő bejegyzések tanúsága szerint a tulajdonos újra és újra elolvasta az *Újtestamentumot* 1836 májusa és 1841 novembere között. Átlagosan három-négy hónap alatt a végére ért, majd néhány nap, esetleg hét után újra kezdte. Sajnos kilétéről csak az előzék aljára írt „Thaly” név árulkodik.

Thaly Antal egy reformkori költőóriás barátságát is magáénak tudhatta. Vörösmarty Mihály 1827-ben barátjával, Stettner (Zádor) Györggyel betutazza a Dunántúlt. Ugyanebben az évben megbízzák a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztésével. Ezt a feladatot 1831 végéig végezte.⁴⁴ Ekko-riban ismerhette meg a Thaly családot, akik közül különösen Antalt kedvelte meg. Thaly Kálmán apjának, Thaly Lajosnak házában is gyakran

⁴³ *Kempelen Béla: Magyar nemes családok* X. Grill Károly Könyvkiadóváll., Bp., 1911. 129.

⁴⁴ *Szinnyei J. i.m.*

megfordult. Thaly Lajos és felesége művelt emberek voltak gazdag könyvtárral, fiaik édesanyjuk felolvasásában ismerték meg a költő verseit. A híres rokon leginkább Kálmánra volt nagy hatással, akinek egyik iskolai vizsgáján Vörösmarty is részt vett.⁴⁵ A család nemzedékeken átívelő érdeklődése az irodalom és a tudomány iránt benne teljesedett ki: Thaly Kálmán (1839–1909) költőként és a kuruc kor történelmének kutatójaként is hírnevet szerzett.⁴⁶

Azonban, akárcsak a Pálffy családban, az öröklődő keresztnevek itt is kérdésessé tehetik egy könyv tulajdonosát. Vajon I. Zsigmond lánya vagy Dienes azonos nevű utóda olvashatta Campe *Robinsonját*? A könyv megjelenésének éve miatt inkább az idősebb Eleonóra lehetett a possessor.

A népdalkutató esete a német szépirodalommal: Kiss Dénes

A népköltészet jelentőségét a felvilágosodás korában ismerték fel az irodalom és a tudomány nagyjai, összefüggésben a nemzeti nyelv és irodalom megújítására irányuló törekvésekkel. A kezdetben amatőr, később egyre tudatosabb és módszeresebb népdalgyűjtést a 18. század végétől követhetjük nyomon. Kiindulópontjának Révai Miklós költő, nyelvész felhívása tekinthető: 1782-ben a *Magyar Hirmondó*-ban megjelent írásában a régi és népi dalok gyűjtését szorgalmazta. Pálóczi Horváth Ádám feltehetően ennek hatására kezdett gyűjtésbe. Ennek eredménye *O és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinálmányja, ki másé* című kéziratos dalgyűjteménye, mely nyomtatásban csak 1953-ban látott napvilágot. 1811-től Kultsár István felhívására megélénkült a népdalgyűjtés, szaporodtak a népdalközlések a *Hasznos Multságokban*. A reformkor elején a magyar nyelv ügyével együtt a népköltészet is központi kérdéssé vált.⁴⁷

1836. november 26-án a Magyar Tudós Társaság felhívást kap Komárom és Esztergom vármegyéktől: pótolják a „mesterségbeli műszavak fogatkozásait”, és adjanak közre a nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmas népdalokat. A megyék kedvező választ kaptak, de a nemes elhatározást nem követték tettek, míg a Kisfaludy Társaság át nem vállalta a feladatot. Erdélyi József, aki 1842-től a társaság titkára, felhívást tesz

⁴⁵ Gyüszí László: Vörösmarty baráti és rokoni kapcsolatai Komárom megyében. *Limes* 2000/4. 104-105.

⁴⁶ Szinnyi J. i.m.

⁴⁷ Gyüszí László: Egy 19. századi kéziratos népdalgyűjtemény Komárom megyéből. *Limes* 2002/2. 117-118.

közzé, hogy a készülő népdalgyűjteményhez gyűjtőket és előfizetőket toborozzon. Így jelent meg a *Magyar népköltési gyűjtemény: Népdalok és mondák*.⁴⁸ Ennek első kötetében a gyűjtők között Kiss Dénes nevét a 44. szám alatt említi: „Pápáról Kiss Dénes urtól hangjegyekkel 122 db”.⁴⁹ 1951-ben *A Magyar Népzene Tárában*, a *Gyermekjátékok I.* előszavában Kodály Zoltán is megemlékezett népdalszöveg- és dallamgyűjteményéről, melynek – szerencsés kivételként – a kottái is fennmaradtak.⁵⁰

Kiss Dénes 1826. február 28-án született Csepen, Kiss Ádám református lelkész és Micsky Katalin első gyermekeként. Édesapja halála (1838) után őt, húgát és öccsét az édesanya taníttatta. A pápai református kollégiumban tanult, ahol aktívan részt vett az Ifjúsági Képzőtársulat tevékenységében. Az 1844-ben megjelent *Tavaszi* című zsebkönyvben Jókai Mór beszélyén, Petőfi Sándor versein és Orlay Petrich Soma munkáin kívül az ő nyolc verse is helyet kapott, *Kedv szülőtti* címen. A szabadságharc alatt erődmérnök hadnagyként szolgált, majd 1877-ig mérnökként dolgozott, ezután Komárom vármegye főpénztárosa lett. Nyugdíjas éveit Csépen élte, 1902. június 23-án bekövetkezett haláláig. Átlag feletti szellemi képességű, művelt, irodalom-, zene- és társaságkedvelő ember volt. Verseket, zeneműveket írt, jól játszott hegedűn, zongorán és furulyán. Már fiatal korától népdalokat gyűjtött, ahol csak megfordult: szülőfalujában, Nagy- és Kisigmándon, Tárkányban, Dadon, Tatán és tanulmányai színhelyén, Pápán is. Munkái zömükben kéziratként maradtak fenn, szerénysége miatt nem jelentek meg nyomtatásban.⁵¹ Műveit gyakran ajánlotta helybeli nemes úrnőknek és kisasszonyoknak, pl. Thaly Zsigmond-nénak, Bajza Lenkének, Csejtei Idának; de ő maga soha nem házasodott meg. A Kisfaludy Társaságnak küldött dalgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában van, kottái és saját szerzeményei az Országos Széchényi Könyvtár zenemű-, illetve kézirattárában.⁵²

A Pálffy-tékában 94 könyvben szerepel possessori kézjegye (lásd 4. mell.). Ezek túlnyomó többsége német nyelvű szépirodalom, mely a

⁴⁸ Gyüszli L. i.m. 119.

⁴⁹ Népdalok és mondák. Szerk. Erdélyi János. 9. URL: <http://www.mek.oszk.hu/09600/09653/09653.pdf> (Letöltés: 2012. 10. 26.)

⁵⁰ A magyar népzene tára = Corpus musicae popularis Hungaricae. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, I. Akadémiai K., Bp., 1951. VIII.

⁵¹ Gárdon László: Egy régi népdalgyűjtőnk. Dolgozók lapja 1976. márc. 6. 4.

⁵² Gyüszli L. i.m. 120.

Siegler-könyvtárból származott. Komáromi tisztségviselőként nyilván jelen lehetett a kölcsönkönyvtár állományának értékesítésénél. Erődmérnökként bizonyára jó hasznát vette Sztrókey Elek frissen megjelent művének, *Az erődítés tudományának* és a többi építészeti szakkönyvnek, majd később mérnökként és pénztárnokként a természettudományos műveknek. Furcsa viszont, hogy a Pálffy-tékába került könyvei között egyetlen magyar nyelvű szépirodalmi mű sincs. A költő, a magyar folklór szenvedélyes kutatója, a zeneszerző, akit főként a magyar népzene ihletett meg, nem birtokolt volna ilyen könyveket?⁵³ A választ illetően csak találgathatunk, de valószínűleg hasonló lehet, mint a Péczeli-gyűjtemény esetében: ezek a könyvek bizonyára csak egy részét – talán nem is a nagyobb részét – képezték Kiss Dénes könyvtárának.

Kiss Dénes apja, Kiss Ádám református lelkész, a köznemes családból származó Kiss György és Szalay Zsuzsánna fia, 1795-ben született a Hont megyei Garam-Kis-Sarlóban. Debrecenben 1810-ben lépett az iskola felső osztályába. Harmadéves hittanhallgatóként 1816-ban költözött Pápára. Miután elvégezte tanulmányait, egy évig a költészeti osztályt tanította. Egy évet töltött a jénai és a göttingai egyetemen, majd egy évig apja mellett szolgált segédlelkészként. 1824-ben Csepre választották lelkésznek.⁵⁴ Itt kötött házasságot Misky Katalinnal, s házassága révén rokonságba került a tekintélyes Pázmándy családdal. 1827-ben a dadi református gyülekezet választotta lelkipásztorává, így a család odaköltözött.⁵⁵ Itt is hunyt el 1838-ban, hosszan tartó betegség után. Halála előtt nem sokkal táblabíróul választották. Nagy emlékezőtehetséggel bíró, híres egyházi szónok volt.⁵⁶ Emellett Vörösmarty baráti körébe tartozott, a költő neki küldte el a *Tudományos Gyűjtemény* első, általa szerkesztett kötetét.⁵⁷

Kiss Antal a csepi református egyházközség jegyzőkönyvei szerint 1844-ben és 1859-ben lelkész Csepen.⁵⁸ Nagy valószínűséggel ő volt Kiss Dénes öccse – több könyvén is szerepel mindkettejük neve.

Kiss József valószínűleg a csepi népiskola tanítója 1841-től 1844-ig. Az egyházközség által kiadott bizonyítvány tanúsága szerint a pápai főis-

⁵³ Gyüszí L. i.m. 120.

⁵⁴ Szinnyei J. i.m.

⁵⁵ Gyüszí L. i.m. 120–121.

⁵⁶ Szinnyei J. i.m.

⁵⁷ Gyüszí László: Vörösmarty baráti és rokoni kapcsolatai Komárom megyében. *Limes* 2000/4.104–105.

⁵⁸ Gyüszí László: A csépi népiskola a 19. században. Szemelvények a református egyházközség jegyzőkönyveiből. Új Forrás 1978/1. 60–61.

kolában végezte tanulmányait, 1841-ben választották meg gyülekezeti tanítónak. E tisztségében „oly hívnek, szorgalmatosnak, szüle és gyermek boldogítónak tűnt fel, hogy [...] gyülekezetünk köztisztelését s méltánylását [...] érdemlette, nem hallgathatván el azt sem, hogy midőn Komárom megye karai és rendei 1843. évben [...] a megye iskoláit közösen megvizsgáltatták, ugyanekkor iskolánk a legrendezettebb s virágzóbb iskolák közé számítandónak ítéltetett.”⁵⁹ Nem bizonyítható, hogy rokonságban volt Kiss Ádámmal és fiaival.

A Csajághy család Bibliája

A könyvtár katalógusában m/625. leltári számon szereplő *Biblia* adatai:

Szent Biblia az az Istennek Ó és Uj Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordítatott Károli Gáspár által és mostan a basileai kiadás szerint ezen formában ki-botsáttatott Posonyban és Pesten, Patzkó Ferentz Josef költségével, 1803.

Függelékben: *Szent Dávid királynak és profétának százötven soltári, a francia nóták s versek szerint magyar versekre fordittattak s rendeltettek Szenczi Molnár Albert által.*

A bőrkötéses, szép kidolgozású, de restaurálásra szoruló könyv az előzéken levő bejegyzések alapján az irodalomtörténetből ismert Csajághy család birtokában volt valaha. A család nevét a Veszprém megyei Csajág helységtől vette, ahol már a 15. században is éltek őseik. 1635-ben Esterházy Miklós nádor újraadományozza Csajágot Csajághy Benedek déd- és ükunokáinak.⁶⁰ Komárom megyében a 18. században tűnik fel a család. Csajághy Máté Komáromba költözik, itt köt házasságot, de valószínűleg fiatalon hal meg. Unokái már Komárom vármegyétől kapnak nemesi levelet 1772-ben. Csepre valószínűleg azért költözött a család, mert itt rokonaik éltek. Csajághy János (1780–1846) – Vörösmartyné Laura és Bajzáné Julianna apja – és József nevű öccse (1784–1865) már csepi közbirtokosok.⁶¹

A *Biblia* tulajdonosa Csajághy József, Vörösmartyné nagybátyja volt. A családfő korabeli szokás szerint feljegyezte a *Biblia* előzékére Nyáry

⁵⁹ Gyüszí László: A csépi népiskola i.m. 61.

⁶⁰ Gyüszí László: A Csajághy család története. Limes 1995/1. 68.

⁶¹ Gyüszí László: A Csajághy család i. m. 71-72.

Erzsébettől (1784–1818; a liberális ellenzéki politikus Nyáry Pál testvére⁶²) született gyermekei születési dátumát.

A könyv bejegyzései:

„... (olvashatatlan) esztendeje 1804. 24. Julii

... (olvashatatlan) nek Drága jó akaratjából

... (olvashatatlan) gyermekeim születések így következnek:

Dienes (?) fiam született 180?. Die 9. Augustii Rák jelbe

Johanna leányom született 1806? Die 22 Julii Rák jelbe. Magdolna napjára

Ágnes leányom született 1808. Die 9. Februarii Kettős jelbe Apollonia napján.

Jozeffa leányom született 1810. Die 24. Aug.

Jozef fiam született ~~1810~~. 23. Febr. 1811.

Károly fiam született 1813. 13. Augusti

Klára leányom született 1814. 20. Novembris

Teresia leányom szül. 1816. December (?)... (olvashatatlan) Bak jelbe.

Zsuzsánna szül. 1818. Febr. 24.

Csajághy József meghalt 1865. April. 12. 81 éves korában.”

Az 1813-ban született Károlyról érdemes megemlítenünk, hogy a szabadságharc után már tatai birtokosként, Vörösmarty családjának egyik támogatója volt. 1853-ban jelentős kölcsönt eszközölt ki számukra, 1855-ben pedig a beteg költő az ő gondjaira bízta, és Tatára íratta be iskolába Béla fiát.⁶³

A Pálffyak a Pázmándy és a Thaly család révén is távoli rokonságban álltak a Csajághyakkal, de azt sajnos nem sikerült kideríteni, hogyan került Csajághy József bibliája a Pálffy-tékába.

Egyéb bejegyzések

A Pálffy-könyvtárban a Thalyak után a legtöbb bejegyzés egy bizonyos Batáry Páltól származott (a könyveket lásd az 5. mellékletben). Nevét – hol „Batári”, hol „Batháry” formában – kevés kivétellel mindig a címol-
dalra írta. Könyvei tanúskodnak élénk természettudományos és műszaki
érdeklődéséről. Életéről egyetlen adat áll rendelkezésünkre: a csepi köz-

⁶² Gyüszí László: Vörösmarty i.m. 112.

⁶³ Gyüszí László: Vörösmarty i.m. 112.

birtokosság üléseinek jegyzőkönyve szerint 1855. április 19-én új jegyzőül felterjesztették „Batáry Pál urat, ki iskoláit becsülettel bevégzé és erkölcsi és political magaviselete megbélyegezve nincs”.⁶⁴ A következő, aug. 11-ei ülést már ő jegyzi, de nem sokáig marad e tisztségben: 1856 novemberében ismét megürül a jegyzői hivatal.

Kisfaludy Sándor *Regék a magyar előidőkből* című munkáját a tulajdonos több helyen is megjelölte.⁶⁵ A címoldalon és az utolsó oldalon bélyegző látható, „Dr. Beliczay Elek ügyvéd Győrött” felirattal; a címoldal utáni lap rektóján fent „Beliczay Elek 859” bejegyzés, alatta a bélyegző. Kis János verseinek 2. és 3. kötete (1. kiadás, 1815) a címlapra írt bejegyzés szerint B. Beliczay Lajos tulajdona volt. A Beliczay családot Borovszky⁶⁶ és Alapi⁶⁷ is említi. Hajlékuk a két világháború közötti csépi nemesi kúriák között is szerepel.⁶⁸

Kiss János *Egyházi beszédeinek* két kötete Nagy Dénes könyvtárából került a Pálffy-gyűjteménybe. Budai Ézsaiás *Magyar ország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig* című munkája nem csak Pálffy Benjámint művelődését szolgálta. A bejegyzés szerint „Georgii Nagy ad 1818 die 19. november in Classe Vének...” is birtokolta. Tóth Ferenc *Keresztyén kis kathékismusa* két hölgy épülését is szolgálta, mielőtt a Pálffy-tékába került volna. Az első tükrön „Nemes Bajkay Emiliáé ez a kis kathekismus”; alatta „Nagy Mari” bejegyzés látható. A Bajkay család egy másik tagja, Miklós a *Corpus Juris Hungarici* 1779-es kiadásának két kötetét mondhatta magáénak. Sajnálatos módon kilétükről nem sikerült információt találni. Sem Nagy Iván, sem Kempelen Béla műveiben nem szerepel Bajkay nevű nemes család. Nagy Mari, Dénes és György kilétét is homály fedi. Thaly Dénes nővére, Ágnes Nagy Mihály

⁶⁴ Jegyzőkönyv a csepi közbirtokosság üléseiről, 1853-1903. [Kézirat]. [16].

⁶⁵ A művek teljes bibliográfiai leírása megtalálható a Komárom-Esztergom megyei József Attila Könyvtár katalógusában. URL: <http://opac.jamk.hu/tlwww/homepage.htm>

⁶⁶ *Reiszig Ede*: Komárom vármegye nemes családjai. Magyarország vármegyéi és városai. [Szerk. Sziklay János és Borovszky Samu]. URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0012/17.html> (Letöltés: 2012. 10. 26.)

⁶⁷ *Alapi Gyula*: Komárom vármegye nemes családjai. 187. URL: http://www.jamk.hu/ek/public/10022201/komaromvarmegye_nemes.pdf (Letöltés: 2012. 10. 26.)

⁶⁸ *Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene*. Szerk. Osváth Andor. Magyar Vármegyék és Városok Múltja és Jelene Kiadóhiv., Bp., 1938. (Magyar vármegyék és városok múltja és jelene, 1) 543.

superintendens felesége lett,⁶⁹ de nem bizonyítható, hogy a Pálffy-könyvek korábbi tulajdonosai az ő családjának tagjai voltak. Borovszky szerint négy ilyen nevű nemes család is szóba jöhet: az Alsócsicsói, az Alsó-Szopori, a Ráczkevi és a Felső-Eőri Nagy-família.⁷⁰

Az 1822-es kiadású *Hármas kis tükrök* szintén két gazdát szolgált ki a Pálffyak előtt: az első tükrön „Borbély János”, alatta „Ex libris Polgári Imre” bejegyzés látható.

Mátyási József *Semminél több valami* című verseskönyve címlapján „Jos. Horváth d. jul. 1795” bejegyzés található.

Mészáros Ignác (1721–1800) *Buda várának vissza vételekor a keresztények fogságába esett egy Kartigám nevű török kis-aszszonyinak ritka, és emlékezetes történeti* című regénye népszerűségét mutatja, hogy a Pálffytékában levő, 1780-as kiadású példányát többen is magukénak mondhatták, mielőtt a család tulajdonában került.⁷¹ Az előzéken „Ex libris: Ignatii Huszár, 1790” felirat, alatta kivakart név és évszám, az első tükrön fent olvashatatlan bejegyzés és az 1783-as évszám; címlapon „Huszár László Sárospatak, 1822” és „Procopius Béla könyvtára” bélyegző található. Huszár Ignác és László valószínűleg a Nagy Iván⁷² és Borovszky⁷³ által is említett Nagybaráti Huszár család tagjai lehettek. A családot Fényes Elek is említi, mint akik 1851-ben Csép földesurai közé tartoztak.⁷⁴

Eugene Sue *A szerelem gyermekei* című 1853-as kiadású regényét a címlapon levő tulajdonbejegyzés szerint Herniger Ferdinánd is birtokolta.

Campe Robinsonja szintén sok tulajdonost kiszolgált, mielőtt a Pálffyakhoz került: Thaly Eleonórán és Zsigmondon kívül legalább ketten olvasták még. Az előzéken „Georgii László Comparanty” bejegyzése, egy nehezen olvasható név 1811-es évszámmal, valamint egy olvashatatlan bejegyzés látható a Thaly családtagok nevei alatt. Valamelyik olvasó egy német–magyar „szójegyzéket” is írt a könyvbe az olvasást megkönnyítendő.

⁶⁹ Nagy I. i.m. 129.

⁷⁰ Reiszig E. i.m.

⁷¹ Szinnyi J. i.m.

⁷² Nagy I. i.m. 204.

⁷³ Reiszig E. i.m.

⁷⁴ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. Kozma Vazul Könyvnyomdája, Pest, 1851. 210.

Friedrich Schiller *Geschichte des dreissigjährigen Kriegs* című műve a Pálffy családon és Kiss Dénesen kívül még legalább egy személy birtokában volt. Az előzéken „Johannis Panitzky Comaromii” bejegyzés látható.

Kassics Ignatius *Praxis juridica civilis et stylare juristarum latino Hungaricum* című műve a címoldalon „Domonkos Jósefé 1833” tulajdonbejegyzést tartalmaz. A tulajdonos nagy valószínűséggel ugyanaz a „Domonkos József ügyvéd úr és egyesületi tag”, akit a Rév-Komáromi Kaszinó Társaság 1839-ben második jegyzőnek választott.⁷⁵ A család a Pázmándyakkal is rokonságban lehetett.⁷⁶

Choffin *Nouveau Dictionnaire du Voyageur* című háromnyelvű szótárát Pálffy Sándor előtt, 1814-ben egy bizonyos Péterffy Károly birtokolta.

Laraky Miklós (18. század vége) érdeklődhetett a matematika iránt: az övé volt Makó Pál *Calculi differntialis et integralis institutio, quam in tironum usum elucubratus est* című műve (1768) és Maximilian Hell *Elementa arithmeticae numericae et literalis seu algebrae* című 1773-as kiadású munkája, mielőtt a Kiss család tulajdonába került. Nevét a könyvek címoldalára írta, „Nicolai Laraki” illetve „Nicolai Laraky” formában.

Metzburg, Georg Ignat *Institutiones mathematicae in usum tironum conscriptae* című műve népszerű lehetett. Két tulajdonos is magáénak vallotta: „Ex libris Johannis Varga Comp. Papaedie 12 February 1815” és „Ladislai Laky Comp. Papae 1815 at (...)” látható. Alapi Gyula⁷⁷ említ egy bizonyos Laky Lászlót, aki 1778-ban Komárom megyében élt. Nagy Iván családfát is közöl.⁷⁸ Varga János valószínűleg szintén a Pálffyak rokona lehetett: Pálffy István (Csep, 1731. II. 10.–Ete, 1769. II. 9.) nemes Vargha Juliannát (1744–1802) vette feleségül.

Az esztergomi Horváth János *Elementa Physicae* című, 1807-es kiadású munkáján „Gabr. Hörömpöly imp. 1883” bejegyzés látható.

Diószei Sámuel 1807-es *Magyar fivész-könyve* 1864-ben még Mészöly Gáspár tulajdona volt.

⁷⁵ A Rév-Komáromi Kaszinó Társaság évkönyve: Az eredeti kézirat másolata, [86].

⁷⁶ Nagy I. i.m. 172.

⁷⁷ Alapi Gyula: Komárom vármegye i.m. 42.

⁷⁸ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal VII. Beímel és Kozma–Ráth, 1860, 15.

Márton József *Német–magyar lexikona* „Ludovici Győry” birtokából került a Pálffy-tékába. Győry nevű nemes családot Komárom megyében Kempelen⁷⁹, Borovszky⁸⁰ és Alapi⁸¹ is említ.

Az 1830-as kiadású *Tanácsadó mindazokra nézve, a kik az aranyérben kisebb vagy nagyobb mértékben szenvednek* Jónod Jánosnak nyújtott hasznos információkat Neszmélyen, 1830-ban.

Sebastien le Prestre de Vauban *Veritable maniere de fortifier* című művében Batáry Pál és Kiss Dénes nevén kívül „Ex libris Bócs [?] Francisci de (...) 1760” bejegyzés is olvasható.

Lánghy István 1835-ben, Kassán kiadott *Tapasztaláson épült disznó-tenyésztés és orvoslás* című könyvecskéje a csepi Karika Zsigmond és László hasznát szolgálta. A család nevét Kempelen⁸² és Alapi⁸³ is említi, sőt lakóhelyük a két világháború közti csépi nemesi kúriák között is szerepel.⁸⁴

Christoph Girtanner 1794-es kiadású munkája, a *Historische Nachrichten und politische Betrachtungen über die französische Revolution* előzőkén „Andreas Burján in Comorn” bejegyzés látható.

Összefoglalás

A vidéki birtokos nemesség könyvgyűjteményei a felvilágosodás kezdetétől egyre nagyobb számban jöttek létre Magyarországon. Létezésük a köznemesség művelődés iránti igényét, állományuk a modern eszmék terjedését, a magyar irodalom, kultúra és tudomány fellendülését jelezték. A csepi Pálffy család sok viszontagságot megért, de töredékes mivoltában is teljesnek mondható könyvtára sok adattal szolgálhat a kor kulturális és irodalmi fejlődését kutatók számára. A könyvek possessorbejegyzései több korábbi tulajdonosról is tájékoztatnak: a reformkor kezdetén már több, az irodalomra és a tudományokra fogékony köznemes család is élt

⁷⁹ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1911. IV. 415-417.

⁸⁰ *Reiszig E. i.m.*

⁸¹ *Alapi Gyula*: Komárom vármegye i.m. 208.

⁸² *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1911. V, 373.

⁸³ *Alapi Gyula*: Komárom vármegye i.m. 216.

⁸⁴ Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene i.m. 543.

Csepen és környékén. A közösség a reformkor idején családi és baráti kapcsolatok révén két nagy költővel is gyarapodott: Bajza József és Vörösmarty Mihály a csepi Csajághy János lányaival, Júliával és Laurával házasodott össze.

A 18. század végétől már egyre könnyebben juthattak friss irodalomhoz a tudomány és a kultúra iránt érdeklődők. A bejegyzések erről is tanúskodnak: egyes könyveknél a pontos vételárat is közli a tulajdonos, az ajándékba kapott kötetek pedig megőrzik az utókor számára az ajándékozó nevét. Akárcsak a felvilágosult Péczeli József vagy Csépan István, a Pálffy-téka köteteinek korábbi tulajdonosai is diákként kezdik a könyvek gyűjtését a debreceni vagy a pápai kollégiumban, s tanulmányaik befejeztével sem hagynak fel az olvasással, hanem tovább művelődnek, igyekeznek beszerezni az őket érdeklő ismeretágak legfrissebb szakirodalmát, és élénk figyelemmel kísérik a magyar és külföldi szépliteratúra fejlődését. A birtokolt könyvek jellegéből a possessor ízlését, kedvelt témáit, sok esetben foglalkozását is kitalálhatjuk.

De nem csupán néhány művelődni vágyó kisbirtokos valaha létezett gyűjteményére találtunk utalást. Fontos művelődés- és irodalomtörténeti eseményekhez is találhatunk háttérinformációkat. Megtudhatjuk, kik és milyen műveket olvashattak a Thaly-kúriában, milyen lehetett az a szellemi háttér, amelyből Thaly Kálmán a történelem iránti érdeklődését merítette. Választ kaphatunk arra a kérdésre, mi történt Komárom megye első nyilvános könyvtárának állományával a könyvtár felszámolása után. Bepillantást nyerhetünk a megye egyik első ismert népdalkutatójának, a költő és zeneszerző Kiss Dénesnek és családtagjainak könyvgyűjteményébe is. Komárom vármegye egyik legkisebb települése egy, a tudományra és az irodalomra fogékony, több generáción át rokoni és baráti kapcsolatai által is összetartó közösségnek adott otthont, melynek tagjai élénken bekapcsolódtak az ország szellemi vérkeringésébe tudósokat és művészeket adva az országnak.

A kutatás még korántsem tekinthető lezártnak. A Pálffy-gyűjtemény bejegyzései nem csupán a könyv- és könyvtártörténet, hanem a művelődés-, irodalom- és családtörténet kutatói számára is számos új információt kínálhatnak.

Felhasznált irodalom

- Alapi Gyula*: Komárom vármegye nemes családai URL:
http://www.jamk.hu/ek/public/10022201/komaromvarmegye_nemes.pdf (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Alapi Gyula*: Kultsár István (1760–1828) és könyvtára. URL:
http://www.jamk.hu/ek/public/10031102/kultsar_es_konyvtara.pdf
(Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Bíró Ferenc*: Péczeli József könyvtára. Magyar Könyvszemle 1962. 4. sz.
- Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi: Komárom
URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0012/17.html> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- A csepi közbirtokosság jövedelmeknek és kiadásoknak napról napra való feljegyzése: 1826dik esztendőtol 1907-ig: Csép; A csepi közbirtokosság tisztujító közgyűléseinek jegyzőkönyvei: 1829–1889: 1902. évekről. [Kézirat].
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Kozma Vazul Könyvnyomdája, Pest, 1851. 1–IV.
- Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. (Irodalomtörténeti könyvtár).
- Gárdon László*: Egy régi népdalgyűjtőnk. Dolgozók lapja 1976. márc. 6.
- Gyüszí László*: A Csajághy család története. Limes, 1995. 1. sz.
- Gyüszí László*: A csépi népiskola a 19. században. Szemelvények a református egyházközség jegyzőkönyveiből. Új Forrás, 1978. 1. sz.
- Gyüszí László*: Vörösmarty baráti és rokoni kapcsolatai Komárom megyében. Limes, 2000. 4. sz.
- Gyüszí László*: Egy XIX. századi kéziratos népdalgyűjtemény Komárom megyéből. Limes, 2002. 2. sz.
- Horváth Géza*: A komáromi Szigler-nyomda nyitrai vonatkozású sajtótermékei. A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1996. URL:
http://www.jamk.hu/ek/public/09021301/jamk_evkonyv_1996.pdf
(Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Jegyzőkönyv a csepi közbirtokosság üléseiről, 1853–1903. [Kézirat].
- Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp., 1911. I–XI.
- Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Szerk. Osváth Andor. Magyar Vármegyék és Vá-

- rosok Múltja és Jelene Kiadóhivatala, Bp., 1938. (Magyar vármegyék és városok múltja és jelene; 1.)
- Madas Edit, Monok István*: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig. URL: <http://mek.oszk.hu/01600/01613/01613.htm#38> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- A magyar népzene tára = Corpus musicae popularis Hungaricae. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1951
- Magyarország vármegyéi és városai. [Szerk. Sziklay János és Borovszky Samu]. URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Beimel és Kozma–Ráth, Pest, 1857–1868, I–XIII.
- Népdalok és mondák. Szerk. Erdélyi János.
URL: <http://www.mek.oszk.hu/09600/09653/09653.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- R. Várkonyi Ágnes*: Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.
- Reiszig Ede*: Komárom vármegye nemes családai. Magyarország vármegyéi és városai. [szerk. Sziklay János és Borovszky Samu].
URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0012/17.html> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- A Rév-Komáromi Kaszinó Társaság évkönyve: 1836–1843, másolat. [Tatabánya], é. n.
- Szarvasi Margit*: Magánkönyvtáraink a XVIII században: főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei.
URL: <http://www.mek.oszk.hu/03200/03246/03246.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái.
URL: <http://www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: A csépi Pálffy-könyvtár. A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1991. URL: http://www.jamk.hu/ek/public/09021201/jamk_evkonyv_1991.pdf (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Tapolcainé Sáray Szabó Éva*: Komárom nyomdászat- és sajtótörténete 1705–1849. KT Könyv- és Lapkiadó Kft., Komárno, 2010.

Függelék

A Pálffyak könyvei⁸⁵

Benjámín (1799–1848)

1. Budai Ézsaiás: Magyar ország históriája a mohátsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig. Debrecen, Csáthy György, 1814. – Bejegyzés: „Beniamin 1850” és „Georgii Nagy ad 1818 die 19. november in Classe Vének...”
2. Jaczint, zsebkönyv. Szerkeszté és kiadá Kovács Sámuel Eperjesen, 1836. Kassán, Werfer Károly Nyomtató Intézetében, 1836. – Bejegyzés: „Pálffy Benjáminé 1836”.

I. Elek (1840–1933)

1. Eugene Sue: A szerelem gyermekei 1-2. köt. Pest, Irodalmi Intézet, 1853. – Bejegyzés: „Pálffy Elek tulajdona 1859” az előzéken, „Herniger Ferdinánd” a címdoldalon
2. Kazinczy Ferenc: Heliconi virágok 1791 esztendőre. Pozsony és Komárom, Wéber Simon Péter, 1791. – Az előzéken: „Pálffy Elek tulajdona. 1859”.
3. Tarczy Lajos: Természettan. 1. Pápán, a reformált főiskola betűivel, 1843. – Az előzéken: „Pálffy Elek 1 éves papnövendék tulajdona. 1859”.
4. Tarczy Lajos: Természettan. 2. Pápán, a reformált főiskola betűivel, 1843. – Az előzéken: „Pálffy Elek tulajdona. 1859”.
5. Zsoldos Ignác: Életpálya. Pápa, Ref. Főiskola, Szilády Károly, 1838. – Bejegyzés: „Pálffy Elek tulajdona 1859” az előzéken.

II. Elek (1889–1976)

1. Láng Lajos: Statisztikai előadások, 1908-[190]9, I-II. félév. Pálffy Elek autográf kézírata. – Két kockás füzet összeragasztva. Az első füzet első oldalán a szerző és a cím, alatta: „Jegyezte Pálffy Elek II. éves joghallgató”. Az utolsó oldalon: „Pálffy Elek 1909. márc.

⁸⁵ A kötetek teljes bibliográfiai leírása megtalálható a Komárom-Esztergom Megyei József Attila Könyvtár katalógusában. URL: <http://opac.jamk.hu/tlwww/homepage.htm> (Letöltés: 2012. 12. 10.)

- 17.” A második füzet végén ceruzás feljegyzések a közjogból, alapvizsgai kérdések stb.
2. Pálffy Elek gymn. tanuló [rajzfüzete] : I. - IV. osztály, 1899. október 2. - 1903. június 9.
 3. Pálffy Elek gymn. tanuló [rajzfüzete] : VI. - VIII. oszt. 1904. szept. 14. - 1906. - Hazslinszky nevű tanár kézjegyével és osztályzataival ellátva.

Sándor (1796–1881) vagy (1767–1848) ?

1. 1840dik évi országgyűlésen alkotott törvénycikkelyek. Pozsony, Schmid Antal, [é. n.]. – Bejegyzés a címdalán: „Pálffy Sándoré”.
2. Budai Ézsaiás: Propaedeumata theologiae christiane. Debrecen, Franciscus Tóth typogr., 1817. – Bejegyzés: „Ex Alexandri Pálffy Comp. Debrecin. 5. Jun. 822”
3. Choffin: Nouveau Dictionnaire du Voyageur, Francois - Allemand - Latin, et Allemand - Francois - Latin, oder Vollständiges Französch - Deutsch - Lateinisches und Deutsch - Französch - Lateinisches Wörter-Buch. Frankfurt [etc.], Verlag Heinrich Ludwig Brönnner, 1770. – Bejegyzés az előzéken: „Alexandri Pálffy... 1826”. További bejegyzés: „Ex libris Caroli Péterffy 1814”.
4. Corpus juris Hungarici : seu decretum generale inclyti regni Hungariae, partiumque eidem annexarum in duos tomos distinctum. 2. kiad. Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1751. – Bejegyzés az előzéken: „Alex Pálffy 1823”
5. Henecius, Johann Gottlieb: Fundamenta stili cultioris, quibus accedit sylloge exemplorum. Neapoli, Apud Jo. Baptistam Pasquali, Superiorum Venia, ac Privilegio, 1765. – Az előzéken: „Serie Librorum Alexandri Pálffy (...)die 29 febr 824”
6. Maróthi György: Arithmetica, vagy számvetésnek mestersége. Debretzen, Margitai István, 1763. – Bejegyzés az előzéken: „Alexandri Pálffy Com. Debrecini 1820”, vele szemben az első tükrön egy vers látható.

Fogarasi János: Magyarhoni magános törvénytudomány elemei. Pest, Beimel József, 1839. – A katalógusban a következő megjegyzés szerepel: „Pálffy Sándorné tulajdona volt a ráhelyezett védőborítóra írt feljegyzés tanúsága szerint”, azonban a védőborító időközben elveszett.

Zsigmond (1794–1836)

1. Baróti Szabó Dávid: Kisded szó-tár. 2. kiadás. Kassa, Ellinger János, 1792. – Bejegyzés: „Pálffy Sigmondé 822”.
2. Biffi, Johann: Entwurf einer neuen italienischen Sprachlehre : 1. Theil. Pest, Gedr. den Matthias [Trattner], [1797]. – Bejegyzés a címoldalon.
3. Szlemenics Pál: Elementa juris hungarici civilis privati. 2. Pozsony, Wéber Simon Péter, 1819. – A katalógus szerint „Ex libris Sigismund Pálffy Comp. Debr. 821-22” bejegyzéssel, de az autopszia nem találta nyomát. A kötetet 2010-ben restaurálták, a restaurátor munkalapja szerint a könyv kötése és előzéke hiányzott. Pálffy Zsigmond kevés kivétellel az előzékre írta tulajdonbejegyzéseit, így valószínű, hogy az előzékkel együtt az írás is elveszett.
4. Heinecius, Johann Gottlieb: Elementa juris naturae et gentium, commoda auditoribus methodo adornata. Halle, Impensis Orphanotropei, 1748. – Bejegyzés az előzéken: „Sigismund Pálffy 1819. Mense May” és egy áthúzott név, „Comp. Debrecini... 1759” kiegészítéssel.
5. Jeszenszky Miklós: A' magyar törvény' historiája. Pest, Trattner János Tamás, 1820. – Bejegyzés az előzéken: „Sigismundi Pálffy ad 1820... 14. aug.”
6. Klósz, Paulus: Praxis. Tirnaviae, Typ. Academicis Societatis Jesu, 1756. – Bejegyzés a címoldalon: „Sigis. Pálffy”.
7. Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium latino – hungaricum. Cirinii, Sumtibus Samuelis Sárdi Typographi, 1767. – Bejegyzés az előzéken: „Sigismundi Pálffy 1820”. További bejegyzés: „Ex libris Michaelis Bóday anno 1800 die 10 Aprilis”.
8. Werbőczy István: Werbőczius illustratus: sive decretum tripartitum juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae, a magistro Stephano de Werbőcz jussu regio, olim compilatum, duorum, & quod excurrit, seculorum usu roboratum... Tyrnavie, Typ. Academicis, 1740. – Bejegyzés: „Ex libris Sigismundi Pálffy 822”.

Csak „Pálffy” családnév

1. Pray György: Imposturae CCXVIII. in dissertatione R. P. Benedicti Cetto, clerici regularis e scholis piis de Sinensium imposturis detectae et convulsae. Accedunt Epistolae anecdotae R.

P. Augustini e comitibus Hallerstein ex China scriptae. Buda, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1781.

2. Werbőczy István: Werbőczius illustratus sive decretum tripartitum juris consuetudinarii incluti regni Hungariae, a magistro Stephano de Werbőcz jussu regio, olim compilatum, duorum, & quod excurrit, seculorum usu roboratum... Tyrnaviae, Typ. collegiuii academici societ. Jesu, 1763. – Az előzéken „Pálffy” bejegyzés – a lap hiányos. További bejegyzés: a címlapon „Steph. Mihályffy [?]”.

A Siegler-könyvtár könyvei⁸⁶

1. Amelie und Albrecht oder Die geitsige Tante. Wien und Prag, bei Franz Haas, 1800. Ex libris van.
2. Bürger, Gottfried August: Gottfr. Aug. Bürger's Sämmtliche Werke. Zweiter Band, zweiter Theil. Gedichte. Wien, Verlegt bei Anton Doll, zu haben bei Rudolph Sammer, 1812. Ex libris van.
3. Iffland, August Wilhelm: Theater. 11-12. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1606.
4. Iffland, August Wilhelm: Theater. 1-2. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1601.
5. Iffland, August Wilhelm: Theater. 13-14. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1607.
6. Iffland, August Wilhelm: Theater. 15-16. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1608. Ex libris van.
7. Iffland, August Wilhelm: Theater. 17-18. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1609. Ex libris van.
8. Iffland, August Wilhelm: Theater. 3-4. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1602. Ex libris van.
9. Iffland, August Wilhelm: Theater. 5-6. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1603. Ex libris van.
10. Iffland, August Wilhelm: Theater. 7-8. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - 1604.

⁸⁶ A leírások után látható szám a köteteken és a Siegler-könyvtár katalógusában található helyrajzi szám. Csak ott jeleztünk ex librist, ahol fizikailag is megvannak a könyvekben.

11. Kock, Paul de: Cerisette oder Die Komödien auf der Bühne und im Leben. 1-3. Theil. Pest und Leipzig, Hartleben's Verlags-Expedition, 1850. -1091. Ex libris van.
12. Kock, Paul de: Cerisette oder Die Komödien auf der Bühne und im Leben. 4-5. Theil. Pest und Leipzig, Hartleben's Verlags-Expedition, 1851. - 1090. Ex libris van.
13. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 102-105. Bändchen. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1829. - 2128. Ex libris van.
14. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 110-113. Bändchen. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1830. - 687. Ex libris van.
15. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 62-64. Bändchen. Neuste Auflage. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1829. - 2121. Ex libris van.
16. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 91, 93-94. Bändchen. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1829. - 2126.
17. Lafontaine, August: Aristomenes und Corgus. Berlin, [s.n.], 1802. - 1176. Ex libris van.
18. Lafontaine, August: Das Haus Bärburg oder Der Familienzwist. Berlin, [s.n.], 1806. - 1197.
19. Lafontaine, August: Der Hausvater : eine Familiengeschichte in drey Theilen. 3. Theil Berlin, s. n., 1811. - 118. Ex libris van.
20. Lafontaine, August: Der Unbekannte, oder Der Kampf mit den Verhältnissen. 2-3. Band. Wien, In der Haas'schen Buchhandlung, 1815. - 1193. Ex libris van.
21. Lafontaine, August: Die beyden Freunde. 1-2. Band. Wien und Prag, In der C. Haas'schen Buchhandlung, 1819. - 1196. Ex libris van.
22. Lafontaine, August: Die Familienpapiere oder Die Gefahren des Umgangs. 1. Theil. Berlin, [s.n.], 1807. - 1169. Ex libris van.
23. Lafontaine, August: Die Familienpapiere oder Die Gefahren des Umgangs. 2. Theil. Berlin, [s.n.], 1807. - 1170. Ex libris van.
24. Lafontaine, August: Die Gefahren der grossen Welt oder Bertha von Waldeck. 1-2. Theil. Berlin, [s.n.], 1811. - 1181. Ex libris van.
25. Lafontaine, August: Die Gewalt der Liebe. 3-4. Theil. Berlin, [s.n.], 1812. - 735. Ex libris van.
26. Lafontaine, August: Die Pfarre an der See. 1-2. Band. Wien, In der Haas'chen Buchhandlung, 1816. - 1183. Ex libris van.
27. Lafontaine, August: Die Pfarre an der See. 3. Band. Wien, In der Haas'chen Buchhandlung, 1816. - 1184. Ex libris van.

28. Lafontaine, August: Eduard oder Der Maskenball. 2-3. Theil. Berlin, s. n., 1811. - 1196.
29. Lafontaine, August: Eduard und Margarethe, oder Spiegel das menschlichen Lebens. 1. Theil Wien und Prag, bey Franz Haas, 1804. - 1179. Ex libris van.
30. Lafontaine, August: Eduard und Margarethe, oder Spiegel des menschlichen Lebens. 2. Theil. Wien und Prag, Franz Haas, 1804. - 1180. Ex libris van.
31. Lafontaine, August: Emma. 2. Theil. Berlin, [s.n.], 1811. AS 1167. Ex libris van.
32. Lafontaine, August: Hermann Lange. 1. Band. Berlin, [s.n.], 1800. - 1198. Ex libris van.
33. Lafontaine, August: Isidore oder Die Waldhütte. 1-2. Band. Wien, In der Haaschen Buchhandlung, 1817. - 1185. Ex libris van.
34. Lafontaine, August: Leonardo und Blandine, oder Amandus und Amanda; Der Mündel; Die Blumen. Wien und Prag, Carl Haas'schen Buchhandlung, 1817. - 1151.
35. Lafontaine, August: Märchen, Erzählungen und kleine Romane. 1-2. Band. Berlin, [s.n.], 1802. - 1182. Ex libris van.
36. Lafontaine, August: Natur und Kunst oder Graf Hans von Roden. Berlin, [s.n.], 1811. - 1205.
37. Lafontaine, August: Quinctius Heyerman von Flaming. 1. Theil. Berlin, [s.n.], 1800. - 1186.
38. Lafontaine, August: Quinctius Heyerman von Flaming. 3. Theil. Berlin, [s.n.], 1800. - 1188. Ex libris van.
39. Lafontaine, August: Quinctius Heyerman von Flaming. 4. Theil. Berlin, [s.n.], 1800. - 1189. Ex libris van.
40. Lafontaine, August: Reinhold von Welfenstein. 1-2. Band. Wien und Prag, bey Carl Haas, 1819. - 1190. Ex libris van.
41. Lafontaine, August: Reinhold von Welfenstein. 3. Band. Wien und Prag, bey Carl Haas, 1819. - 1191. Ex libris van.
42. Lafontaine, August: Sämmtliche Schriften. 15. Band. Wien und Prag, bey Franz Haas, 1799. - 1152. Ex libris van.
43. Lafontaine, August: Sämmtliche Schriften. 16. Band. 2- 3. Theil. Wien und Prag, 1799. - 1153. Ex libris van.
44. Lafontaine, August: Sämmtliche Schriften. 39. Band. Bergedorf, [s.n.], é.n. - 1158. Ex libris van.

45. Lafontaine, August: Sittenspiegel für das weibliche Geschlecht. 2-3. Band. Wien u. Prag, bey Franz Haas, 1823. - 1201. Ex libris van.
46. Lafontaine, August: Theodor. 1. Band. Berlin, [s.n.], 1800. - 835. Ex libris van.
47. Lafontaine, August: Walther oder Das Kind vom Schlachtfelde. 1-2. Theil. Berlin, [s.n.], 1814. - 1163. Ex libris van.
48. Lafontaine, August: Walther oder Das Kind vom Schlachtfelde. 3. Theil. Berlin, [s.n.], 1814. - 1164. Ex libris van.
49. Lafontaine, August: Wenzel Falk. 1-2. Theil. Berlin, [s.n.], 1811. - 1174. Ex libris van.
50. Meissner, August Gottlieb A. G. Meissners sämmtliche Werke. 2. Band. Wien, Anton Doll, 1813. - A katalógus szerint Anton Siegler-könyv és Kiss Dénes bejegyzés van benne, de az autopszia egyikre sem talált utalást.
51. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 17. Band. Alcibiades 1. Theil. Wien, Anton Doll, 1814. – 105. a könyvbe írt szám alapján. A gerincen látszik a címke helye. A katalógus szerint Kiss Dénes bejegyzés van benne, de az autopszia nem találta nyomát.
52. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 19. Band. 3. Theil. Wien, Anton Doll, 1814. – 105.
53. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 22. Band, Clara von Alben. Wien, Anton Doll, 1814. – 110.
54. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 23. Band, Der unsichtbare Rundschafter 1. Theil. Wien, Anton Doll, 1814. – 111. A katalógus szerint „Kiss Dénes” bejegyzés van benne, de az autopszia nem találta nyomát.
55. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 25. Band. Wien, Anton Doll, 1814. – 113.
56. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 30. Band, Bruchstücke zur Biographie A. G. Naumann's 2. Theil. Wien, Anton Doll, 1814. – 118. A katalógus szerint „Kiss Dénes” bejegyzés van benne, de az autopszia nem találta nyomát.
57. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 31. Band. Wien, Anton Doll, 1814. – 119. Ex libris van.
58. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 33. Band, Kleine historische Schriften 1. Theil. Wien, Anton Doll,

1814. – 118. A katalógus szerint „Kiss Dénes” bejegyzés van benne, de az autopszia nem találta nyomát.
59. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 36. Band, Vermischte Schriften. Wien, Anton Doll, 1814. – 124.
 60. Schiller, Friedrich von: Friedrich Schillers Geschichte des dreissigjährigen Kriegs. 2. Theil. Leipzig, [s.n.], [?1834]. - 2399. Ex libris van. Egyéb bejegyzés: „Johannis Panitzky Comaromii” az előzőken.
 61. Schiller, Friedrich von: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 3. Band, Theather 3. Theil. Wien, Anton Doll, 1816. - 1252. Ex libris van.
 62. Schiller, Friedrich von: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 6. Band, Theather 6. Theil. Wien, Anton Doll, 1816. - 1254. Ex libris van.
 63. Schiller, Friedrich von: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 8. Band, Theather 8. Theil. Wien, Anton Doll, 1816. - 1256. Ex libris van.
 64. Schiller, Friedrich von: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 9. Band. 17-18. Theil. Wien, Anton Doll, 1834. A katalógus szerint Anton Sieglér-könyv, de nincs nyoma.
 65. Schiller, Friedrich von: Friedrich von Schillers sämmtliche Werke. 2. Band. 3-4. Theil, Gedichte von den Jahren 1795-1797, 1798-1805. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. Az 1856. évi katalógus alapján a 166. sz. könyv, de nincs nyoma a példányon.
 66. Schiller, Friedrich von: Friedrich von Schillers sämmtliche Werke. 2. Band, Anhang zu Friedrich von Schillers sämmtlichen Werken. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1836. - 176. Ex libris van.
 67. Schiller, Friedrich von: Friedrich von Schillers sämmtliche Werke. 12. Band. 23-24. Band, Kleine prosaische Schriften von Jahren 1795 und 1796., 1796-1802. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. - 197. Ex libris van.
 68. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämmtliche Werke. 16. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. – Ex libris van.
 69. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämmtliche Werke. 17. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. – Ex libris van.
 70. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 2. Pest und Leipzig, Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - 1096. Ex libris van.
 71. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 4. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - 1093. Ex libris van.

72. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 5. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - 1094. Ex libris van.
73. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 5. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - 3147. Ex van.
74. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 10. Band, Poetische Werke. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 983. Ex libris van.
75. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 11. Band, Poetische Werke. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. A katalógus szerint Anton Siegler-könyv, de nincs nyoma.
76. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 12. Band, Poetische Werke. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. A katalógus szerint Anton Siegler-könyv, de nincs nyoma.
77. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 15. Band, Der neue Amadis. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 988.
78. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 16. Band, Peregrinus Proteus 1. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 989. Ex libris van.
79. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 18. Band, Agathodämon. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 991.
80. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 19. Band, Poetische Werke. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. A katalógus szerint Anton Siegler-könyv, de nincs nyoma.
81. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 2. Band, 2. Theil. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 975. Ex libris van.
82. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 21. Band, Poetische Werke. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 994. Ex libris van.
83. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 22. Band, Aristipp, 1. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 995. Ex libris van.

84. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 23. Band, Aristipp, 2. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 996. Ex libris van.
85. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 24. Band, Aristipp, 3. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 997. Ex libris van.
86. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 25. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 998. Ex libris van.
87. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 26. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 999. Ex libris van.
88. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 27. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1000. Ex libris van.
89. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 28. Band, Dramatische Werke. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1001. Ex libris van.
90. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 29. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1002. Ex libris van.
91. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 30. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. Ex libris van, számozás nincs.
92. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 31. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. Ex libris van, számozás nincs.
93. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 32. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1005. Ex libris van.
94. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 34. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1007.
95. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 35. Band, [Vermischte Schriften]. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1008.
96. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 36. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 1009. Ex libris van.

97. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 4. Band, 1. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 977. Ex libris van.
98. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 5. Band, Geschichte des Agathon, 2. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 978.
99. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 6. Band, Geschichte des Agathon, 3. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 979. Ex libris van.
100. Wieland, Cristoph Martin: C. M. Wielands sämmtliche Werke. 9. Band, Geschichte des Weisen Danischmend. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - 982. Ex libris van.

A Thaly család könyvei

III. István (1757–1830)

1. Cellarius, Christophorus: Historia universalis : breviter ac perspicue exposita in antiquam, et medii aevi ac novam divisa, cum notis perpetuis. Ienae: Sumtu Io. Feicis Bielckii, 1735. (coll. 1.) A kolligátum másik két darabja a szerző *Historia medii aevi a temporibus constantini magni ad Constantinopolim a Turcis captam, deducta cum notis perpetuis...* és *Historia nova* c. művei. – Bejegyzések: „Thaly Dienesé 1833”, „Ex libris carissimis Stephani et Sigismundi Thaly an 1772 Posonii”.
2. Choffin: Nouveau Dictionnaire du Voyageur, Francois - Allemand - Latin, et Allemand - Francois - Latin, oder Vollständiges Französch - Deutsch - Lateinisches und Deutsch - Französch - Lateinisches Wörter-Buch. Frankfurt [etc.], Verlag Heinrich Ludwig Brönnner, 1770. – Bejegyzés az előzőken: „Liber Stephani Tali Debrecini 1780”. További bejegyzés: „Thaly István 1860”.
3. Huszti István: Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum. Libri tres. Editio tertia prioribus correctior. Agriae: Typis Scholae Episcopalis, 1778. – Bejegyzések az előzőken: „Liber Stephani Thaly Comarom, 1781. 20. May” ; „Thaly Dienesé 1833”.
4. Kazy Ferenc: Historia regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi sexagesimo quarto ad annum ejusdem seculi octuagesimum primum. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis

- Jesu, 1751. – Bejegyzések: „Stephani Thaly 1793”, „Thaly Dienesé 1833”.
5. Közönséges vagy universzális geógráphia. Második darab. Pest, Trattner János Tamás, 1817. – Az első tükrön fent: „Thaly (Steph?) vettem ezen könyvet a másik (Tomussal?) együtt 6 forintba Komáromban, Ad 1819 die 29 Aprily”; vele szemben: „Taly Dienesé 1833”.
 6. Márton József: Lexicon trilingue latino -hungarico – germanicum. Pars secunda M – Z. Viennae, Typis Antonii Pichler Typographi, 1818. – Bejegyzés az előzéken: „Steph. Thaly, ab anno 1820. die 20 januar... parte prima 15” – További bejegyzés: „Thaly Dienesé 1833”
 7. Nagyváthy János: A' szorgalmatos mezei gazda. 1-2. köt. Pest, Trattner, 1791. – Az előzéken: „Steph. Thaly Pestini Anno 1791. Die 8. Sept...”, alatta: „Thaly Dienesé 1833”.
 8. Palma Károly Ferenc: Notitia rerum Hungaricarum. Pars prima. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770. – Az előzéken: „Steph. Thaly” és „Thaly Dienesé 1833”.
 9. Palma Károly Ferenc: Notitia rerum Hungaricarum. Pars secunda. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770. – Az előzéken: „... Stephanus Thaly ad 1777 die 7” és „Dienes Thaly 1833”.
 10. Palma Károly Ferenc: Notitia rerum Hungaricarum. Pars tertia. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770. – Az előzéken: „... Stephanus Thaly ad 1777 die 7” és „Dienes Thaly 1833”.
 11. Vlaco, Adrian: Tabulae sinuum, tangentium et secantium: logarithmi sinuum, tangentium, et numerorum eb unitate ad 10000. Francofurti eg Lipsiae, Impensis Ioh. Friedr. Fleicheri, 1757. – További bejegyzés: „Thaly Dienes”.

Zsigmond

1. Campe, Joachim Heinrich: Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder. Wien und Linz, Gedruckt den Johann Thomas Edlen Trattnern Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1794. Egyéb bejegyzés: Thaly Eleonórée, Georgii László.
2. Cellarius, Christophorus: Historia universalis : breviter ac perspicue exposita in antiquam, et medii aevi ac novam divisa, cum notis perpetuis. Ienae: Sumtu Io. Feicis Bielckii, 1735. (coll. 1.) A kolligátum másik két darabja a szerző *Historia medii aevi a*

temporibus constantini magni ad Constantinopolim a Turcis captam, deducta cum notis perpetuis... és *Historia nova c. művei.*
 – Bejegyzések: „Thaly Dienesé 1833”, „Ex libris carissimis Stephani et Sigismundi Thaly an 1772 Posonii”.

Dénes (1808–?)

1. Cellarius, Christophorus: *Historia universalis : breviter ac perspicue exposita in antiquam, et medii aevi ac novam divisa, cum notis perpetuis.* Ienae: Sumtu Io. Feicis Bielckii, 1735. (coll. 1.) A kolligátum másik két darabja a szerző *Historia medii aevi a temporibus constantini magni ad Constantinopolim a Turcis captam, deducta cum notis perpetuis...* és *Historia nova c. művei.*
 – Bejegyzések: „Thaly Dienesé 1833”, „Ex libris carissimis Stephani et Sigismundi Thaly an 1772 Posonii”.
2. Csapó Dániel: *Gazdasági kistűkör.* Pest, Beimel J., 1845. – A címloldalon, „Thaly Dienesé 1846”, de nagyon elmosódott, csak a toll lenyomata látszik és a tinta maradványai.
3. Diószegi Sámuel: *Orvosi fűvész könyv, mint a magyar fűvész könyv praktika része.* Debrecen, Csáthy György, 1813. – Az előzéken: „Thaly Dienesé 1833”.
4. Entelwein, D. J. A.: *Handbuch der Mechanik fester Körper und der Hydraulik.* Leipzig: Bei H. A. Röchly, 1823. – „Thaly Dienesé 1833”.
5. Huszti István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum. Libri tres. Editio tertia prioribus correctior.* Agriae: Typis Scholae Episcopalis, 1778. – Bejegyzések az előzéken: „Liber Stephani Thaly Comarom, 1781. 20. May” ; „Thaly Dienesé 1833”.
6. Kazy Ferenc: *Historia regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi sexagesimo quarto ad annum ejusdem seculi octuagesimum primum.* Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1751. – Bejegyzések: „Stephani Thaly 1793”, „Thaly Dienesé 1833”.
7. Kovács János: *A magyar krónikának rövideden le-rajzolt sómmája.* 1-2. rész. Posony, Spaiser Domonkos, 1742. – Az első tükrön: „Thaly Dienesé 1833. Thaly Therézia testvérem ajándéka”.
8. Közönséges vagy universzális geógráphia. Második darab. Pest, Trattner János Tamás, 1817. – Az első tükrön fent: „Thaly (Steph?) vettem ezen könyvet a másik (Tomussal?) együtt 6 fo-

- rintba Komáromban, Ad 1819 die 29 Aprily”; vele szemben: „Thaly Dienesé 1833”.
9. Márton József: Három nyelvből készült iskolai lexicon, vagyis szókönyv. 3. kiad. Bécs, Pichler Antal, 1816. - Első tükrön fent kivehetetlenül elmosódott név; középen, valamint az utolsó lapon: Thaly József; szemben fent: „Antonii Thaly anno 1816 ... Posonii”; alatta: „Thaly Dienesé 1833”
 10. Márton József: Lexicon trilingue latino -hungarico – germanicum. Pars secunda M – Z. Viennae, Typis Antonii Pichler Typographi, 1818. – Bejegyzés az előzéken: „Thaly Dienesé 1833” – További bejegyzés: „Steph. Thaly, ab anno 1820. die 20 januar... parte prima 15”
 11. Méhész könyv. Kézirat. [1800?] – Az előzéken: „Thaly Dienesé 1833”.
 12. Nagy Károly: A kis geometra. Bécs, 1838. – A címdallal szemben: „Grof Battyany Kazmir ajándéka Kis-Béren 3dik Apr 1838 Thaly Dienesé”.
 13. Nagyváthy János: A' szorgalmatos mezei gazda. 1-2. köt. Pest, Trattner, 1791. – Az előzéken: „Steph. Thaly Pestini Anno 1791. Die 8. Sept...”, alatta: „Thaly Dienesé 1833”.
 14. Palma Károly Ferenc: Notitia rerum Hungaricarum. Pars prima. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770. – Az előzéken: „Steph. Thaly” és „Thaly Dienesé 1833”.
 15. Palma Károly Ferenc: Notitia rerum Hungaricarum. Pars secunda. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770. – Az előzéken: „... Stephanus Thaly ad 1777 die 7” és „Dienes Thaly 1833”.
 16. Palma Károly Ferenc: Notitia rerum Hungaricarum. Pars tertia. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770. – Az előzéken: „... Stephanus Thaly ad 1777 die 7” és „Dienes Thaly 1833”.
 17. Terentius, Publius: Carthaginensis Afri Comoediae sex. Norimbergae, Riegel et Wiesner, 1804. – Bejegyzés: „Thaly Dienes 1833” az előzéken.
 18. Vlaco, Adrian: Tabulae sinuum, tangentium et secantium: logarithmi sinuum, tangentium, et numerorum eb unitate ad 10000. Francofurti eg Lipsiae, Impensis Ioh. Friedr. Fleicheri, 1757. – További bejegyzés: „Stephanus Thaly”.
 19. Weidler, D. J. Friedrich: Institutiones matheseos. Lipsiae: Sumtibus Siegf. Leberecht Crusii, 1784. – Az előzéken: „Thaly Dienesé 1833”.

20. Zay Sámuel: Falusi orvos pap, vagy olly orvosi útmutatás, mellynél fogva leginkább a falukon uralkodni szokott nyavalyák orvosoltatnak. Pozsony, Wéber Simon Péter, 1810. – Bejegyzés: „Thaly Dienesé 1833”.

József

1. Márton József: Három nyelvből készült iskolai lexicon, vagyis szókönyv. 3. kiad. Bécs, Pichler Antal, 1816. - Első tükrön fent kivehetetlenül elmosódott név; középen, valamint az utolsó lapon: „Thaly József”; szemben fent: „Antonii Thaly anno 1816 ... Posonii”; alatta: „Thaly Dienesé 1833”
2. Nepos, Cornelius: Perperam vulgo Aemilius probus dictus, de vita excellentium imperatorum Bejegyzés: „Thaly Jósef 1861. sept 30”.

Eleonora

Campe, Joachim Heinrich: Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder. Wien und Linz, Gedruckt den Johann Thomas Edlen Trattner Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1794. Egyéb bejegyzés: Thaly Zsigmond, Georgii László.

Antal (1805–?)

Márton József: Három nyelvből készült iskolai lexicon, vagyis szókönyv. 3. kiad. Bécs, Pichler Antal, 1816. - Első tükrön fent kivehetetlenül elmosódott név; középen, valamint az utolsó lapon: Thaly József; szemben fent: „Antonii Thaly anno 1816 ... Posonii”; alatta: „Thaly Dienesé 1833”.

V. István

1. Choffin: Nouveau Dictionnaire du Voyageur, Francois - Allemand - Latin, et Allemand - Francois - Latin, oder Vollständiges Französch - Deutsch - Lateinisches und Deutsch - Französch - Lateinisches Wörter-Buch. Frankfurt [etc.], Verlag Heinrich Ludwig Brönnner, 1770. – Bejegyzés az előzőken: „Thaly István 1860”. További bejegyzés: „Liber Stephani Tali Debrecini 1780”
2. Kölcsey Ferencz munkáji. 1. köt. Versek Pesten, Hartleben Konrad Adolf, 1832. – Bejegyzés: „Thaly István 1862”

Csak „Thaly” családnev

Bárány György: A mi urunk Jesus Kristusnak Uj Testamentoma. Lauban, Schill Miklós, 1754. – Az előzéken latin nyelvű bejegyzések, alul: „Thaly”.

Kiss Dénes és családja könyvei

Kiss Dénes (1826–1902)

1. Amelie und Albrecht oder Die geitsige Tante. Wien und Prag, bei Franz Haas, 1800. -AS.⁸⁷
2. Beregszászi Pál: Az építés tudományának azon része, melybenn az épületeknek erős, és alkalmas volt adódik elő. Debrecen, Tóth Ferenc Könyvnyomdája, 1824. – Egybekötve: Beregszászi Pál: Az építés tudománya azon része, melybenn az építésre teendő költségek számbavevése adódik elő c. művel. – Az előzéken: „Kiss Dénesé 861”.
3. Bürger, Gottfried August: Gottfr. Aug. Bürger's Sämmtliche Werke. Zweiter Band, zweiter Theil. Gedichte. Wien, Verlegt bei Anton Doll, zu haben bei Rudolph Sammer, 1812. - AS Ex libris van.
4. Hell, Maximilian: Appendix ad ephemerides anni 1775. 1. Wien, Trattner János Könyvnyomdája, 1774. – Név az előzéken, felette Kiss Ádám vagy Antal neve.
5. Hell, Maximilian: Elementa arithmeticae numericae et literalis seu algebrae. Wien, Trattner János Könyvnyomdája, 1773. – Név az előzéken. További bejegyzés: „Nicolai Laraki 1782”; „Antonii Kiss 1831”.
6. Iffland, August Wilhelm: A. W. Ifflands theatralische Werke 10. Band. Leipzig, G. I. Göschensche Verlagshandlung, 1844.
7. Iffland, August Wilhelm: Theater. 11-12. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1606.
8. Iffland, August Wilhelm: Theater. 1-2. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1601.
9. Iffland, August Wilhelm: Theater. 13-14. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1607.

⁸⁷ Anton Siegler kölcsönkönyvtárának példánya, számmal vagy számozatlanul. Az ex libris fizikai meglétét jelöltük.

10. Iffland, August Wilhelm: Theater. 15-16. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1608.
11. Iffland, August Wilhelm: Theater. 17-18. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1609. Ex libris van.
12. Iffland, August Wilhelm: Theater. 23-24. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1612. Ex libris van.
13. Iffland, August Wilhelm: Theater. 3-4. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1602. Ex libris van.
14. Iffland, August Wilhelm: Theater. 5-6. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1603. Ex libris van.
15. Iffland, August Wilhelm: Theater. 7-8. Band. Wien, Verlag von Ignaz Klang, Buchhändler, 1843. - AS 1604.
16. Kock, Paul de: Cerisette oder Die Komödien auf der Bühne und im Leben. 1-3. Theil. Pest und Leipzig, Hartleben's Verlags-Expedition, 1850. - AS 1091. Ex libris van.
17. Kock, Paul de: Cerisette oder Die Komödien auf der Bühne und im Leben. 4-5. Theil. Pest und Leipzig, Hartleben's Verlags-Expedition, 1851. - AS 1090. Ex libris van.
18. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 102-105. Bändchen. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1829. - AS 2128.
19. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 110-113. Bändchen. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1830. - AS 687.
20. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 62-64. Bändchen. Neuste Auflage. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1829. - AS 2121.
21. Kotzebue, August von: Dramatische Werke. 91, 93-94. Bändchen. Wien, Mausbergers Druck und Verlag, 1829. - AS 2126.
22. Kovács Pál: Eredeti színművek. Győr, [1846]. – Bejegyzés: „Kiss Dénes 1850.”
23. Lafontaine, August: Der Hausvater : eine Familiengeschichte in drey Theilen. 3. Theil Berlin, s. n., 1811. - AS 118.
24. Lafontaine, August: Der Unbekannte, oder Der Kampf mit den Verhältnissen. 2-3. Band. Wien, In der Haas'schen Buchhandlung, 1815. - AS 1193.
25. Lafontaine, August: Die beyden Freunde. 1-2. Band. Wien und Prag, In der C. Haas'schen Buchhandlung, 1819. - AS 1196.
26. Lafontaine, August: Die Familienpapiere oder Die Gefahren des Umgangs. 1. Theil. Berlin, [s.n.], 1807. - AS 1169.

27. Lafontaine, August: Die Familienpapiere oder Die Gefahren des Umgangs. 2. Theil. Berlin, [s.n.], 1807. - AS 1170.
28. Lafontaine, August: Die Gefahren der grossen Welt oder Bertha von Waldeck. 1-2. Theil. Berlin, [s.n.], 1811. - AS 1181.
29. Lafontaine, August: Die Gewalt der Liebe. 3-4. Theil. Berlin, [s.n.], 1812. - AS 735.
30. Lafontaine, August: Die Pfarre an der See. 1-2. Band. Wien, In der Haas'chen Buchhandlung, 1816. - AS 1183.
31. Lafontaine, August: Die Pfarre an der See. 3. Band. Wien, In der Haas'chen Buchhandlung, 1816. - AS 1184.
32. Lafontaine, August: Eduard oder Der Maskenball. 2-3. Theil. Berlin, s. n., 1811. - AS 1196.
33. Lafontaine, August: Eduard und Margarethe, oder Spiegel das menschlichen Lebens. 1. Theil Wien und Prag, bey Franz Haas, 1804. - AS 1179.
34. Lafontaine, August: Eduard und Margarethe, oder Spiegel des menschlichen Lebens. 2. Theil. Wien und Prag, Franz Haas, 1804. - AS 1180.
35. Lafontaine, August: Emma. 2. Theil. Berlin, [s.n.], 1811. - AS 1167.
36. Lafontaine, August: Hermann Lange. 1. Band. Berlin, [s.n.], 1800. - AS 1198
37. Lafontaine, August: Isidore oder Die Waldhütte. 1-2. Band. Wien, In der Haaschen Buchhandlung, 1817. - AS 1185.
38. Lafontaine, August: Leonardo und Blandine, oder Amandus und Amanda; Der Mündel; Die Blumen. Wien und Prag, Carl Haas'schen Buchhandlung, 1817. - AS 1151.
39. Lafontaine, August: Märchen, Erzählungen und kleine Romane. 1-2. Band. Berlin, [s.n.], 1802. - AS 1182.
40. Lafontaine, August: Natur und Kunst oder Graf Hans von Roden. Berlin, [s.n.], 1811. - AS 1205.
41. Lafontaine, August: Quinctius Heyerman von Flaming. 1. Theil. Berlin, [s.n.], 1800. - AS 1186.
42. Lafontaine, August: Quinctius Heyerman von Flaming. 3. Theil. Berlin, [s.n.], 1800. - AS 1188.
43. Lafontaine, August: Quinctius Heyerman von Flaming. 4. Theil. Berlin, [s.n.], 1800. - AS 1189.
44. Lafontaine, August: Reinhold von Welfenstein. 1-2. Band. Wien und Prag, bey Carl Haas, 1819. - AS 1190.

45. Lafontaine, August: Reinhold von Welfenstein. 3. Band. Wien und Prag, bey Carl Haas, 1819. - AS 1191.
46. Lafontaine, August: Sämmtliche Schriften. 15. Band. Wien und Prag, bey Franz Haas, 1799. - AS 1152.
47. Lafontaine, August: Sämmtliche Schriften. 16. Band. 2- 3. Theil. Wien und Prag, 1799. - AS 1153.
48. Lafontaine, August: Sämmtliche Schriften. 39. Band. Bergedorf, [s.n.], é.n. - AS 1158.
49. Lafontaine, August: Sittenspiegel für das weibliche Geschlecht. 2- 3. Band. Wien u. Prag, bey Franz Haas, 1823. - AS 1201.
50. Lafontaine, August: Theodor. 1. Band. Berlin, [s.n.], 1800. - AS 835.
51. Lafontaine, August: Walther oder Das Kind vom Schlachtfelde. 1- 2. Theil. Berlin, [s.n.], 1814. - AS 1163.
52. Lafontaine, August: Walther oder Das Kind vom Schlachtfelde. 3. Theil. Berlin, [s.n.], 1814. - AS 1164.
53. Lafontaine, August: Wenzel Falk. 1-2. Theil. Berlin, [s.n.], 1811. - AS 1174.
54. Landerer, Ferdinand: Gründliche Anleitung Situations-Plane zu zeichnen. Wien, Verlag den Johann Georg Ritter von Mößle, 1805. – Név a címoldalon. Ugyanitt: „P. Batáry”.
55. Manesson Mallet, Allain: Les Travaux de Mars. 1. kötet. Párizs, 1671. – További bejegyzés a címoldalon: Batári Pál.
56. Manesson Mallet, Allain: Les Travaux de Mars. 2. kötet. Párizs, 1671.
57. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 19. Band. 3. Theil. Wien, Anton Doll, 1814. – AS 105.
58. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 22. Band. Wien, Anton Doll, 1814. – AS 110.
59. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 25. Band. Wien, Anton Doll, 1814. – Név a címoldalon. AS 113.
60. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 31. Band. Wien, Anton Doll, 1814. – Név az előzéken és a címoldalon. AS. Ex libris van.
61. Meissner, August Gottlieb: A. G. Meissners sämmtliche Werke. 36. Band, Vermischte Schriften. Wien, Anton Doll, 1814. – AS 124.
62. Metzburg, Georg Ignat: Institutiones mathematicae in usum tironum conscriptae. Tomulus 1-3. Wien, Trattner János Könyv-

- nyomdája, 1776-1782. Egybekötve. – Név az előzéken. További bejegyzések: „Ex libris Johannis Varga Comp. Papaedie 12 February 1815”; „Ladislai Laky Comp. Papae 1815 at (...)”
63. Pankl Máté: Compendium institutionum physicarum 3. köt. Buda, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1798. - Név az előzéken.
 64. Petzler József: Petzelt Josef... a Magyar Királyi Tudományok Egyetemi Mérnöki Intézeténél tartott előadásai a gyakorlati mértanból. Pest, 1847. - Név az előzéken és a címoldalon.
 65. Petzval Ottó: [Felsőbb mennyiségtan 4. rész 3. füz.] Víz-építészettan. Pest, 1850. – Név a címoldalon.
 66. Petzval Ottó: Elemi mennyiségtan; Elemi mér- térfogat- s háromszögtan; Egyenes vonalú háromszögtan. Pest, 1848-1850. – Bejegyzés: „Kiss Dénes 1852”.
 67. Petzval Ottó: Felsőbb mennyiségtan. 1. rész. Külzeléki hánylat. Pest, 1850. – Bejegyzés: „Kiss Dénes 1852”.
 68. Petzval Ottó: Felsőbb mennyiségtan. 4. rész 3. füz. Víz-építészettan. Pest, 1850. – Az előzéken: „Kiss Dénes 1852”.
 69. Petzval Ottó: Felsőbb mennyiségtan. 4. rész. Vizerő- és vízepítészettan. 1. Mechanikának némi elvei. 2. Víz-moztan és ennek alkalmazása. Pest, 1850. – Név a címoldalon.
 70. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers Geschichte des dreissigjährigen Kriegs. 2. Theil. Leipzig, [s.n.], [?1834]. - AS 2399. Ex libris van. Egyéb bejegyzés: „Johannis Panitzky Comaromii” az előzéken.
 71. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 3. Band, Theater. – Wien, Anton Doll, 1816. - AS 1252. Ex libris van.
 72. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 3. Band, Theater. – Wien, Anton Doll, 1836. - AS szám nincs. Ex libris van.
 73. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 6. Band, Theater. – Wien, Anton Doll, 1816. - AS 1254. Ex libris van.
 74. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 7. Band, Theater. – Wien, Anton Doll, 1816. - AS 1255. Ex libris van.
 75. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 8. Band, Theater. – Wien, Anton Doll, 1816. - AS 1256. Ex libris van.
 76. Schiller, Friedrich: Friedrich Schillers sämmtliche Werke. 9. Band. – Wien, In Anton Doll, 1834. - AS? – nincs nyoma.

77. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämtliche Werke. 12. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. - AS 197 Ex libris van.
78. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämtliche Werke. 16. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. - AS. Ex libris van.
79. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämtliche Werke. 17. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. - AS. Ex libris van.
80. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämtliche Werke. 2. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1836. - AS 176. Ex libris van.
81. Schiller, Friedrich: Friedrich von Schillers sämtliche Werke. 2. Band. Grätz, Joh. Andreas Rienreich, 1834. - AS? Az 1856. évi katalógus alapján a 166. sz. könyv, de nincs nyoma a példányon.
82. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 2. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - AS 1096. Ex libris van.
83. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 4. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - AS 1093. Ex libris van.
84. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 5. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - AS 1094. Ex libris van.
85. Sue, Eugene: Die sieben Todsünden. 5. Pest und Leipzig: Hartleben's Verlags Expedition, 1848. - AS 3147, utolsó oldal. Ex libris van.
86. Sztrókay Elek: Az erődítés tudománya. Buda, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1848. - A címlapon: „Kiss Dénesé 1849”.
87. Toldy, Franz: Handbuch der ungarischen Poesie, oder Auswahl interresanter, chronologisch geordneier Stücke aus den vortrefflichsten ungrischen Dichtern, begleitet mit gedrängten Nachrichten von deren Leben und Schriften; nebst einer einleitenden Geschichte der ungarischen Poesie : einer Sammlung deutscher Übersetzungen ungrischer Gedichte, und einem Verzeichnisse der im Werke vorkommenden weniger gebränchlichen Wörter : Für Jene sowohl, die bereits einige Fortschritte in dieser Sprache gemacht, als für alle Freunde der Literatur im Allgemeinen, und der ungarischen insbesondere. Pesth und Wien, G. Kilian und K. Gerold, 1827. - Bejegyzés: „Kiss Dénesé 1842” a címlal verzóján.
88. Tudományos Gyűjtemény 5. Pest, Trattner János Könyvnyomdája, 1818.
89. Vauban, Sebastien le Prestre de: Veritable maniere de fortifier. Amsterdam, Chez les Janssons a Waesberge, 1718. - Név a cím-

oldalon. Ugyanitt: „Paul Batáry”. Az előzéken: „Ex libris Bócs [?] Francisci de (...) 1760”.

90. Vega, Georg Freiherrn: Logarithmische-Trigonometrisches Handbuch. Leipzig, Weidmannsche Buchhandlung, 1847. - Név az előzéken.
91. Wagner, D. E.: Geschichte des russischen Reiches von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten. Wien, Buchverlag Bauer, 1810.
92. Wieland, Christoph Martin: C. M. Wielands sämtliche Werke. 16. Band, Peregrinus Proteus. 1. Band. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - AS 989. Ex libris van.
93. Wieland, Christoph Martin: C. M. Wielands sämtliche Werke. 2. Band, Die Abenteuer des Don Sylvio von Rosalva. 2. Theil. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - AS 975. Ex libris van.
94. Wieland, Christoph Martin: C. M. Wielands sämtliche Werke. 25. Band, Vermischte Schriften. Leipzig, Verlag von Georg Joachim Göschen, 1839. - AS 998. Ex libris van.

Kiss Ádám (1795–1838)

1. Hell, Maximilian: Appendix ad ephemerides anni 1775. 1. Wien, Trattner János Könyvnyomdája, 1774. – Bejegyzés az előzéken talán Kiss Ádám, talán Antal. További bejegyzés: Kiss Dénes.
2. Katona Mihály: A Föld mathematica leírása: világ alkotmányával együtt. Komárom, Weinmüllerné Könyvnyomdája, 1814.
3. Pankl Máté: Compendium institutionum physicarum 1. köt. – Buda, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1790.
4. Pankl Máté: Compendium institutionum physicarum 2. köt. – Buda, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.
5. Tomtsányi Ádám: Institutiones physicae. Pest, Trattner János Könyvnyomdája, 1820. – Bejegyzés az előzéken: „Adami Kiss”.

Kiss Antal

1. Dugonics András: Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világos-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben. Posonyban és Kassán, Füstkúti Landerer Mihály költségével és betőivel, 1788.

Bejegyzés: „Kiss Antal Beköttettem Komáromban juli 15-dikén 1875.”

2. Hell, Maximilian: Appendix ad ephemerides anni 1775. 1. Wien, Trattner János Könyvnyomdája, 1774. – Bejegyzés az előzéken talán Kiss Ádám, talán Antal. További bejegyzés: Kiss Dénes.
3. Hell, Maximilian: Elementa arithmeticae numericae et literalis seu algebrae. Wien, Trattner János Könyvnyomdája, 1773. Hell, Maximilian: Elementa arithmeticae numericae et literalis seu algebrae. Wien, Trattner János Könyvnyomdája, 1773. – Bejegyzés az előzéken. További bej.: „Nicolai Laraki 1782”; „Kiss Dénes”.

Kiss József

Handbuch der ungarischen Poesie. 2. Band. In Verbindung mit Julius Fenyéry, herausgegeben von Franz Toldy. Pesth und Wien, In Commission bei G. Kilian und K. Gerold, 1828. – Bejegyzés az előzéken.

Batáry Pál könyvei

1. Manesson Mallet, Allain: Les Travaux de Mars. 1. kötet. Párizs, 1671. – További bejegyzés a címdalon: Kiss Dénes.
2. Horváth János: Elementa matheseos. Tom. 1-2. Tyrnaviae: Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1772-1773. – Név a címdalon.
3. Däzel, G. A.: Anfangsgründe der Goniometrie, oder analytischen Trigonometrie und Polygonometrie, mit Anwendungen auf die land- und Feldmeßkunst. München, Buchverlag Joseph Lindauer, 1800. – „P. Batáry”
4. Landerer, Ferdinand: Gründliche Anleitung Situations-Plane zu zeichnen. Wien, Verlag den Johann Georg Ritter von Mößle, 1805. – Név a címdalon. Ugyanitt: „Kiss Dénes”.
5. Hogrewe, I. L.: Praktische Unweisung zum Nivelliren oder Wasserwägen, nach einer in vielen Stücken veränderten und erleichterten Methode, nebst Beschreibung der dazu gehörigen Wasserwege. Hannover, Verlage der Helwingschen Hofbuchhandlung, 1800.
6. Vauban, Sebastien le Prestre de: Veritable maniere de fortifier. Amsterdam : Chez les Janssons a Waesberge, 1718. – Név a cím-

- oldalon. Ugyanitt: „Kiss Dénes”. Az előzéken: „Ex libris Bócs [?] Francisci de (...) 1760”.
7. Maillard, Sebastian von: Anleitung zu dem Entwurf und der Ausführung Schiffbarer Canäle. Pest, Conrad Adolph Hartleben, 1817. – Név a címoldalon.
 8. Beregszászi Nagy Pál: Az építés tudománya azon része, melybenn az építésre teendő költségek számbavevése adódik elő. Debrecen, Tóth Ferentz, 1819. – Név az előzéken.
 9. Der practische Baubeamte. 2. Wien, Ignaz Alberti's Witwe, 1800. – Név a címoldalon.
 10. Der practische Baubeamte. 3. Wien, Ignaz Alberti's Witwe, 1800. – Név a címoldalon.
 11. Rausch, Franz: Elementa architecturae ad structuras oeconomicas applicatae in usum Academiarum per Regnum Hungariae et eidem adnexas provincias. Budae, Typis Regiae Universitatis, 1779.

Körmendiné Pók Zsófia

Könyvtárak az egészségügy szolgálatában Magyarországon

Bevezetés

A hazai könyvtárügy talán egyik legmostohábban kezelt és legkevésbé felkarolt területe a kórházi könyvtáraké. Az egészségügyben a rendszerváltás óta meglévő finanszírozási gondok miatt a fenntartók a megszorításokat szinte azonnal könyvtáraik megszüntetésével, illetve azok költségvetésének csökkentésével vagy megszüntetésével kezdték. Sorra tűntek el nagy szellemi tőkét őrző könyvtárak: állományuk jobb esetben más könyvtárakba került, vagy az enyészeté lett. Néhány kórházi, ill. intézményi szakkönyvtár – dacolva a pénztelenséggel – ma is működik, és próbálja biztosítani a szakirodalmat olvasói számára.

Tanulmányom első részében a hazai orvosi könyvtárügy 20. századi történetét leginkább meghatározó Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ történetét dolgozom fel. A központ több mint 30 évig állt az orvosi könyvtári hálózat élén. Ez a három évtized alapjaiban változtatta meg az egészségügy könyvtárügyét. A koordinálásnak, az iránymutatásnak jelentős szerepe volt abban, hogy szinte mindegyik egészségügyi intézményben kialakíthassanak orvosi szakkönyvtárat. A központ történetét 1992-ig mutatom be, amikor egy miniszteri rendelet hatására az orvosi könyvtári hálózat irányítása megszűnik. A hálózat megszűnése utáni útkeresés, majd az 1996-ban létrejövő MOKSZ (Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége) történetének és tevékenységének feldolgozása még alaposabb kutatást igényel, ezért nem szerepel most dolgozatomban.

A második részben egy még ma is működő kórházi könyvtár története került feldolgozásra. A Magyar Állami Királyi Gyermekmenhely, később Heim Pál Gyermekkorház könyvtára közel száz esztendő múltja tekint vissza, ám a belső kéziratokat leszámítva a könyvtár történetével foglalkozó tanulmány nem jelent meg. Anyaggyűjtésem során rá kellett ébrednem, hogy mekkora értéket halmoztak fel és hagytak hátra a kezdetektől –

melynek mindenképp szükséges napvilágra kerülnie. A menhelyi könyvtár alapjain indul meg a majdani kórházi könyvtár fejlődése, és a 60-as, 70-es évek jellemző virágkora után ez a könyvtár is megéli a stagnálás majd hanyatlás időszakát. Ezt az „utat” is szeretném most bemutatni.

Orvosi könyvtárak kezdetei Magyarországon

Előzmények

Magyarországi orvosi könyvtárak – az európai, az arab és bizánci előzményekhez hasonlóan – először az orvosi iskolák mellett jönnek létre. A hazai orvosi oktatás történetének kutatása a mohácsi csatavesztés, ill. a török uralom ideje alatti pusztítások miatt csak a késő középkori iratokból lehetséges.¹

A 11. századi Magyarországon is a kolostori medicina képviselte az orvoslás oktatását. (Az első ismert a Szent László király alapította bencés kolostor, Pozsonyban.) De tudomásunk van arról, hogy 1234-ben kórház is működött már, Bácsón. *„Nyilvánvaló tehát, hogy a XI–XII. században a szerzetesrendek kórházainak [...] fontos szerepe volt az orvosi ismeretek terjesztésében.”*²

Orvosképzés aztán több városban is zajlik iskolai szinten: Esztergomban (Studium particulare – 12. század), Veszprémben (12. század 2. fele), Óbudán (1395 – Sigismundea), Pozsony (1467 – Academia Istropolitana). Ez utóbbi 1475-ben kerül Budára, és egészen 1530-ig folytat oktatási tevékenységet.

A nagyszombati egyetem megalapítása előtt néhány orvosi magániskola (Görgey Pál – Kapos; Fischer Dániel – Késmárk, Moller Károly Ottó – Besztercebánya) működik csupán. Az első nyilvános, akadémiai jellegű orvosképző iskola létrehozása Eszterházy Károly nevéhez fűződik. 1769-ben alapítja meg a Püspöki Orvosi Iskolát, melyet Markhot Ferenc vezet. Az iskola orvosi könyvekkel is rendelkezik, melyek a Schola Medicinalis 1774-es megszűnése után a Liceum könyvtárában maradnak.

¹ *Schulteis Emil: A medicina Magyarországon a kezdetektől az orvosi kar megalapításáig. In: Az orvoslás kultúrtörténetéből. Szerk. Gazda István. TKM Egyesület; Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, Piliscsaba. 1997. 83–99.*

² Uo. 84.

Több orvosi könyvritkaságot őrző magángyűjtemény is létrejön ebben az időszakban, de ezt az állományt a tulajdonoson kívül csak egy szűk baráti kör használhatta.

A 19. század elején vált szükségessé, hogy nagyobb nyilvánosságot kihasználó orvosi könyvtár létrejöjjön, mely igény kielégítésére két gyűjtemény is alkalmassá vált.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Orvoskarának Tanártestületi Könyvtára

Az 1635-ben Pázmány Péter által alapított Nagyszombati Tudományegyetem bővítését Mária Terézia határozta el. Az uralkodónő Van Sweitent bízta meg azzal, hogy a bécsi orvosi kar mintájára hozza létre az egyetem orvosi karát, mely 1769 novemberében meg is alakult. Az egyetem 1777-ben Budára, majd Pestre költözik, és látványos fejlődésnek indul. Az orvosi kar is bővül, rövidesen helyproblémákkal küzd.

Az Orvostudományi Könyvtár alapjait Schordann Zsigmond teszi le, aki 1828-ban saját könyvtárát ajánlja fel tanártársai számára. A gyűjtemény „belső” használatra szolgált, kizárólag a tanárok, professzorok használhatták – a orvosok, gyakorló tanárok nem férhettek hozzá. Anyagi alapját az ún. „Cassa Nemini” (senki pénztára) képezte, melyet a kar dékánja kezelte. Ennek forrását felajánlások, kari külső tagok befizetései jelentették. Helyhiány miatt a kötetek nagy része a pincében, padláson, méltatlan körülmények között került elhelyezésre.³

Schordann Zsigmond a könyvtár kezelője is volt, tőle később Semmelweis Ignác vette át a könyvtárnoki teendőket. Az 1865–1884 közötti időszakot elsősorban a könyvtár méltó helyének keresése jellemzi. Többszöri (19 év alatt négy!) költözés után 1884-ben foglalhatja el helyét az újonnan épült orvostudományi épületben, az Üllői út 26. szám alatt. E rengeteg hurcolkodás alaposan tönkretette az állományt: a kötetek egy része megsemmisült, elveszett.

A végleges elhelyezés lehetővé tette, hogy – az állami támogatásnak is köszönhetően – a könyvtár fejlődésnek induljon. 1895-ben nyomtatott katalógus kiadására is sor került. Eszerint az állomány már több mint

³ Korbuly Gyögy: A budapesti orvostudományi tanártestület „Weszprémi István” könyvtára. Orvosi Hetilap. 87. (1943) 147–149.

10 000 kötet. A zártkörűség továbbra is fennáll, de egyre nagyobb igény lenne a nyilvánosságra – elsősorban a folyóirat-állomány miatt.⁴

A könyvtár az I. világháború okozta hiányokat a Rockefeller Alapítvány segítségével nagyrészt pótolni tudta, és további magánadományok révén is növekszik állománya. Ám még továbbra is csak az egyetem tanárai számára elérhető. 1939-ben Weszprémi István orvos nevét veszi fel gyűjtemény.

A II. világhéges után 1945-ben a tanártestületi magánkönyvtár nyilvánossá válik. Pár év alatt ugrásszerű fejlődés következik be: az előfizetett folyóiratok száma 1950-ben már 138 darab.

Az egyetem fejlődésével a könyvtár is lépést tart, és az idők folyamán Magyarország legnagyobb orvosi gyűjteményévé válik.

Budapesti Királyi Orvosegyesület Könyvtára

A külföldi folyamatokhoz hasonlóan Magyarországon is egyre több tudományos társaság, egyesület jött létre – a szakmai tapasztalatok cseréje és a legújabb eredmények nyilvánosságra hozatalának céljából. Az 1837. október 14-én megalakult Budapesti Királyi Orvosegyesület a megoldatlan orvosi továbbképzés ügyét is meg akarta újítani.

Már a kezdetekkor nyilvánvalóvá vált, hogy az önképzéshez nélkülözhetetlen a szakirodalom gyűjtése, így – néhány folyóiratot előfizetve – megkezdték a könyvtár alapjainak lerakását. A Bécsben élő Stessel Lajos 1840-ben 1500 (másutt 2500) kötetes gyűjteményét ajánlja fel a könyvtár számára. További adományok is érkeznek: többek között Flór Ferenc, Jankovich Antal, Grósz Xavér Ferenc ajánlja fel könyveit. Az Orvostudományi Könyvtárhoz hasonlóan gondot jelent a hely biztosítása, így olvasóterem bérlésével lehetővé teszik az „olvasda” használatát. Sokévnnyi hanyattatás után 1891-ben sikerül az állományt a Szentkirályi utca 21. szám alatti, Orvosegyesület által megvásárolt épületben elhelyezni.

Az állomány feldolgozása minden költözési nehézség ellenére – a lelkes orvos-könyvtárosoknak köszönhetően – folyamatos volt.

A könyvtár kezelői – orvosi munkájuk mellett – „hobbiból” végezték tevékenységüket. Meg kell említenünk Grósz Xavér Ferenc, Verebélyi József, Török Lajos, Donáth Gyula nevét. Kiemelendő Temesváry Rezső

⁴ Vilmon Gyuláné. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának fejlődése: történeti vázlat. In: A magyar orvostudományi könyvtárügy és információ harmadik évtizede. Szerk. Székely Sándor. OOKDK, Budapest, 1979. 169–185.

szülész-nőgyógyász (1864–1944), aki közel 40 évig gondozta, rendszerezte a folyóiratokat, könyveket, különlenyomatokat. Nevéhez fűződik a disszertációk katalogizálása és a *Magyar Gynaekológiai Bibliographia és Repertorium 1900-ig* című szakbibliográfia összeállítása.

A könyvtár fejlődése az I. világháború idején megtorpan, de a két világháború közötti időszakban folytatódik.

A II. világháború után a több mint 100 éves Orvosegyesület megszűnik. A könyvtár állománya – több évnyi gazdátlanság után – 1952. május 27-én az Országos Orvostörténeti Könyvtár fennhatósága alá kerül, annak törzsanyagát képezve.^{5,6}

A felsorolt két intézményen kívül az 1800-as évek első felében csupán egy kórházi könyvtár működik: 1840-ben a Rókus Kórházban már létezik egy piciny kézikönyvtár. A következő gyűjtemény 1885-ben jön létre az István Kórházban, majd 1901-ben az Országos Korányi TBC és Pulmonológiai Intézetben (akkor: Erzsébet Királyné Szanatórium) alakítanak ki könyvtárat.⁷

Orvostudományi hálózati tervek a II. világháború előtt

Az első koordinálási intézet létrehozásának terve a Tanácsköztársaság ideje alatt merül fel. Az akkori elképzelés szerint a több apró, intézeti könyvtár központja lett volna a „nagy” orvoskari könyvtár, s „az orvosegyesületi könyvtár lefoglalásával egy csaknem teljes orvosi szakkönyvtár”⁸ létrehozása történt volna. Ez azonban nem valósult meg.

Az 1930-as években az ország gazdasági helyzetéből adódó racionalizálási tervek az orvosi könyvtárakat sem kerülték el, szükségesnek tűnt a szerzeményezés megszervezése, a többszöri rendelések megszüntetése, és a szervezett hiánypótlás.

⁵ *Temesváry Rezső*: A kir. Orvosegyesületi könyvtár százéves története. *Gyógyászat* 77. (1937) 569–570.

⁶ *Kapronczay Katalin*: A budapesti kir. Orvosegyesület könyvtárának története. *Orvosi Hetilap* 129.(1988) 2149–2151.

⁷ *Vasas Livia*: Dolgozatok a Semmelweis Orvostudományi Egyetem könyvtárügyéről I. A Központi Könyvtár szerepe a magyar orvosi könyvtárügyben. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 44. (1997) 2. sz. 47–51.

⁸ *Erőss László–Papp Emil*: A budapesti Orvostudományi Egyetem könyvtára. *Orvosi Könyvtáros* 2. (1962) 1. sz. 15.

Geldrich Lajos 1935-ben az *Orvosi Hetilap*ban hangot is ad a visszaságokból adódó kételyeinek, és javaslatot tesz egy központi „consultatív szerv” létrehozására:

„[...] a jelenlegi rendelkezésre álló összegeknek célszerűbb és gazdaságosabb felhasználásában, azaz a rationálásban látjuk. [...] szükséges, hogy az egyes könyvtárakat fenntartó intézmények és közegek a maguk egyéni érdekeit bizonyos mértékig alárendeljék a magasabb orvosi köz- és általános nemzeti érdekeknek, vagy legalábbis próbálják azzal összhangba hozni.”

„[...] szükséges volna olyan az állandó consultatív szervnek a létrehozása, amely arra törekszik, hogy az egyes könyvtárakban történő változások [...] a jövőben mindig lehetőleg az általános orvosi és nemzeti érdekek szemmel tartásával történjen meg.”⁹

Geldrich további javaslata még az egységes folyóirat-beszerezés (vagyis egy adott folyóiratot ne vegyen meg több intézmény), valamint célul tűzi ki nagyobb összegek előteremtését is. Ez az elképzelés azonban csak terv maradt, és a II. világháború sem tette lehetővé megvalósulását.

Még egy hálózati elképzelés születik, mely már előre vetíti a ténylegesen létrehozott hálózati központ feladatainak egy részét. Fodor Imre főorvos egy bizottsági ülésen elhangzott előadásában¹⁰ sürgeti egy egységes országos könyvtárhálózat kialakítását, melynek központjául a Budapesti Egyetem Központi Könyvtára válhatna. Itt teljességre törekedve történne a gyűjteményezés. Fodor doktor terve alapján beolvasztanák az Orvostörténeti Könyvtárat is, és az élő tudományt jelző orvosi dokumentációs központot is. A vidéki egyetemeken azonban nem tartaná szükségesnek központi könyvtárak fenntartását – minden kölcsönzés az országos központi könyvtáron keresztül történne. Elképzelésének természetesen a vidéki egyetemek nem örülnek osztatlanul.¹¹

Elképzelésekben, tervekben nincs hiány, de tényleges lépésekre még több évig várni kell. Az igény már megfogalmazódik – a következő lépést az illetékes főhatóságoknak kell megtenniük.

⁹ Geldrich Lajos: Könyvtárügyünk válságos helyzete. *Orvosi Hetilap* 79. (1935) 304.

¹⁰ Fodor Imre: Orvosi könyvtáraink jelenlegi helyzete és a fejlődés útja. *Orvosi Hetilap* 88. (1954) 1441–1443.

¹¹ Lásd Adler Péter, a DOTE Kenézy Könyvtára igazgató-tanárának válaszát az *Orvosi Hetilap* 89. (1955) 307–308. oldalain.

A hálózat története

Előzmények

Az orvostudományi könyvtári hálózat kialakulása és működése nem ment egyszerűen – több tényezőtől függött létrejötte és fejlődése. Története szorosan összefonódik az Országos Orvostudományi Dokumentációs Központ és Könyvtár történetével, ezért fejlődésüket közösen tárgyalom.

Az Országos Dokumentációs Központ

Egy országos, dokumentációs és bibliográfiai központ létrehozását már közel 50 éve szorgalmazták a hazai könyvtárügy prominensei. Próbálkozások is történtek egy bibliográfiai társaság megalapítására, de ez a terv nem valósult meg. 1938-ban, majd a háború után Káplány Géza javaslatára létrejön a Magyar Ipari Dokumentációs Központ. Ezután több szakterület is irodalomreferálást biztosító dokumentációs központot alakít ki.¹² 1949-ben aztán állami szinten is megfogalmazzák a dokumentációs központok létjogosultságát.¹³

A 4118/1949. (136.) Kormányrendelet az orvostudományi, a műszaki, a mezőgazdasági, a könyvtári és a gazdasági területeken rendelte el dokumentációs központok létrehozását, melyek vezetésére Országos Dokumentációs Központot is létesített. A központok feladata a rendelet 1. paragrafusa szerint:

„... a könyvekben, folyóiratokban és egyéb forrásokban fellelhető tudományos és gyakorlati eredményeknek és tapasztalatoknak az érdekeltek részére hozzáférhetővé tétele (közvetítése). Ebből a célból ezeket az eredményeket és tapasztalatokat összegyűjti, rendszerbe foglalja és nyilvántartja.”¹⁴

¹² Néhány példa: 1946 – Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete, 1948 – Országos Szabadalmi Hivatal, 1947 – Mezőgazdasági Tudományok Dokumentációs Központja.

¹³ *Kégli Ferenc*: Hatvan éve alakultak meg a szakmai dokumentációs központok. *Könyvtári Figyelő* 19. (2009) 445–457.

¹⁴ *Szepesi Zoltánné*: 20 éves a magyar orvostudományi tájékoztatási központ. Az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ fennállásának 20. évfordulójára. In: *A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció 20 éve*. Szerk. Szepesi Zoltánné. OOKDK, Budapest, 1969. 9.

Az országos központ – megalakulása után – a Magyar Tudományos Tanács (később Magyar Tudományos Akadémia) felügyelete alá kerül. Vezetője **Lázár Péter** lesz, aki később az OSZK KMK Könyvtártudományi Osztályának irányítója, majd az OMIKK főigazgatója. Az intézet a központi szervezet kialakításában a nyugati (angol, francia) központok mintáit veszi át.

Az országos központ feladatait az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

- létrehozni, megszervezni a különböző szakmai dokumentációs intézményeket
- irányítani és ellenőrizni a dokumentációs tevékenységet
- egységesíteni a módszereket és eszközöket
- és országos nyilvántartásokat vezetni.

A központ emellett több területen próbált megfelelni az irányítási, összefogási feladatainak, (szakfordítások gyűjtése [kötelező volt minden intézetnek leadnia fordításait]; külföldi könyv- és folyóirat beszerzések véleményezése, dokumentációs tanfolyam szervezése, az ETO rövidített magyar kiadása). Mivel azonban a szakközpontok szervezetileg nem a központhoz tartoztak, azok munkáját befolyásolni nem igazán tudta, és látható együttműködést nem tudott kialakítani a létrehozott központok között. Ezért az Országos Dokumentációs Központot 1950. november 1-jén egy kormányrendelet megszünteti. A már létrejött szakágazati dokumentációs központok jó ideig valódi szakmai irányítás nélkül maradnak.

A megalakulás évei 1949–1956

Az orvosi területen 1948-ban egy 3 főből álló ún. dokumentációs csoport kezd tevékenykedni az orvos-egészségügyi szakszervezetben **Láng Imre** vezetésével.

Az Orvosi Dokumentációs Központ (továbbiakban ODK) feladata elsősorban a szovjet szakirodalom fordítása, illetve tömörítvények készítése volt, mivel az alapító rendelet konkrét megvalósítási célokat nem jelölt meg. Ekkor a Zoltán u. 12. számú épület egyik lakása szolgált székhelyül, mely a már 6 embert foglalkoztató dokumentációs központ számára elég szűknek bizonyult. A kezdeti időszakot szakemberhiány jellemzi: nagyon nehéz volt oroszul jól beszélő, orvos végzettségű és politikailag is megbízható személyt találni.

Az országos központ megszüntetése után az ODK évekig gazdátlan. Tervezték, hogy némi átszervezéssel a Vallás- és Közoktatási Minisztéri-

umhoz vagy esetleg a Népjóléti Minisztériumhoz szervezik, és felvetődik annak ötlete is, hogy az intézetet egy mihamarabb létrehozandó Központi Orvosi Könyvtárhoz csatolják.

A központ saját ügyrendjének megfelelően a szovjet szakirodalom fordítása mellett bibliográfiákat, fordításokat ad ki, orvosi konferenciákon képviselteti magát – és az e találkozók felvetett javaslatoknak megfelelően próbálja feltárni (ekkor még továbbra is csak) a szovjet szakirodalmat.

1952-ben kezdődik meg a magyar orvosi szakirodalom feldolgozása. Terv az Egyetemes Magyar Orvosi Bibliográfia gondolata is, de ezt akkor sajnos nem tudják megvalósítani.

Egy akadémiai értekezleten szó esik arról, hogy a nyugati szakirodalom referálását is meg kellene oldani. Ezt politikai okokból hivatalosan nem helyeslik (1954-et írunk!), de Láng Imre egy orosz cikkre hivatkozva mégis engedélyeztetni a nyugati cikkek referálását.¹⁵ Ennek megvalósulásra azonban 1959-ig várni kell.

Ezen időszak (1949–1956) alatt az ODK szervezeti felépítése többször változott. Kezdetben (1953-ig) 4 részleg látta el a feladatokat.

1. A **Szervezési és Kiadványi Csoport** feladata a kiadványpropagálás, -terjesztés, belső ellenőri munkák, tervkészítés, beszámolójelentések készítése volt. Ez a részleg volt megbízva azzal, hogy minden kórházzal felvéve a kapcsolatot dokumentációs hálózatot hozzon létre.
2. A **Feldolgozási Csoport** szerteágazó feladatkörrel bírt: a külföldről Magyarországra érkező könyvek és folyóiratok feldolgozása, fordítása, referálása mellett a fordítók, lektorok nyilvántartását, bibliográfiák összeállítását végezte.
3. A **Szolgáltatási Csoport** elsődlegesen a könyvek és folyóiratok kezelését, a feldolgozott dokumentumok terjesztését, esetleges kölcsönzését végzi. Az egyéni kérések alapján készített témafigye-

¹⁵ A Medicinskij Rabotnik c. folyóirat 1955-ben írt cikkéből: „Tanulmányoznunk kell mindazt, ami új, élenjáró, nem csak a hazait, az egész világ tudományos és technikai létesítményei érdekelnek bennünket. Szükség van tehát egy teljes értékű, a külföldi orvostudomány eredményeit ismertető modern tájékoztató szolgálatra.” Szepesi Zoltánné i.m. 13.

lésekből nyilvántartást vezet, melyből különleges szolgáltatást, ún. aktív információs szolgáltatást¹⁶ hoz létre.

4. A **Gazdasági Hivatal** pénzügyi tevékenysége mellett a sokszorosítást is végzi, igaz, csak 1952-ig. (Ezután a stencil és rotaprint gépek az Akadémia Kiadóhoz kerültek.)

Nagy változást hozott a központ életébe, amikor 1953-ban a Szentkirályi u. 21. szám alá, a korábbi Királyi Orvosegyesület épületébe költözhetett. Elhelyezkedve ki tudta bővíteni szolgáltatásainak palettáját.

A központ szolgáltatásai

- Referálás-fordítás: az eredeti célként megjelölt szovjet cikkek, könyvek fordítása és referálása továbbra is folytatódik. 1950–1954 között közel 24 000 oldal orosz szöveget fordítanak le. Ez a szám akkor is megdöbbentő, ha figyelembe vesszük, hogy az évi előirányzott oldalszám 18 000 (!) volt. 2-3 belső és 30-40 külső fordító végezte a folyóiratok és az évi 6-7 könyv magyarra fordítását.
- Irodalomkutatás: a kérésre készített összeállítások a lehető legfrissebb, közel 90%-ban szovjet irodalmat tartalmazták. Mivel már a fentebb említett aktív információs szolgálat volt az elsődleges irodalomkutatási forma, ezen a területen nem a teljességre törekedtek: néha csak 8-10 tételt állítottak össze.
- Tolmácsolás: ma már hihetetlennek tűnő szolgáltatás volt. A nagyon érdekesnek tűnő cikk azonnali lefordítását jelentette. Ilyenkor a tolmács azonnal fordított az érdekelt orvosnak, aki a nem fontos részeknél „továbbugratta” a fordítást. (1954-ben pl. 4218 oldalt fordítottak le így.)
- Referenz: telefonos, személyes és levélbeni kérdésekre adott válaszok – egy részüket a könyvtár állományából, más részét a Szolgáltatási Csoport feldolgozásaiból teljesítették.
- Aktív információs szolgálat: „Ez a komplex, áttét nélküli, magát a forrást vagy annak fordítását közvetlenül nyújtó [...] szolgáltatás az olvasónak a legtöbbet adja.”¹⁷

¹⁶ Ha valaki egyszer is az ODK témafigyelését igénybe vette, nyilvántartásba került, és az általa kutatott témában később megjelent cikkeket, fordításokat az illetőnek eljuttatták.

¹⁷ *Szepesi Zoltánné*: 20 éves a magyar orvostudományi tájékoztatási központ - Az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ fennállásának 20. év-

- Biológiai dokumentáció: a biológiai dokumentáció hazai feltárása nem volt megoldott. Ezért az MTA megbízásából 1954-ben létrehozzák a Biológiai Csoportot. Kezdetben 3 fő végzi a 24 szovjet, biológia tárgyú folyóirat feldolgozását.

A központ kiadványai

A fordított és referált folyóiratcikkeket kölcsönözni is lehetett, de gyűjteményes kiadványban is megjelentették őket. 23 különféle referáló lap, szemle, fordítási jegyzék és könyvfordítás kerül ki az ODK nyomdájából. Emellett megjelentetik az 1950–1955 között Magyarországra járó külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzékét, valamint havi tájékoztatókat a lefordított szakirodalomról.

Saját, belső használatra is készültek kiadványaik: a tájékoztatást megkönnyítő indexek (szovjet, népi demokratikus, illetve néhány nyugati folyóiratcikk alapján). Kiemelendő, hogy 40–70 ezer (!) tárgyszó is feldolgozásra került 1-1 év folyamán.

Külföldi kapcsolatok

Külföldi kapcsolatok kiépítésére több kísérlet is történt. Hasonló feladatot ellátó intézetekkel próbálták felvenni a kapcsolatot (cseh, román, kelet-német, lengyel, szovjet központok). Nem mindenki válaszol, de néhány intézettel sikerül kiadványok cseréjében megegyezni. [Mi elsősorban az *Acta*-folyóiratokat tudtuk felajánlani.] Tartós partneri kapcsolat a kijevi, leningrádi és moszkvai intézményekkel alakul ki.

Oktatás, képzés

Az oktatás, képzés elsősorban saját emberei számára volt nélkülözhetetlen; ezért több alkalommal is részt vesznek a dolgozók ETO tanfolyamon, könyvtárosképző iskolába is több szakember kerül. A fordítók képzésére és továbbképzésére is nagy hangsúlyt fektettek.

Hálózati kezdemények

A többi szakterületi dokumentációs központ számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az azonos területen működő könyvtárak közötti kapcsolat nélkülözhetetlen a tájékoztatásban. Hivatalosan ugyan a hálózatok kialakítá-

fordulójára. In: A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció 20 éve. Szerk. Szepe-si Zoltánné. OOKDK, Budapest, 1969. 22.

sát csak az 1956-os törvény írja elő, de már 1950-ben tervezetet nyújt be az ODK arról, hogy dokumentációs fiókok létrehozását tartaná szükségesnek a vidéki tudományos székhelyeken. El is kezdődik ennek előkészítése: az ODK több vidéki egyetemen (Debrecen, Szeged, Pécs) ún. dokumentációs alközpontokat alapít, melyek segítségével saját tevékenységének propagálása történik meg. Az alközpontok egy része maga is kisebb hálózatokat hoz létre, a klinikák, intézmények is aktív tudományos életet élnek. Ezen kapcsolatoknak a hivatalos hálózatépítés során még fontos szerep jut.

Az ODK első vezetője, Láng Imre már 1950-ben levelet intéz a Magyar Tudományos Akadémia illetékes osztályához egy mindinkább nélkülözhetetlen **központi orvosi könyvtár** felállításának tárgyában. Elképzelése szerint ebben a könyvtárban minden Magyarországra érkező külföldi folyóirat és könyv megtalálható lenne. A felállított dokumentációs központtal és egy fotólabborral kiegészült intézet az ország bármely részéről érkezett kérést max. 48 órán belül teljesíteni tudta volna. Noha az MTA Dokumentációs Bizottsága támogatja és jónak tartja az ötletet, épület hiányában nem sikerült megvalósítani. Az akkori elgondolás szerint a létrehozandó könyvtár az Orvostörténeti Könyvtár és az Orvoskari Könyvtár állományán alapult volna. A terv sajnos továbbra is terv maradt.

Az 1954–55-ös évek a megszorítások jegyében teltek, így az ODK szervezeti felépítése felborult, több feladatkört egy ember lát el. Ez a minőségi ellátás rovására is ment.

Ennek az időszaknak az 1956. évi 5. törvény kihirdetése vet véget. Ám amíg a többi szakterületen hamar létrejönnek a szakterületi könyvtári hálózatok, megfelelő miniszteri utasítás híján 3 évnyi útkeresés következik.

1957–1960: vajúadás

1957. több szempontból változást hozott az intézet életében. 1957. január 2-től az Egészségügyi Minisztérium irányítása alá tartozik. Új vezető – **Dr. Gortvay György**¹⁸ – kerül a központ élére. Az előző évek szétzilált szervezeti felépítését új alapokra helyezték. E négy év alatt a szervezeti struktúra többször változik, míg végre végleges formát ölt.

Az intézetvezető áll az alábbi struktúra élén:

- Módszertani és tudományos csoport (módszertan, tervezés)
- Bibliográfiai Osztály

¹⁸ Dr. Gortvay György (1892–1966), egészségpolitikus, orvostörténész

- Magyar Orvosi Bibliográfia
- Szovjet Orvostudományi Bibliográfia
- Külföldi Orvosi Lapszemle
- Bibliográfiai adatszolgáltatás, Olvasószolgálat, Kézikönyv- és folyóíratár
- Központi ügykezelés
- Gazdasági ügyintézés

Szolgáltatások

Általánosságban megállapítható, hogy ezen időszakban a szolgáltatások száma és mennyisége jelentősen csökken. A hangsúly a minőségi munka irányába tolódik, de több szolgáltatás (az aktív információs szolgálat, a tolmácsolás) teljesen megszűnik. Az olvasók száma is töredéke az előző években megszokottnak. Ennek okát elsősorban a politikai változásokban kereshetjük: az évtized első felében „mozgalmi” feladat is volt igénybe venni a központ szolgáltatásait.

Kiadványok

A legrégebbi álmot 1957-ben végre sikerült megvalósítani: útjára indult a kurrens *Magyar Orvosi Bibliográfia*. Mivel az ODK Könyvtára kötelespéldány-válogatási jogot kapott az Országos Széchényi Könyvtárban, lehetővé vált, hogy a *Magyar Orvosi Bibliográfia* (MOB) teljességre törekvően feltárja a hazai orvostudományi szakcikkeket és könyveket. A forrásjegyzék tárgyszavait a többi intézeti kiadvánnyal egységesítve, a folyóiratok rövidítéseit az UNESCO World Medical Periodicals kiadványában közölteknek megfelelően alakították ki.

A magyar mellett a *Szovjet Orvostudományi*, a *Nemzetközi Orvosi Bibliográfia* is kiadásra került. A külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzéke, valamint több speciális témabibliográfia is napvilágot látott.

1959-ben újabb megbízatással bővül az ODK feladatköre. Az egészségügy gazdasági problémáinak dokumentációs tevékenysége is az intézet feladata lesz. Ekkor hozzák létre az Egészségügyi Gazdasági Dokumentációs Csoportot. A feladatok mennyiségéből adódóan kellően megnövekedett a dolgozói létszám, mely miatt egy teljesebb, átláthatóbb szervezeti felépítés jön létre.

A hálózat törvényi szabályozása

Az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet 3. §-a rögzíti a könyvtári hálózatok kialakításának feltételeit. A 2. bekezdésben ezt olvashatjuk:

„(2) A könyvtári hálózat központi könyvtárának feladata a könyvtárhoz tartozó könyvtárak könyvvállományának központi nyilvántartása, az érdekelt miniszterekkel (országos hatáskörű szervek vezetőivel) egyetértésben az állomány tervszerű gyarapításának, egyenletes és széles körű felhasználásának biztosítása, a szakmai érdekek hathatós képviselője.”

A törvény végrehajtási utasítása, az 1018/1956. MT határozat pedig a gyakorlati megvalósításról intézkedett. E határozat az orvostudomány szakterületi hálózati központjául a Budapesti Orvostudományi Egyetem (BOTE) Központi Könyvtárát jelöli ki, melyet a BOTE könyvtárának, az Orvostudományi Dokumentációs Központnak és az Országos Orvostörténeti Könyvtárnak az összeolvasztásával kell megalapítani. Ez az intézet azonban elsősorban közös épület hiányában nem jött létre. Az egyetem vezetősége félt attól, hogy hálózati központként a könyvtár nem fog tudni eleget tenni egyetemi könyvtári kötelezettségeinek. Ezért a BOTE Tanácsa 1958-ban javaslatot terjeszt elő, mely alapján az ODK lehetne a hálózat központja. Ezen kívül a létesítendő hálózatban az egyetemi könyvtári alközpont feladatkörét is felvállalná az egyetem.

A többi ágazati minisztériumi rendelettől eltérően az orvostudományi hálózatot szabályozó rendelet várat magára. Ennek ellenére az ODK már több lépést is tesz, amivel a jövőbeni hálózat alapjait teremti meg:

- megkezdte az egészségügyi intézmények könyvtárainak összeírását, állományuk feltérképezését,
- az orvosi könyvtárak személyzetének szakképzettségét is összeírja
- az egyes könyvtárak által beszerzett külföldi könyvek leírását központilag gyűjteni kezdi,
- csereakciót folytat a könyvtárak fölös példányaiból,
- félévenként ajánló bibliográfiát állít össze több szakterületet illetően,
- és nem utolsósorban: megtervezi az *Orvosi Könyvtáros* című, negyedévente megjelenő szaklapot. (Ennek első megjelenése 1961)

Az orvostudományi könyvtári hálózatot hivatalosan is felállító rendelet azonban egyre késik. Késedelmének egyik oka az volt, hogy az Országos

Orvostörténeti Könyvtár nem kívánt a könyvtári hálózat tagja lenni.¹⁹ Ez pedig az 1949-es rendelettel nem egyezett – épp ezért meg kellett várni az 1010/1960. (VI.1.) Kormányhatározatot, mely már az orvostörténeti könyvtár nélkül állítja fel az egészségügyi könyvtári hálózatot.

1961–1979

1960-ban, a 13. sz. *Egészségügyi Közlöny*ben végre megjelenik a várva várt miniszteri utasítás az orvostudományi könyvtári hálózatról (24/1960. /Eü.K.13/), mely egyértelműen az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központot (OOKDK) jelöli ki az orvostudományi hálózat központjául. Könyvtári háttérként pedig a Budapesti Orvostudományi Egyetem (BOTE) könyvtára szolgál. Ez a megkötés további kompromisszumokra és megállapodásokra kényszeríti mind a BOTE könyvtárát, mind az OOKDK-t. Sikerül megegyezni a szakirodalom gyűjtésével kapcsolatosan is: az OOKDK elsősorban magyar, a könyvtártudományi és politikai, a tájékoztató munkájához szükséges kézikönyveket és kiadványokat szerzeményezi, míg a BOTE a külföldi szakirodalom és az oktatáshoz, kutatáshoz nélkülözhetetlen irodalom gyűjtésére fókuszál. Az OOKDK kötelempéldány-válogató jogából adódóan a BOTE-t is részesíti a válogatott irodalomból.²⁰

A hálózati központtá válás természetesen magával hozza az intézmény teljes szervezeti átalakulását. Az intézet élére 1961-ben Dr. Székely Sándor kerül, aki határozott irányításával képes megalapozni egy hálózat-irányító és tájékoztató központként is funkcionáló intézményt.²¹

Szolgáltatások

A feladatok növekedésével természetesen a szolgáltatások minősége és mennyisége is változott. Ezen időszakban (1966) megindul a gyorsátjékoztató szolgálat, valamint a figyelőszolgálat is. Sokszorosítógép vásárlásával lehetővé válik, hogy a saját kiadványokat házilag lehessen sokszo-

¹⁹ Zsidai József: Javaslat a magyar könyvtári szervezet átalakítására és a költséggazdálkodás racionalizálására. Könyvtári Figyelő, 42 (1996) 38.

²⁰ Szepesi Zoltánné: 20 éves a magyar orvostudományi tájékoztatási központ. Az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ fennállásának 20. évfordulójára. In: A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció 20 éve. Szerk. Szepesi Zoltánné. OOKDK, Budapest, 1969. 34.

²¹ Dr. Székely Sándor (1913–1991) fül-orr-gégész, orvostörténész

rosítani. Folytatódik az irodalomkutatás, a könyvtárközi kölcsönzés koordinálása és a fölőspéldány-csere irányítása.

Kiadványok

A fenti időszakot jelentős kiadási tevékenység jellemzi, mely kurrens bibliográfiák, témabibliográfiák, referáló folyóiratok és egyéb kiadványok megjelentetését jelenti.

Ezen időszak elsősorban a **hálózat** kiépítésének időszaka – melyhez hatalmas lendülettel kezdenek neki. Megszületik a Hálózat Szervezeti és Működési Szabályzata, mely részletesen tárgyalja a központ feladatait és a hálózat felépítését.²² Ennek megfelelően indul meg a munka.

Első lépésként **felmérik** a létező orvosi könyvtárakat (minden 100 kötetnél többet tartalmazó gyűjtemény nevezhető könyvtárnak), mely alapján valós kép születik az országos helyzetről.²³

egyetemek központi és kari könyvtárai	139
fővárosi és tanácsai kórházak és rendelőintézetek	50
nem fővárosi tanácsai kórházak és intézetek	97
Országos Közegészségügyi Intézet és KÖJÁL-ok	27
országos intézeti könyvtárak	25
ÖSSZESEN:	338

A könyvtárak mellett felmérés születik a szakemberállományról, a könyvtárak helyiségeiről.

A feltérképezés után megkezdődik a hálózat hivatalos **kiépítése**: a hálózati alközpontok kijelölése elsősorban a területi elvet alkalmazva. A 4 orvostudományi egyetem könyvtára mellett az OKI könyvtára, a 19 megyei vezető kórház könyvtára, 4 budapesti vezető kórház könyvtára (István Kórház, Péterffy Kórház, János Kórház és Tétényi úti Kórház), valamint ekkor még hálózati központ az Országos Orvostörténeti Könyvtár is. Ezen könyvtárak a területükön lévő tagkönyvtár szakmai segítségét is el kell lássák, a területükön lévő tagkönyvtárak állományának katalógusát

²² A teljes dokumentumot lásd az Orvosi Könyvtáros 1. (1961) 70–85.

²³ *Jehoda Imola: Könyvtárak az egészségügy szolgálatában – Történeti áttekintés.* In: *Könyvtárak 50 éve az egészségügy szolgálatában – Jubileumi emlékkönyv.* Szerk. Freisinger Jenő. Magyar Orvosi Könyvtárosok Szövetsége, Budapest, 1999. 29–64. - 43.

(Központi Címjegyzék) is építik, így biztosítva a dokumentumok igény szerinti kölcsönzési lehetőségét.

A 338 könyvtárban 439 fő dolgozik, ezek csupán 10%-a szakképzett. Ezért mindenképp meg kell szervezni a szakmai képzést. 1960-tól kezdve évente indítanak orvosikönyvtáros-képző tanfolyamokat – melyek 4 félévesek.

A fenntartókkal való hivatalos kapcsolattartást, az állományalakítással kapcsolatos problémák személyes megbeszélését tette lehetővé az ún. instruktori rendszer, mely során a központ egy-egy munkatársa látogatást tett az intézményben.

Módszertani segédletek jelennek meg sorozatosan, melyeket külön kiadványként is kiadnak. Az orvosi könyvtárosi munka alapvető segédlete lesz az 1961-től megjelenő *Orvosi Könyvtáros* című folyóirat, mely a leltározás, a raktári jelzetelés, a címleírás, a beszerzés, a könyvtáristatisztika-készítés, a kölcsönzés módja, állományellenőrzés és egyéb, napi munkát segítő témában sorozatosan jelentet meg útmutatásokat.

A hálózat utasításának megfelelően megindul a külföldi könyvek és folyóiratok **bejelentése** az Országos Széchényi Könyvtár Központi Katalógusai felé.

A hálózat szerepe a beszerzések alakításánál is megjelenik. 1968-ig nagy jelentőségű az államilag kiutalt deviza elosztása, melyből a külföldi dokumentumok beszerzése zajlik. Az alközpontokig leosztott, majd általuk tovább bontott összegek álltak egy-egy könyvtár rendelkezésére. (A devizakeret 1968-ban megszűnik, forinttal lehet téríteni a külföldi rendeléseket.) A folyóiratok beszerzése azonban tényleg szabályozott: töreksenek az alközpontok koordinálására, az adott területen minél több folyóirat beszerzésére. Az intézmények közötti folyóirat-körözés révén elméletileg minden folyóirat eljut az érdeklődő orvosokhoz.

Az intézményi könyvtárak – természetesen ahol ebben az intézményvezetés is partner – fejlődésnek indulnak, néhány közülük megszűnik.

Az évtized közepére már némi eredmény is látható: megindult az alközpontok tevékenysége, láthatóvá vált a folyóiratok népszerűsége a könyvtárközi kölcsönzések emelkedésével, több könyvtár tágasabb, nagyobb helyet kap, és berendezésekkel is fejlesztik a szolgáltatás minőségét. (Ezen a területen a vidéki könyvtárak jobb helyzetben vannak; a fővárosi intézmények nem támogatják ennyire könyvtáraikat.)

A speciális szakterületeken tevékenykedő könyvtárak nem minden esetben tudják alkalmazni a módszertanilag javasolt 30-as szakrendszert,

további bontásokra van szükség. Például a gyermekgyógyászat területén sikerül megfelelőbb bontásokkal még könnyebb besorolást lehetővé tevő szakozást bevezetni.

A tapasztalatcseréket, kapcsolatok kialakítását szolgálták a tájértekezletek, melyek évről évre más helyszínen kerültek megrendezésre. Ezeken beszéltek a nehézségekről, problémákról is. Egy 1973-as beszámolóban már stagnálásról, megtorpanásról is szó esik.²⁴ Néhány kisebb könyvtár a helyiségében rendezett más rendezvényektől is függ, másutt egyéb tevékenységekre is beosztják a könyvtárost. Általánosan gond a pénzhiány, kevés az állománygyarapításra fordítható összeg elsősorban a kórházi könyvtárakban.

A munkaversenyek időszakában a könyvtári területen is verseny indul: a cél az állomány katalogizálása és a könyvtári szolgáltatások javítása (1973; 1975).

Az időszak egyik legjobb elemzését, a fejlődés hátráltató tényezők felsorolását Székely Sándor igazgató készíti el.²⁵ [Már 1969-ben!]

Véleménye szerint az egészségügyet irányító szervek nem tették lehetővé a fejlesztést, a többi területtel szemben az orvosi könyvtárügy anyagi támogatása elégtelen, nincs egy központi országos könyvtár, és az orvostudományi egyetem könyvtárával való együttműködés mégsem elégséges az adott feladatok elvégzéséhez.

A fentiek a továbbiakban is elkísérik az orvostudományi hálózat életét, és több tekintetben megjósolják a hálózat felbomlását is.

1980–1989

Az 1980-as év jelentős jogszabályi változást hoz: az Egészségügyi Minisztérium kiadja 13. számú utasítását az egészségügyi-orvostudományi könyvtári hálózatról. Eszerint a 400 ágynál nagyobb intézményekben kötelező könyvtárat működtetni, melynek fenntartását a kórháznak kell biztosítania. Az utasítás helyi, területi és országos feladatkört jelöl ki a könyvtáraknak, módszertani központként pedig az OIK-ot jelöli meg. Egyben kiadják a 14. számú utasítást, mely az új nevet viselő, Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár további feladatait szabályozza. Ebben új megbízásként a KGST-tagországok Nemzetközi Tu-

²⁴ Szepesi Zoltánné: Eredmények és gondok az orvosi könyvtári hálózatban. Orvosi Könyvtáros 13. (1973) 230–232.

²⁵ Székely Sándor: Az orvostudományi dokumentáció és tájékoztatás Magyarországon. Orvosi Könyvtáros 9. (1969) 381–388.

dományos és Műszaki Információs Rendszere orvostudományi ágazati rendszere (MEDINFORM) bázisszerve feladatainak ellátása hárul az intézetre.

A hálózatban bekövetkező strukturális változásokkal, az információs rendszer kiépítésének feladataival kapcsolatban Székely Sándor igazgató az elmúlt harminc évet a felkészülés időszakának nevezi, és az 1990-ig tartó időszakot jelöli meg a fejlesztés befejezésére. Ezzel párhuzamosan terv születik egy új, 500 m² területű épület elkészítésére, mely helyet biztosítana a megvalósítandó telekommunikációs központnak.²⁶ A miniszteri utasításnak megfelelően kiadják az OIK új Szervezeti és Működési Szabályzatát is.

1982-ben Dr. Székely Sándor nyugdíjba megy, helyét Dr. Birtalan Győző²⁷ veszi át. A hálózat a technológiai fejlesztés mellett törekszik a MEDLINE-ban való keresés megismertetésére: Gyulán rendezett tájértekezletének egy részét ennek szenteli. A külföldi folyóiratok mennyiségét sikerül megőrizni, a könyvtárközi kölcsönzések száma – a MEDLINE több helyen való elérhetőségének köszönhetően – növekszik.

Módszertani szempontból az új címléírás megismertetése lett a legfontosabb feladat, az *Orvosi Könyvtáros*ban megjelenő segédlet mellett továbbképző tanfolyamokat is szerveznek megtanítására. 1986-tól egyre több nagyobb nehézséget okozott a külföldi folyóiratok beszerzésének koordinálása. Az évtized második felében végre megindul a hálózaton belül is a számítástechnikai fejlesztés, melynek eredményeként az OIK, a SOTE könyvtára és a regionális könyvtárak adatbáziskezelő programhoz jutnak.

Időközben Dr. Birtalan Győző nyugdíjba megy, Benda Mária egy éves megbízott igazgatása után 1986 októberétől Dr. Fedinecz Sándor²⁸ az intézet igazgatója.

A hálózat a már megszokott anyagi problémákkal küzd, évenkénti tájértekezletein azonban egyre több szó esik az elektronikus hozzáférésekről, CD-ROM adatbázisokról, melyek használatára továbbképzéseket is szerveznek. A saját orvosikönyvtáros-képző tanfolyamok szervezése is abbamarad.

²⁶ Székely Sándor: Az orvosi könyvtári hálózat feladatai a jövőben. *Orvosi Könyvtáros* 20. (1980) 31–35.

²⁷ Dr. Birtalan Győző (1925–) orvostörténész, egyetemi tanár

²⁸ Dr. Fedinecz Sándor (1935–) orvos

A magyar könyvtáros társadalom elé lépést jelentette a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Műszaki Szekcióján belül az Orvosi Könyvtárosok csoportjának megalakítása, melyre 1988-ban kerül sor.

1990–1992

A 20/1992. (I. 28.) kormányrendelet az önkormányzatok hatásköreinek szabályozásakor nem teszi kötelezővé a hálózat fenntartását – mely rendelet a hálózati rendszer végét jelenti. Az akkor még OIK könyvtára tovább végzi a külföldi könyvek és folyóiratok katalógusának, illetve lelőhelyjegyzékének építését, és rögzíti a működő könyvtárak címadatait. A hálózati osztály megszűnésével az orvosi könyvtárak módszertani központ és szakmai képviselő nélkül maradnak, teljesen ellehetetlenülve.

Az utolsó évek történéseit kemény szavakkal jellemzi Freisinger Jenő: „A 80-as évek végén a hálózat szervezésére életre hívott intézmény [...] másféle utakon próbálkozott. [...] megszüntette a könyvtárosképzést, a könyvtárak adatainak nyilvántartását, az *Orvosi Könyvtárost*, a konferenciaszervezést. Ugyanakkor profilidegen kiadványokat jelentetett meg, adathibás lelőhelyjegyzéket adott ki.”²⁹

A korszak további jellemzésében az együttműködési körök felbomlásáról, több száz orvosi könyvtár megszűnéséről is szó esik.

Az OIK mint intézmény MEDINFO, majd Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet néven működött tovább, más feladatokkal és célkitűzésekkel. Jelenleg a GYEMSZI fennhatósága alá tartozik, épületét át kellett adnia, és a könyvtári állományát is nagyrészt szétosztották. Helyileg az Egészségügyi Minisztériumban található, állománya elsősorban egészségpolitikai, EU népegészségügyi és WHO-dokumentumokat gyűjt.

A megszűnt hálózat feladatait igyekszik továbbvinni az 1996-ban alakult Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége, mely értekezleteken, találkozón elsősorban a személyes könyvtárosi kapcsolatok kialakításával próbálja segíteni a könyvtári együttműködést. Ám az eredeti hálózati összefogás hiányzik, az orvosi könyvtárak valódi érdekképviselő és módszertani irányítás nélkül maradtak.

A fenti hálózat országos feladatkörű szakkönyvtáraként működött a Heim Pál Gyermekkorház Orvosi Könyvtára. Ennek történetét szeretném bemutatni a következőkben.

²⁹ Freisinger Jenő: Orvosi könyvtárak múltja és jelene. Könyvtári Kis Híradó, 4. (1999) ksz. 47.

Gyermekekórházak és gyermekmenhelyek

Az árva vagy lelenccgyermek elhelyezése, felnevelése minden társadalomnak az egyik legfontosabb feladata volt. Rouenban (Franciaország) már a kora középkorban elrendelték, hogy minden templom mellett létesüljön hely a lelenccgyermek felvételére. Milánóban aztán Kr. u. 787-ben, míg Rómában III. Innocent pápa közreműködésével 1198-ban létesítenek lelencházat. 1811-ben pedig maga Napóleon ad utasítást lelencházak kialakítására. (Szám szerint 271-et alapítanak ezen időszakban Franciaországban.)³⁰

Magyarországon a társadalmi úton való lelenccgykezelés első lépései II. József nevéhez fűződnek, aki 1784-ben rendeleti úton hoz létre hatóságilag szervezett lelencházakat, és természetesen az egyház is kiveszi a részét a gyermekvédelmi tevékenységből. 1805-ben Sándor István 10 000 forintot hagyományoz egy Pesten felállítandó lelencházra, és 1848-ban a Pesti Szegény Gyermekkórház is felvállalná a talált gyermekek gondozását. Több egyéb próbálkozás után 1885-ben megalakul a Szegény Beteg Gyermekek Egyesülete, mely Szalárdy Mór irányításával működik, 1891-től Fehér Kereszt Egyesület néven. Ez az egyesület építteti meg a Tűzoltó Utcai Fehér Kereszt Gyermekkórházat, mely a mai II. Gyermekklinika jogelődje volt.

A gyermekkórházak története nem tekint olyan nagy múltra vissza, mint a fent említett lelencházaké. Erről így ír 1927-ben Torday Ferenc gyermekgyógyász főorvos:

„[...] a gyermekek szeretete, a beteg gyermekről gondoskodni akarás teremtette meg az első gyermekkórházakat. A legelső a Hopital des enfants malades-t Párisban már a XVIII-ik században nyitották meg, azután 1834-ben Szent Pétervárott a Nicolai gyermekkórházat, 1837-ben a bécsi Szent Anna Gyermekkórházat. 1840-ben a Pesti Szegény Gyermekkórház kapui nyíltak meg.”³¹

Ez utóbbi, a Pesti Szegény Gyermekkórház lett a mai Bethesda Gyermekkórház elődje.

³⁰ *Deutsch Ernő*: Lelencházakról és árvaházakról In: Közlemények a gyermekvédelem és gyermekhygiene köréből. Posner és fia, Bp., 1912. (Társadalmi Múzeum Kiadványai 15.) 29–55.

³¹ *Torday Ferenc*: Egészségügyi csecsemő, gyermek- és anyavédelem. Novák, Bp., 1927. – 43 p.

Az elhagyott gyermekek felkarolása, elhelyezése és a beteg gyermekek kórházi ellátásának egybefonódása tette az ország legnagyobb menhelyévé és gyermekkórházává az 1907-ben átadott Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyet, a mai Heim Pál Gyermekkórház elődjét. Dolgozatom következő fejezetében ennek történetével foglalkozom.

A Heim Pál Gyermekkórház története

Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely alapítása

A magyarországi gyermekvédelem ügye mindig is megoldásra várt. A székesfőváros számára is egyre égetőbb lett egy, a kor követelményinek megfelelő gyermekmenhely létesítése. Korábban már 100 000 korona alapítvány révén létrejön a Fehér Kereszt Lelenc Egyesület, mely több éves tevékenysége során számos nevelőszülői telepet hoz létre, ahonnan szervezték, irányították és ellenőrizték, felügyelték a nevelőszülőket, illetve a kihelyezett, úgynevezett lelences gyerekek elhelyezését. A századfordulón a helyzet egyre tarthatatlanabb, rengeteg árva gyermekről kell gondoskodni. 1901-ben megszületik tehát a VIII. törvénycikkely a gyermekmenhelyekről, mely – Európában elsőként – állami feladattá teszi az árva vagy elhagyott gyermekek ellátását. Eszerint Budapesten és országosan több gyermekmenhelyet kell építeni. (Országosan 18 épül fel, többek között Aradon, Gyulán, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott.) Az országos intézményeknek a budapesti intézet lett a központja, mely utolsóként épülhetett meg.

A helyszín biztosításául 1904-ben a főváros felajánlotta az Üllői út-Orczy út szöglettelkét egy gyermekmenhely építésének céljára, azzal a megkötéssel, hogy azon a területen örökre gyermekmenhely fog állni, és használati joga át nem ruházható.³²

Az 1905. november 27-én meginduló építkezés Ybl Lajos műépítész elképzelései alapján történik. (Mind a 18 menhely ezen tervek szerint épül fel.) Az átadásra 1907. július 23-án kerül sor – gróf Andrássy Gyula részvételével. Az építész tervei alapján 6 pavillon készül el: a kétemeletes igazgatósági („A”), egyemeletes sebészet („D”), kétemeletes belgyógyászat („C”), egyemeletes gazdasági pavilon, melynek első emeletén az át-

³² *Barabás Zoltán*: A budapesti m. Kir. Állami gyermekmenhely története. In: A huszonöt éves állami gyermekvédelem emlékkönyve. Szerk. Pettkő-Szandtner Aladár. Népjóléti Minisztérium, [s. l.], 1928. 9–27.

meneti és a megfigyelő osztályok kerültek elhelyezésre. Egy fertőző pavilonnal és egy ravatalozó épülettel lett teljes az átadott intézmény.

A menhelynek kettős feladatot kellett ellátnia: gondoskodott ez egészséges csecsemők és gyermekek ellátásáról mindaddig, míg azok vidéki nevelőszülőkhöz nem kerültek. Ezen feladatra ún. transzport osztályokat létesítettek. (A hivatalos ügyintézés is a menhelyen történt.) A beteg, alultáplált gyermekek pedig a kórházi részleg lakói lettek felgyógyulásukig. Ez 170 ágyas belgyógyászati, 40 ágyas sebészeti és 17 ágyas fertőző osztály kialakítása révén vált lehetővé. Már kezdetektől fül-orr-gégész, szemész és nőgyógyász szakorvos is részt vett a gyerekek ellátásában.

Az intézet első igazgatója Ruffy Pál miniszteri tanácsos, akitől Szalárdi Mór veszi át az igazgatói feladatokat. Ekkor kerül a belgyógyászatra Torday Ferenc, akit maga Bókay János javasolt a posztra. Ő 1923–1924 között igazgatta a menhelyet, melynek belgyógyászati osztályán főorvosként is tevékenykedett.

Az első világháború után az intézeti helyzet zsúfoltsága szinte elviselhetetlen mértékű. A fertőző betegségek, az alultápláltság elsősorban az egy éven aluli gyermekek körében követel áldozatokat.

1918-ban az intézet neve Magyar Állami Gyermekmenhelyre változik, a Tanácsköztársaság idején pedig a Magyar Tanácsköztársaság Gyermekekórháza nevet viseli. Ez az időszak újabb nehézségeket okoz: közel 45%-kal nő a felvételek száma. Egyre kevesebb pénz jut élelmezésre és az ellátásra.

„A végét járta nemcsak a tej, a tojás, zsír, szén, fa, de a papírruha, papírpelenka is.”³³

A trianoni szerződéskötés által Magyarország területének 2/3-a elcsatolásra került. A menhelyek fele más ország fennhatósága alá tartozik, az itt maradt telephelyek gyermekeinek ellátása is a menhely feladata lesz. Az állapotokat jól jellemzi az a tény, hogy egy ágyban már két, sőt három gyermek is fekszik.

Az 1920-as évek végére, az 1930-as évek elejére javul annyira a gazdasági helyzet, hogy fejlesztésekre is gondolni lehessen. Ekkor hazánkban a második kórházépítési program zajlott, melynek következtében:

„[...] jelentősen kibővülnek [...] az állami gyermekmenhelyek gyógyító részlegei.”³⁴

³³ Barabás Z. i.m. 15.

1925-ben veszi át az irányítást Dr. Barabás Zoltán gyermekgyógyász, aki tovább fejleszti a gyógyítás színvonalát, és a menhelyre került gyermekek sorsának lehető legjobb elrendezésére teszi fel az életét.

Ezen időszakban egy 34 ágyas szemészeti, majd később bőrgyógyászati osztályt is létesítenek. A diagnosztikai osztályok is ezekben az években kezdenek működni: röntgen, bakteriológiai és szerológiai laboratórium áll az orvosok rendelkezésére.

A betegágyak száma 1934-ben 420, 1944-ben pedig már 500 – mely révén a kórházi részleg Magyarország legnagyobb gyermekkórházává vált.

Barabás Zoltán igazgatása alatt jelentős tudományos élet zajlik az intézményben. Az orvosok publikálnak, nemcsak tudományos, hanem népszerűsítő kiadványokban is. A higiénéről, a csecsemőápolásról, a táplálásról jelentetnek meg cikkeket, könyveket.³⁴ A főorvosok nagy része egyetemi magántanári címet is visel (Barabás Zoltán, Torday Ferenc, Makai Endre, Tüdös Endre), és mindannyian jelentős szerepet vállalnak a gyermekszakorvosi, csecsemő- és gyermekgondozói képzésekben, melyek szintén az 1920-as évek második felében indulnak el.

A II. világháború többszörösen sújtotta a menhelyet: a bombázásoknak áldozatul esett a főépület egy része, a „B” épület egy szárnya és a „G” épület egésze. Így még nagyobb nehézséget okozott a háborús árvákkal jelentősen megnövekedett gyermeklétszám elhelyezése és ellátása.

A háború végeztével megindul a helyreállítás: az intézmény alkalmazottai is kiveszik részüket az újjáépítésben, mely 1950-re fejeződik be. Szervezeti átalakítások nyomán a Belgyógyászat kettéválik: Csecsemő-, illetve Kisdedosztály jön létre, és az igényeknek megfelelő Fülészeti Osztályt is létrehoznak. A gyógyító egységek bővülésével a menhelyi tevékenységet csupán 80 ágyra korlátozzák. Az igazgató 1946 és 1952 között Dr. Dobszay László.

Kórházzá alakulás

1949. január 1-től – az építkezések után – Állami Gyermekvédő Intézet néven működik tovább az intézmény egyre inkább kórházi feladatok felé

³⁴ Kapronczay Károly: Kórházak. In: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Szerk. Kapronczay Károly. Tarsoly, Bp., 2001. 121.

³⁵ Például: Torday Ferenc: Mamák könyve. A gyermekápolás dióhéjban.

orientálódva. 1950-től a gyermekvédelem országos rendszerének teljes megújítására kerül sor, melynek hatására a volt transzport részlegek Átmeneti Otthon néven tanácsfi fennhatóság alá kerültek. A 80 fő befogadására képes otthon nem volt képes eleget tenni a tömeges beutalásoknak, így a részleget elköltöztették. (Az ügyintézés még évekig az eredeti helyen, az Üllői úton történt.)

1953-ban az államtól a Fővárosi Tanács veszi át az egészségügyi intézmények felügyeletét, így a gyermekvédő intézet is e fennhatóság alá kerül.³⁶ Ettől az évtől kezdve nevezhetjük valóban gyermekkórháznak az intézetet, mely Bókay János Gyermekkórház néven működik tovább. A fekvőbeteg osztályok mellett megkezdődik a modern járóbeteg rendelés („poliklinika”), melyet az intézet orvosai látnak el.

1953-ban nevezik ki igazgató főorvosnak Dr. Sárkány Jenő professzort, aki egészen 1978-ig irányítja a kórházat. Az időszak elején már 555 ágygal és újabb profilú osztályokkal működik az intézet, nemcsak kerületi, hanem fővárosi, de néhány osztály esetében országos feladatokat is ellátva.

1957-ben újabb névváltozás következik be: a kórház Heim Pál Gyermekkórház és Rendelőintézet néven működik tovább.³⁷

A '60-as évek elején már létezik a Toxikológiai Osztály, a Fejlődési Rendellenességek Osztálya, később az Intenzív, a Hematológiai, az Ortopédiai, a Kardiológiai, majd az Urológia Sebészeti Osztály is megalakul. A széles spektrum tette lehetővé, hogy Magyarország legnagyobb gyermekkórházaként lássa el feladatát az intézet. Az egészségügyben bekövetkező szervezeti átalakítások nyomán a kórház lett az iskolaegészségügy szervezésének központja, a főváros vezető gyermekkórháza, majd mind nagyobb részt vállalt az orvoscépzés területén is. Az Orvostovábbképző Intézet I. Gyermekgyógyászati Tanszéke Sárkány Jenő professzor úr igazgatása alatt szintén itt működött.

Jelentős változást hozott a '70-es évek elején megkezdődő metróépítés a kórház életébe: az eredeti épületek életveszélyessé váltak, ezért kórházi rekonstrukció kezdődik. A főépületet és a „B” épületet lebontják. Elkezdődik egy új, ötemeletes főépület építése, melyet 1983-ban át is adnak. A régi fertőzőpavilon helyén kiszolgáló tevékenységnek helyet adó épület készül.

³⁶ Dickmann Mátyás: A Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (Gyívi) története. Család-Gyermek-Ifjúság 10(2001) 3. sz. 4–9.

³⁷ A változtatást az I. Gyermekklinika kérésére tették meg: Bókay János a klinika elődjében, a Pesti Szegény Gyermekkórházban tevékenykedett.

Újabb feladatok ellátását is felvállalja a kórház: a nevelőotthonok egészségügyi ellátását, az anyatejgyűjtés fővárosi szintű szervezését és szétesztését, további speciális szakrendelések indítását (angiológia, mucoviscidosis, EEG-rendelések). Az 1980-as évek végére teljes spektrumú gyermekellátást biztosító gyermekkórházzá válik az intézet, mely orvosai révén magas szintű gyógyító tevékenységet folytat.

A közelmúlt és a jelen

Az utóbbi évtizedek egészségügyi irányítási problémái a kórház életében is gyökeres változásokat hoztak. A gazdasági nehézségek miatt összevonásokra, egyes osztályok, profilok megszüntetésére is sor került. Külső telephelyek kiürítésével és eladásával próbálta a vezetés orvosolni a finanszírozásából adódó veszteségeket. 2005-ben a kórház és a Madarász Utcai Gyermekkórház összevonásra kerül. A remélt anyagi javulás így sem következett be. Noha a gyógyító munka színvonala, az orvosok szakmai képzettsége, az ápoló személyzet elhivatottsága ma sem változott, az anyagiak rányomják bélyegüket a további fejlesztési lehetőségekre. Alapítványok, civil szervezetek segítségével sikerül egy-egy osztályt felújítani, a mai kor követelményeinek megfelelővé tenni.

Az 1907-ben indított 3 kórházi fekvőbeteg osztály helyett napjainkban már 13 áll a betegek rendelkezésére: ápolási, bel- és tüdőgyógyászati, fül-orr-gégészeti és bronchológiai, gyermek- és serdülő pszichiátriai, sebészeti, ortopédiai, gasztroenterológiai és nephrológiai, toxikológiai, bőrgyógyászati, neurológiai, urológiai sebészeti, aneszteziológiai és intenzív, szemészeti, valamint számos szakrendelés. A diagnosztikai háttérrel jól felszerelt laboratórium, röntgen-ultrahang, valamint CT laboratórium biztosítja.

2007-ben megnyílt az ország talán legmodernebb Gyermeksürgősségi Osztálya, mely az akut esetek fogadásával, ellátásával foglalkozik.

A sokat megélt, és életveszélyessé vált „G” pavilont 2006 végén lebontották. 2009-ben készült el helyén az új „G” épület, mely 80 belgyógyászati ágygal, speciális endoszkópos és alváslaborral rendelkezik. Ugyancsak 2009-ben adták át az új, 30 ágyas Pszichiátriai Osztályt.

A szakterületek összessége, a fővárosi és az országos ellátási kötelezettség teszi az intézményt az ország legnagyobb gyermekkórházává. A 2012-ben meghirdetett Mesekórház Program ad reményt arra, hogy az intézet európai színvonalú, minőségi gyermekellátást biztosító centrum lehessen.

A menhelyi könyvtár története

Dolgozatom egyik célja az, hogy a gyermekkórház könyvtárának történetét megörökítsem – eddig ennek feldolgozása nem történt meg. A könyvtári irattár csak 1966-tól tartalmaz dokumentumokat, így az előzmények kutatására más utakat kellett választanom. Különösen a gyermekmenhelyi időszak feltárása és az akkori könyvtár létét bizonyító dokumentumok keresése, megtalálása okozott nehézségeket. A gyermekmenhely éves jelentéseit átnézve már találtam bizonyos tényeket; majd az Orvostörténeti Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében is bukkantam néhány adatra. Legnagyobb reményem sajnos kudarcba fulladt: a Fővárosi Levéltár őrzi a gyermekmenhely iratait – bíztam abban, hogy itt lelek néhány iratot a könyvtárról (leltárnapló, utalások a beszerzésekre). Sajnos a levéltár gyűjteményébe csak törzskönyvek, névsorok kerültek – más, igazgatósági iratok nem.

Kezdetek

A budapesti állami gyermekmenhely átadása korának legnagyobb eseménye volt, melyet az egész társadalom figyelemmel kísért; több felajánlás és adomány is érkezett az intézet számára. Egy 1908-ban kiadott jegyzék bizonyítja, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 127 kötetes válogatást ajándékoz a menhelynek. Ezek szépirodalmi, ifjúsági és ismeretterjesztő könyvek külön a menhely számára készített díszkötésben.

A jegyzék előszavában a tanács feltételül szabja, hogy a „népkönyvtár kezelésére kijelölt [...] könyvtárkezelő működjön”,³⁸ ezért valószínűsíthető, hogy a menhely dolgozói közül volt egy kijelölt személy, aki ezt az állományt kezelte.

Ekkor még orvosi könyvtár meglétéről biztosat nem tudunk. Feltételezhető, hogy a tudományos munka elősegítése és támogatása céljából néhány könyv és folyóirat kezdetektől a menhelyi doktorok rendelkezésére állt. A fennmaradt kéziratok, könyvtárral kapcsolatos visszaemlékezések és néhány muzeális kötet megléte valóban ezt bizonyítja. Ezek a kötetek akkor még nem kerültek feldolgozásra, lista nem készült róluk. Az első valódi bizonyíték a könyvtár meglétére a Barabás Zoltán igazgató

³⁸ A budapesti állami gyermekmenhely könyvtárának jegyzéke. Atheneum, Budapest, 1908. – 4.

által majdan évente nyilvánosságra hozott *Évi jelentés a budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely adott évi működéséről* című beszámolóban olvasható:

„Az intézet könyvtárát Dr. Torday Ferencz főorvos sok értékes könyvtári könyvvvel és folyóirattal gazdagította.”³⁹

A könyvtár ekkor már számos kötettel rendelkezhetett, hisz 4 évvel később, a *Magyarországi Gyógyintézeteinek Évkönyve* a menhely bemutatásakor komoly gyűjteményt említ:

„Berendezés és felszerelés – tudományos felszerelés: **1585** kötetből álló orvosi könyvtár [...]”⁴⁰

Ekkora méretű gyűjtemény pedig egyértelművé teszi, hogy a menhely alapításától kezdve léteznie kellett egy a tudományos munkát segítő, évről évre gyarapodó könyvtárnak.

Eredeti leltárkönyv sajnos nem maradt fenn, de néhány könyvben található nyilvántartásra vonatkozó bejegyzés: az 1929-es bejegyzésben még csak a kórházi naplófőkönyv száma szerepel, majd pedig találhatunk nyilvántartásba vételeket bizonyító bejegyzéseket.

Barabás Zoltán gondot fordít arra, hogy évente beszámoljon a könyvtár gyarapodásáról: ajándékozókra (Torday Ferencz, Pettkő-Szandtner Aladár, Kövér Kálmán stb.); ajándékba kapott könyvekről és folyóiratokról; valamint vétel útján beszerzett folyóiratokról.

A menhely oktatótevékenységéhez nélkülözhetetlen gyűjtemény gondos építése, gyarapítása Barabás Zoltán nevéhez fűződik.

A háború előtti időszak a könyvtár az igazgatói irodában került elhelyezésre, amely a főépület első emeletén volt. Itt jutottak hozzá az orvosok a szükséges kötetekhez. A fellelt beszámoló szerint létezett egy gyermekvédelmi könyvtár is (feltételezhetően ez lehetett az adományozott kötetek gyűjteménye), de arról, hogy az orvosi és gyermekvédelmi kötetek együtt vagy külön voltak elhelyezve, nincsenek írásos emlékek.

Az azonban tény, hogy az orvosok fontosnak tartották a szakirodalom gyűjtését, és évről évre ajándékoztak dokumentumokat a könyvtárnak. Valószínűsíthető, hogy helyben több olvasó is használta a könyvtárat,

³⁹ *Barabás Zoltán: Évi jelentés a budapesti magyar királyi állam gyermekmenhely 1930. évi működéséről. Népegészségügy 12. (1931) 291.*

⁴⁰ *Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve 1934. Összeáll. Kollarits Béla, Joó István, Bajza Géza. Magyarország Klinikáinak és Kórházainak Szövetsége, Budapest, 1935. 168.*

mert 1924-től a gyermekmenhely szolgált székhelyéül a Magyar Gyermekorvosok Társaságának. A társaság titkára Barabás Zoltán volt – így irodájában több gyermekorvos is megfordult.

A II. világháborúban a főépületet is bombatalálat érte, de szerencsére a könyvek nem sérültek. A helyreállítások ideje alatt a könyvtár állománya ládákban a pincébe került, majd a főépület egy már nagyobb helyiségében került elhelyezésre.

Az 1952–53-as évek központilag elrendelt könyvkivonásai a könyvtár állományának egy részét érintik; a könyvek és iratok nagy része zúzdába kerül. Egy ottani dolgozó felfigyel az értékes állományra, és értesíti a levéltárat. Így néhány irat és kiadvány megmenekül, de sajnos az eredeti könyvtárnak csupán töredéke marad meg.⁴¹

A könyvtár meglétéről csak egy kimutatás tudósít, mely szerint valamilyen szinten létezik egy kezelő nélküli állomány.

Az 1950-es 1960-as évek, fejlődés, a kórházi könyvtár

„Minden kórház orvosi könyvtára a kórház működésének hű tükre. Tükör a munka színvonaláról, az emberekről, orvosokról, az orvosi könyvtárosról egyaránt. Ha az ember egy kórház könyvtárát meglátogatja, az ott található könyvekből és folyóiratokból magukból is sok mindent megállapíthat.”⁴²

1953-ban Sárkány Jenő kerül az intézet élére, akinek tudományos tevékenysége, szakirodalom-szeretete alapjaiban határozta meg a könyvtár további működését. Ő helyezi a könyvtárat 1955-ben a „B” épület első emeletére, ahol egy előadóterem mellett 33 m²-es könyvraktár, egy 55 m²-es olvasóterem (egyben előadóterem is) és egy 10 m² területű szolgálati helyiség áll rendelkezésre. Az 1956 januárjában készült, a Népművelési Minisztérium Tervfőosztályának küldött statisztikai jelentésben már Bókay János Gyermekkorház Heim Pál Könyvtára néven szerepel a gyűjtemény. A fenti jelentésben az alapítás évének a 1955. november 7-i dátum van megjelölve, „átszervezve” kiegészítéssel. Tulajdonképpen innen számíthatjuk a könyvtár második megalapítását.

⁴¹ *Deme Gyuláné*: A Heim Pál Kórház Orvosi Könyvtára. Kézirat. Heim Pál Gyermekkorház Orvosi Könyvtára, Budapest. 1998.

⁴² *Lusztig Gábor*: Az orvostanácsadók és az orvosi könyvtáros. Orvosi Könyvtáros 13. (1973) 330.

A megalakulásról más forrás is beszámol: Sárkány Jenő az *Egészségügyi Munka* c. folyóiratban cikket közöl a menhely megalapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett gyermek-egészségügyi kiállításáról, mellyel egy időben nyílt meg a „[...] kórház Heim Pál könyvtára, és múzeuma„.⁴³

Kezdetben egy orvos tanácsadó és egy statisztikus látta el a könyvtárosi feladatokat, ám a bővülő állomány (1956-ban 9000 Ft az előirányzott keret) szükségessé teszi főállású könyvtáros felvételét. Így kerül 1960 januárjában a könyvtárba **Engel Zoltánné**, aki nekilátott az állomány rendszerezésének, katalogizálásának. A munka mellett szerezte meg a könyvtárosi középfokú képesítést. A kórházi statisztikus segítségével új leltári nyilvántartást állít fel, és megkezdődik az állomány teljes feldolgozása. Ezt azonban a könyvtárvezető nyugdíjazásáig nem sikerül befejezni. A könyvbeszerzésekről félévente jegyzék készül, melyet a kórházi osztályokra juttatnak el. A *Heim Pál Híradó* c. folyóirat első számában megjelent rövid beszámoló szerint elsősorban orvosok használják a könyvtárat, de a kiselőadással megbízott nővérek is gyakran kölcsönöznek.

A kialakított hálózati rendszerben az alközpontként működő István Kórházhoz tartozik a könyvtár. Az 1962-es évben már több intézmény könyvtárával van hálózati kapcsolat, elsősorban a folyóirat állomány körötetése zajlik.⁴⁴

A gyűjtemény további rendszerezése és nyilvántartásba vétele már **Teleki Lajosné**, (előző nevén Akáb Lórántné) feladata lesz, aki 1965. február 1-jén veszi át a könyvtárvezetői teendőket. Az ő nevéhez fűződik a állomány teljes feldolgozása, katalogizálása és a könyvtár kórházon belüli propagálása. A könyvtári olvasóban, mely egyben előadóterem is, pezsgő tudományos élet folyik, az Orvostovábbképző Intézet tanfolyamai, nővérképzések, szakmapolitikai és egyéb tudományos képzések zajlanak. A kórházi orvosok is egyre több cikket jelentetnek meg, munkájukban nagy segítséget jelent a könyvtár, illetve az általa nyújtott szolgáltatások. Élénk a könyvtárközi kölcsönzés: elsősorban más könyvtáraktól kérnek dokumentumokat.

A könyvtár vezetője mellett – az orvostudományi könyvtári hálózatnak megfelelően – orvos tanácsadó is tevékenykedik. Ebben az időszakban ezt

⁴³ Sárkány Jenő: Ötven év a gyermekeink szolgálatában. *Egészségügyi Munka* 4. (1957) 1. sz. 2.

⁴⁴ Engel Zoltánné: Évvégi mérleg a könyvtárban. *Heim Pál Híradó* 1. (1964) 1. sz. 5.

a feladatot Dr. Kiss Péter⁴⁵ látja el, aki szaktudásával, lendületével és a könyvtárért való harccra készségével segíti a könyvtár fejlődését. Gyakran könyvtárosként is tevékenykedik, a vezető szabadsága alatt helyettesíti azt. Szakmai hozzáértéséről tanúskodik az ugyancsak a *Heim Pál Híradó*-ban megjelent összefoglalója a könyvtár munkájáról.⁴⁶ A könyvtáros munkáját segíti még – elsősorban a beszerzendő folyóiratokkal, könyvekkel kapcsolatban tett javaslatokkal a könyvtárbizottság, melynek létrehozásának időpontjáról nem találtam iratokat. Ám 1969-ben már biztosan működik – hisz Kiss Péter e bizottság elnöke is. Ez a testület napjainkig működik a könyvtár mellett.

1966-ban megalakul a Fővárosi Könyvtári Tanács, mely a területén található orvosi könyvtárak felügyeletét végezte. Elképzelésük szerint „szakmai alapkönyvtárrá fejlesztendő a Heim Pál Gyermekkorház”,⁴⁷ mely döntéssel a később országos feladatkörű minősítést alapozzák meg.

A feldolgozás, a megnövekedett kölcsönzői tevékenység, az előadókteremben zajló rendezvények felügyelete, az osztályokra kihelyezett ún. alleltárak⁴⁸ ellenőrzése már meghaladta az egyfős személyzet kapacitását, így 1969-től egy ideiglenes, 1971-től pedig egy másik főállású könyvtárost alkalmaz az intézmény.

Az orvostudományi hálózat devizakeret-elosztása révén eleinte 4-5 tőkes folyóiratot és nyugat-európai könyvet tudnak csak beszerezni, ám 1969-től a forintkeret biztosításával lehetőség van a folyóirat- és könyvvásárlások bővítésére. Erre mindenképp szükség is volt: a kórház több újabb profilt indított (Fejlődési Rendellenességek Osztálya, Ortopédia, Mérgezési [ma: Toxikológiai] Osztály), az itt dolgozó orvosoknak megpróbálták biztosítani a legfontosabb szakirodalmat. Mindez természetesen nem valósulhatott volna meg a kórház vezetésének (elsősorban Sárkány Jenő professzornak) támogatása nélkül: a fejlesztésre biztosított anyagi feltételek talán az Ő igazgatása alatt voltak a legkedvezőbbek.

⁴⁵ Dr. Kiss Péter (1928–2007), gyermekgyógyász, genetikus

⁴⁶ Kiss Péter: Könyvtárunk. Heim Pál Híradó 4. (1967) 2. sz. 15.

⁴⁷ Zimmermann Gusztávné: A fővárosi tanács orvosi könyvtárainak hálózata. Orvosi Könyvtáros 9. (1969) 433.

⁴⁸ Egy-egy kórházi osztályra kihelyezett kézikönyv állomány, mely a mindennapos munkához szükséges alapl műveket tartalmazza. Anyagilag az alleltárkezelő (általában az osztály főorvosa) felel érte. [Bővebben lásd: Pásztor Imréné: Könyvtári mikrohálózat kórházon belül Orvosi Könyvtáros 17. (1977). 63–78.]

Gondot jelentett azonban az olvasóval egyben működő előadóterem gyakori használata: a rengeteg rendezvény miatt a könyvtárosok a folyosóra, illetve a feldolgozóhelyiségbe szorultak.

Az 1970-től 1990-ig terjedő időszak

Az elkövetkező 20 év nem értékelhető egyértelműen sem pozitívnak, sem negatívnak – de rengeteg munkát és feladatot tartogatott a könyvtár dolgozói számára.

Az orvostudományi hálózat tagkönyvtárainak fejlesztéseként végre a könyvtár is mikrofilm-leolvasóhoz, magnetofonhoz jut. Helyszűke miatt a mikrofilm-leolvasót nem sikerül azonnal beüzemelni. Jelentős forgalmat jelent az elsősorban az István Kórházzal működő folyóirat-köröztetés, mely során a kívánt folyóiratot néhány napra kölcsönözhatték a saját olvasók. Sikerül megrendelni az *Index Medicus* című kiadványt, melynek segítségével gyorsabb és naprakészebb lett a szakirodalmi tájékoztatás. A felhalmozódott fölös példányokról készített lista segítségével a hálózati könyvtárba sikerül eljuttatni az onnan hiányzó dokumentumokat. Mindeközben folytatódik az állomány további katalogizálása (1974-ben 90%-ban készül el a raktári kartonrendszer). A könyvbeszerzések mennyisége csökken, ajándékpéldányok az OOKDK-ból érkeznek.

A Hálózati Központ 1971-ben meghirdeti az Orvosi Könyvtárosok és Orvosi Tanácsadók Országos versenyét. A verseny célja a katalógusok, a kölcsönzés, a könyvtári szolgáltatások, a technikai felszereltség fejlesztése, kialakítása helyi szinten. Az 1973-as eredményhirdetés során a könyvtár az előkelő 3. helyezést éri el.

A „B” épület állapota miatt egyre sürgetőbbé válik annak szanálása. Az épületet szinte mindenütt aládúcolják, és 1977-ben megszületik a döntés a könyvtár ideiglenes elköltöztetéséről. (Eközben a régi főépületet a metróépítés okozta statikai okok miatt lebontják, folyamatban van az új, korszerűbb kórházépület építése.)

A könyvtár számára a „H” épület 2. emeletén találnak helyet.⁴⁹ Az előkészítés, tervezés, szervezés a két könyvtáros feladata – akik mindemellett továbbra is a dolgozók rendelkezésére állnak. A hely természetesen (?) kisebb az előzőnél, emiatt szükségessé válik az állomány válogatása, selejtezése. Bizonyos dokumentumokat külső raktárhelyiségbe szállíta-

⁴⁹ Babos László: Új helyen az Orvosi Könyvtár. Heim Pál Híradó 14. (1978) 1. sz. 44–47.

nak: a Rosenberg házaspár utcai rendelőben kerülnek elhelyezésre. A menhelyi könyvek megmaradt köteteinek egy részét szintén felajánlják más könyvtáraknak, a megmaradó muzeális könyvek ideiglenesen egy raktárhelyiségbe kerülnek feldolgozatlanul, rendezetlenül.

A költözés hosszadalmas, de 1978. január 13-án, Róna Emy képzőművész nő kiállításával egybekötve ünnepélyes keretek között átadják a könyvtárat az olvasók számára.

1977-ben, a fővárosi egészségügyi átalakítások nyomán bizonyos intézmények a kórházhoz kerülnek integrálás révén (gyermekkardiológiai, ifjúságvédelmi, gyermekpulmonológiai, gyermekpszichiátriai rendelők), melyek rendelkeztek kisebb-nagyobb könyv- és folyóirat-gyűjteménnyel. Az összevonások után megindul a könyvtári anyagok „beolvasztása” a kórházi állományba. A kórház jelentősen kiveszi a részét a nővértovábbképzésből, ennek tudományos hátterét a könyvtár biztosítja. Ebben az időszakban egy ún. betegkönyvtár is létesül, mely 600 kötet könyvet biztosít az ápolott gyermekek számára. Ezt a könyvtárrészt a kórházi pedagógusok kezelik, az orvosi könyvtár csak módszertani és állományba vételi feladatokat lát el. (1982-ben ez a tevékenység is az akkor még önállóan működő Szakszervezeti Könyvtárhoz kerül.)

Az 13/1980. EüM utasítás az országos feladatkörű szakkönyvtárak közé sorolja a könyvtárat – amely rang nem jelent semmiféle anyagi juttatást, a beszerzések továbbra is a kórház költségvetéséből történnek. Az utasítás szerint a felsorolt országos feladatkörű szakkönyvtárak „közvetlenül kielégítik az ország területén a szakterületüknek megfelelő szakirodalmi és információs igényeket, és közreműködnek ezen igények kielégítésének megszervezésében.”⁵⁰

A könyvtár elsősorban folyóirat-állományának alakításával igyekszik megfelelni ennek a feladatnak – újonnan megjelenő, gyermekgyógyászati, illetve speciális szakterületet lefedő tökéletes folyóiratot rendel – melyeket csak e könyvtár fizet elő (pl. *Pediatric Dermatology*, *Pediatric Pathology*). Ezeket a folyóiratokat rendszeresen eljuttatja betekintésre a többi budapesti gyermekkórházi könyvtárba.

Az új könyvtári termekkel azonban kényelmetlenségek is járnak: nincs vízvételi lehetőség, egyetlen telefon áll rendelkezésre, mely miatt az olvasóterem csendje nem biztosítható.

Ugyancsak problémák adódnak a xerox-másolatok biztosításával is: a könyvtár számára ajándékozott másológép nem a könyvtárba kerül – több

⁵⁰ 13/1980. EüM utasítás az egészségügyi-ortostudományi könyvtári hálózatról. 1980

példányban leadott munkalappal, másik épületbe járással lehet csak másolatokat készíttetni. Ez eléggé problémássá teszi a könyvtárközi kölcsönzés teljesítését is: van, amikor több napot kell várni arra, hogy a könyvtár kéréseit a nyomda teljesítse. A gyorsabb megoldás érdekében a hálózati központ siet a könyvtár segítségére: a Szentkirályi utcában másolhatják a könyvtárközi kölcsönzés útján kért cikkeket. A kórház könyvtárosai tömegközlekedéssel hozták-vitték a köteteket.

Az 1982-es év országos megszorító intézkedései a folyóirat rendeltetést sújtják leginkább: „felsőbb szintű intézkedés folytán nemhogy újabb, de már régóta járó folyóiratok közül is 16 féleséget töröltek rendelésünk-ből.”⁵¹

Ugyan megpróbálták a tartalomjegyzékeket az OOKDK-n keresztül megszerezni, de ez a megoldás nem okozott osztatlan sikert az olvasók körében.

1983-ban végre befejeződik a főépület építése – a könyvtár újra költözködik. Ezúttal is kisebb területű helyet kap, és meg kell újra oldani a kötött folyóiratok raktározását. (Ennek az új épület pincéjében találnak helyet.) Az új helyszín két fő- és egy apróbb helyiségből áll – de nem könyvtári funkcióra van kialakítva. Hónapokat kell várni arra, hogy az egyik raktárhelyiségre ajtót vágjanak, hogy oda a feldolgozóreszből is be lehessen jutni – ne kelljen a folyosón át kerülni. Spórolási okokból a Salgó polcrendszer marad a berendezés fő alkotója. Az olvasótermi részben 10 ember tud egyszerre helyben olvasni. Az elhelyezkedés után a könyvtár azonnal megnyílik, de a raktárba kerülő kötetek adminisztrációja sok idő után lesz csak naprakész.

Teleki Lajosné könyvtárvezető 1987 tavaszán nyugdíjba vonul. Ezzel egy hosszú időszak zárul le a könyvtár életében. A könyvtár kialakítása, a teljes katalógusrendszer kiépítése, az állomány nyilvántartásának megvalósítása, a könyvtár orvosi könyvtári hálózatban betöltött szerepének kialakítása, az orvosok, szakapolók szakirodalmi tevékenységének nagyfokú támogatása fűződik a vezetőné nevéhez. Munkásságáért 1984-ben egészségügyi miniszteri dicséretben is részesül.

Azonban nagy kérdés az utódlás: 1985 végétől csak egyszemélyes a könyvtár, a kórház nem tud lehetőséget biztosítani újabb munkaerő felvételére. Ám a nyugdíjazás miatt mindenképp szükség van új könyvtárosra.

⁵¹ *Teleki Lajosné: Beszámoló a könyvtár 1982. évi munkájáról. Kézirat. 1982.*

1987–1995

Az elkövetkező időszak elején, 1991-ig eléggé zavaros a könyvtár élete és irányítása, bár az új könyvtárvezetőnek sikerül elérnie, hogy még két részmunkaidős könyvtáros kerüljön a könyvtárba. Lehetővé válik egy állandó nyitvatartási idő kialakítása, mely nagyobb forgalmat von maga után. Ennek köszönhetően nyílik lehetőség arra, hogy külsős olvasók (orvostanhallgatók, más intézményben dolgozók) is használhassák a könyvtárat. Sajnos személyes ellentétek miatt a működés nem zökkenőmentes – mindez nem tett jót a könyvtár kórházi megítélésének.

A folyóiratok előfizetése évről évre megtörténik, a könyvbeszerzések is folyamatosak. A kórház által biztosított könyvvásárlási keret nem elegendő; de az osztályok által igényelt és a könyvtárbizottság által jóváhagyott külföldi kötetek megrendelhetőek. Ajándék kötetek érkeznek (elsősorban általános orvostudományi művek) a Soros Alapítványtól.

Az éves jelentések eléggé szűkszavúak: megkezdődik az előző könyvtárvezető által készített selejtezési listák átnézése, az alközpont vezetőjével egyetértésben revíziója. A katalógus építése többé-kevésbé naprakész. A külföldi folyóiratokat továbbra is sikerül köröztetés céljából megkapni az István Kórházból, és a saját folyóiratokat eljuttatni az (akkor) Apáthy István Kórházba. A több éve elmaradt folyóirat-kötetelés előkészítése is megtörténik, közel 500 kötet kerül állományba. Továbbra is jelentős a helyhiány – újabb raktárhelyiség kialakítására kerül sor, számtalan kötet megmozgatása válik szükségessé.

1991 elején a személyi változtatások mellett dönt a könyvtár vezetője: első lépésként fix munkaerő felvételét sikerül elérnie, vele együtt kezdődik meg a könyvtár megújítási folyamata. Ennek részeként új kölcsönzői nyilvántartást vezetnek be, folytatják a folyóiratok kötetését; és a szaktájékoztató, irodalomkutatás is egyre megbízhatóbb szolgáltatássá válik. A Semmelweis-egyetemen lesz lehetőség arra, hogy az ott már működő MEDLINE adatbázist az egyetem gépein a könyvtáros irodalomkutatás céljára használhassa. A szolgáltatás népszerű, az orvosok rendszeresen kérik, hogy ennek segítségével állítsák össze a kért irodalomlistát. A könyv- és folyóirat-rendelésben továbbra is közreműködik a könyvtárbizottság, bár a könyvekre fordítható összeg egyre kevesebb. A külföldi folyóiratok száma továbbra is 105 darab – szerencsére az intézetnek sikerül az anyagi háttérrel biztosítania. A könyvek beszerzése azonban nem ilyen egyszerű: a könyvtárbizottság által véleményezett kötetek beszerzésére évről évre kevesebb pénz jut.

A kórház külső rendelőintézeteinek költözése 1992-ban történik. A Rottenbiller utcai épületegyüttesben megfelelő méretű helyiség áll rendelkezésre, hogy az alleltárban lévő könyvek áttekinthetően legyenek elhelyezhetőek. Ehhez sikerül egy részmunkaidős könyvtárost alkalmazni. A szakrendelő személyzete közvetlenül veheti igénybe a könyvtári szolgáltatásokat: a könyvtárközi kölcsönzést, irodalomkutatást személyesen igényelheti – így kapcsolódva be a központi könyvtár vérkeringésébe.

Szót kell ejtenünk az évtizedeken át nehézségeket okozó technikai felszereltség állapotáról is. A hasonló kórházi könyvtárakkal ellentétben ezen a területen hatalmas a lemaradás. Akár a hálózattól, akár alapítványoktól érkezik adományként fénymásoló, soha nem kerül rendeltetési helyére: a kórház vezetősége mindig más területre helyezteti. Több évtizednyi várakozás után kap 1994-ben (!) egy használt gépet a könyvtár, mellyel többéves kálváriája ér véget.

1992-ben jut a könyvtár egy kezdetleges DOS alapú számítógéphez: ezen kezdődik meg a kórházi informatikusok által készített programon a könyvtári állomány rögzítése. A könnyebb visszakereshetőség és az adminisztráció megkönnyítése érdekében az osztályokon elhelyezett alleltárak adatait rögzítik először.

A fenti időszak röviden talán a konszolidáció és szolgáltatásbővítés szavakkal jellemezhető. Az olvasói létszám fokozatos bővülése, a könyvtárközi kölcsönzés, illetve irodalomkutatás igénybevételének növekedése mindenképp ezt bizonyítja. Az időszak kezdetén tapasztalt fejtelenség utáni nyugalmas, valóban szolgáltató könyvtárba léphettek be az olvasók.

1995–2010

*A könyvtáros – tapasztalásom szerint – lelki orvos.
Igazi jó munkát csak az olvasói bizalom elnyerésével
végezhet, és a bizalmat megszerezni nem könnyű dolog.
(Benedek Marcell)*

1995 nyarán a könyvtárvezető távozik az intézményből. Helyét helyettese veszi át. Irányítása alatt régóta húzódó munkálatok fejeződnek be. Az évek óta érintetlenül álló raktárhelyiségből feldolgozásra kerülnek a régi kötetek. Az 1950-es, 1960-as évek feleslegessé vált könyveit más könyvtáraknak ajánlják fel. A muzeális könyvek szétválogatásával, listázásával kialakítanak egy emlékgyűjteményt, mely a könyvtárhelyiségben kap méltó helyet. Az állomány újabb válogatása történik meg, a régi folyó-

iratok áthelyezése is hatalmas fizikai munka. A könyvtár használói megelégedésére működik: a könyvtárközi kérések és irodalomkutatási igények száma tovább nő.

Emelkedik a szakdolgozó olvasók létszáma is: a kórház rendszeresen továbbképzésekre, főiskolára küldi ápolóit. A tanuláshoz, szakdolgozatokhoz szükséges magyar nyelvű irodalom beszerzését engedélyezik, a könyvtár így tudja saját dolgozóinak biztosítani a szakirodalmat. A szakdolgozók egyre többet veszik igénybe a könyvtári szolgáltatásokat is, az időközben kapott internetes gépen a szükséges adatbázisokban való keresés oktatása is a könyvtárosok feladatává válik. A számítástechnikai fejlesztés elég komoly harcok árán megy végbe. Egy belső hálózatos és egy internetes gép áll a könyvtárosok, egy internet elérést biztosító gép pedig az olvasók számára. Ez azonban nyomtató nélküli gép (sajnos ez a mai napig így van) – emiatt eléggé nehézkes az olvasók által gyűjtött irodalomlista nyomtatása. A kórházi informatikai hálózat létrehozása azonban kedvező lehetőségeket is biztosít: a központi szerveren keresztül sikerül mindenkihez eljuttatni a MEDLINE CD-ROM-os adatbázisát, mellyel az orvosok saját maguk tudják a szükséges irodalmat keresni. A kész listák alapján a cikkek beszerzése már a könyvtárosok feladata, jelentősen emelkedik a könyvtárközi kölcsönzések száma.

Ugyancsak a hálózati szervernek köszönhető, hogy a magyar jogszabályokat tartalmazó CD-JOGTÁR-at is sikerül beszerezni: a jogszabályok így minden osztályon elérhetőek – havi frissítéssel. Mindkét CD-ROM-os elérhetőség mindaddig működik, míg a világhálón online el nem tudja a könyvtár érni azokat. A Családorvosi Tanszék a kórház területén működik – ennek révén egy vonalon keresztül a Semmelweis-egyetem könyvtára is elérhetővé válik. Az irodalomkutatásban hatalmas segítséget jelent a MEDLINE, majd később a többi orvosi adatbázis elérhetősége.

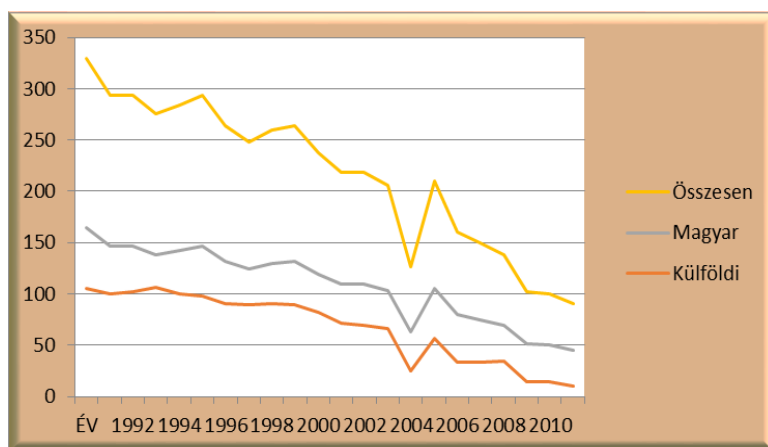
1996-ban (ténylegesen 1997-ben) az orvosi könyvtárhoz csatolják az eddig különállóan működő közművelődési (azelőtt szakszervezeti) könyvtárat. Az ott dolgozó könyvtáros elhagyta a kórházat, így takarékosági szempontokat figyelembe véve a vezetőség nem vesz fel új embert: az orvosi könyvtárosok látják el ennek a könyvtárnak a feladatait is. A közművelődési könyvtár adminisztrációja megújításra szorul, raktári és kölcsönzői kartonrendszer felállítása történik, az elhanyagolt helyiségben rendet tesznek, biztosítva a hozzáférhetőséget. Ez a részleg heti 2×3 órában tart nyitva, de kérésre természetesen bármikor hozzáférhető. Sok év után, 2004-ben az orvosi könyvtárhoz közel kerül elhelyezésre, így lehetővé válik az állandó hozzáférhetőség. Aztán 2008-ban a könyvtári helyi-

séget más célra kívánja a vezetőség használni, két hét alatt kell az állományt az amúgy is zsúfolt orvosi könyvtár területére költöztetni.

Ugyancsak átszervezés miatt 2005-ben megszüntetik a Rottenbiller utcai Rendelőintézetet, az ott tárolt és kezelt állományrészt is be kell szállítani a kórház területére. Újabb rendszerezés, selejtezés, átrendezés vár a könyvtárosokra. A központi könyvtár teljes állományát át kell pakolni, hogy a szükséges irodalom hozzáférhető legyen. A zsúfoltság enyhítése csak új helyre költözéssel valósítható meg, melyre az intézet vezetése ígéretet is tesz.

Az 1997. évi CXL. törvény csökkenti az országos szakkönyvtárak számát. A könyvtár többé nem országos feladatkörű szakkönyvtár.

A 2000 után az egészségügyben bekövetkező változások anyagilag teljesen ellehetetlenítették a kórházakat. A költségvetés évről évre szűkebb, és ez jelentősen kihat minden területre, így a könyvtári állománygyarapításra is. A kórház egyre nehezebben tudja biztosítani a folyóiratok beszerzését.

1. ábra: A folyóiratok számának alakulása 1991–2012 között

A könyvekre adott összeg alakulása pedig még ennél is tragikusabb. Erről az alábbiak olvashatóak a 2006-os évi jelentésben:

„Tisztában vagyunk az intézmény egyre súlyosbodó anyagi helyzetével, de aggasztónak és lehetetlenségnek tartjuk, hogy [...] az országban a gyermekgyógyászat területén legnagyobb gyűjtőkörrel rendelkező szakkönyvtár 2002 óta nem tudott egyetlen egy kötet szakkönyvet sem megvásárolni anyagi fedezet hiányában. A legnagyobb veszteség az, hogy az

ez idő alatt megjelent hazai szakkönyveket sem tudtuk (tudjuk) beszerezni. Ezek a későbbiekben már nem pótolhatóak, és véglegesen hiányozni fognak könyvtárunk polcairól.”⁵²

A kilátástalan helyzet egyik megoldása a pályázás útján való pénzhezjutás, mely a könyvtár korlátozott hozzáférése miatt eléggé nagy nehézségekbe ütközött. Ezért a könyvtár vezetője kezdeményezi a nyilvános könyvtárrá nyilvánítást, melyet a kórház vezetése is támogat. 2009-ben a könyvtár nyilvános minősítést kap, neve Heim Pál Gyermekkorház Egészségügyi Szakkönyvtára lesz. A nyilvános megjelöléssel megnő az esélye a nyilvános könyvtárakra vonatkozó pályázaton való részvételre – ám sajnos egyelőre nem sikerült fejlesztésre pénzt nyerni.

A kórház osztályainak alapítványaitól időnként sikerült pénzt szerezni – de ezt elsősorban a fontosabb szakkönyvek beszerzésére kellett fordítani, technikai, számítástechnikai fejlesztés a mai napig várat magára.

Még két jelentős változás történik az évtized második felében a könyvtár életében: 2005-ben összevonásra kerül a Heim Pál és a Madarász Utcai Gyermekkorház. A két kórház könyvtárainak összevonása a könyvtár feladata lesz. A Madarász utcai telephely könyvtárát egy könyvtáros kezelte félállásban – teljesen más olvasói szokások alakultak ki. Ezt az állományt is rendszerezni, válogatni, az osztályokon lévő könyveket ellenőrizni kellett. A Madarász utcai kórházba rendszeresen kiszállítják a központi könyvtárba érkező folyóiratokat, így biztosítva az ottani orvosoknak a hozzáférést.

Az egészségügy központi átszervezése több kórház bezárását eredményezte. A Svábhegyi Állami Gyermekgyógyintézet is erre a sorsra jutott. Jól fejlesztett, értékes könyv- és folyóirat-gyűjteményének felszámolásában is részt vállalt a könyvtár, kiválogatva azokat a dokumentumokat, melyek nem szerepeltek saját állományában. A több tonna megmozgatása, válogatása, dobozolása a két könyvtáros munkája volt. Ezek a kötetek jelenleg is dobozokban állnak, és várják, hogy nagyobb helyre költözve véglegesen a könyvtár állományába kerülhessenek.

Folyamatos az igény a közművelődési állományra (bár ennek folyóiratait már csak ajándékként sikerül megszerezni); a szépirodalom, a lektűrök a legkeresettebbek. A könyvtár tulajdonképpen évtizedes elmaradásban van, de próbál megfelelni a használói igényeknek.

⁵² *Deme Gyuláné*: Beszámoló az Orvosi és Közművelődési Könyvtár 2006-os munkájáról. Éves jelentés. 2006.

Az ilyen körülmények között biztosítható szolgáltatások jól működnek, hisz évek óta nem változik a beiratkozott olvasók száma. Az internetes elérhetőség miatt több az elektronikus úton történő látogatás: drótpostán történik a kért irodalomlisták küldése és az információkérés.

A fenti időszakot jellemezhetjük az állandó rendszerezés, átrendezés időszakaként is. Az évi beszámolók szinte mindegyikében szó esik raktárból kirámolt, selejtezésre átválogatott, költöztetés miatt összecsomagolt, megszüntetés miatt beszállítatott, elázás miatt selejtezésre összerakott, helyiségből kipakolt, kórházmegszűnés miatt elszállítatott kötetekről. Mindezt nagyobb részt a két főállású könyvtáros végezte.

A 15 éves időszak bővelkedett nehézségekben. Az egész ágazatot sújtó válság kihatott és a mai napig kihat a könyvtár életére. Ennek ellenére a tudományos tevékenységben, az orvosi szakirodalom hozzáférhetőségében, a könyvtárközi kölcsönzések bonyolításában, irodalomkutatásokban a könyvtárra továbbra is szükség van. Az olvasók támogatása, az erkölcsi elismerés ad hitet, erőt, hogy ilyen körülmények között is van értelme könyvtárosként dolgozni és szolgáltatni. A korszak a könyvtárvezető 2010 novemberében történő nyugdíjazásával lezárul.

Napjaink

Az utolsó két év – sajnos – továbbra sem hozott változásokat. A remélt nagyobb helyiség csak ígéret maradt. A még érkező folyóiratok kölcsönzése folyamatos, a hiányzó folyóiratokról tartalomjegyzék szolgáltatása történik. A kívánt cikkeket könyvtárközi kölcsönzés útján sikerül megszerezni. Az elhalt hálózat maradványaként a környező könyvtárakkal élő a kapcsolat: bár azok a gyűjtemények is nyögik a megszorítások hatását. (A hajdani hálózati alközpont egyetlen folyóiratot sem tud előfizetni.)

Az állománygyarapítás az intézeti alapítvány segítségével történik – de az ő lehetőségeik is végesek: az adó 1%-ból egyre kevesebb adomány folyik be.

A kórház informatikai rendszerének modernizálása pénzügyi okok miatt várat magára – pedig ennek révén lehetne élő, napjaink igényeinek megfelelő szolgáltatást nyújtani.

A személyes használat elsősorban a kölcsönzésre és a magyar szakirodalom megtekintésére irányul. A könyvtárban lévő internet-hozzáférés is kihasznált. A személyi állomány jelenleg egy főállásos és egy nyugdíjas részállásos könyvtáros. Új munkaerő felvételét a vezetőség nem tervezi – ugyancsak anyagi okokra hivatkozva.

A jövő? Szó van újabb költözésről (kisebb helyre, mert az „elég”), egy esetleges nagyobb fokú számítástechnikai fejlesztésről és a munkakörülmények javításáról (a jövedelem emelése ebben az esetben nem került szóba.)

És a könyvtár élete a remény és reménytelenség között ingadozik: tovább élhet-e és tovább (meddig?) működhet-e az intézményi egészségügyi szakkönyvtár?

Összefoglalás

Az intézeti könyvtár történetének kutatása számomra is okozott meglepetéseket. A menhelyi eredeti állomány nagysága (1500 kötet) nem is sejtett könyvtár meglétére utal. Az elfeledett, szinte nyom nélkül maradt gyűjtemény léte a menhelyi orvosok szakmaszeretetét, tudásvágyát bizonyítja. Adományaik, áldozatuk eddig nem volt tudott – e dolgozat miatti kutatásaim során szerencsére fény derült rájuk. Bízom benne, hogy már nem merülnek újra feledésbe... Számomra is örömet okozott az apró nyomok utáni kutatás és újabb tényekre bukkanás.

Napjainkban gyakran felvetődik a kérdés: szükség van-e hagyományos könyvtárra; témámat illetően: szükség van-e hagyományos orvosi könyvtárra? Vagy épp a számítástechnika robbanásszerű fejlődése, az adatbázisok és fulltextek korában elegendő néhány gép, printer, és az e-könyvtár égisze alatt minden letölthető és olvasható? A vélemények megoszlanak: az, aki eddig is csak elektronikusan keresett és olvasott tudományos publikációt, valószínűleg *nemmel* válaszol a szükségességet firtató kérdésekre. Ám azok az orvosok, akik nem csak egy adott témát keresnek, hanem böngészni, tudományterületüket szemlézni szeretnék, valószínűleg az *igen* mellett voksolnak. Számukra fontos a papír alapú dokumentum, sokuk számára megerőltető a képernyőn való huzamosabb olvasás. Ugyancsak a megmaradás mellett döntenek az idegen nyelvet nem beszélő szakdolgozók is: számukra egy-egy előadás, szakdolgozat megírásához rengeteget jelent a kézbe fogható (tan)könyvek megléte, a válogatás lehetősége, az esetleg 10 vagy 12 éves magyar nyelvű folyóiratcikk azonnali hozzáférhetősége. Számukra az internetes elérhetőségek nem biztosítják azt a mélységű és mennyiségű szakirodalmat, amelyre szükségük van.

A dolgozatomban ismertetett két intézmény történetének írásakor több párhuzamot is megfigyelhetünk. Néhány általános dolog pedig megfogalmazható a leírtakkal kapcsolatban:

- a könyvtár léte, intézeten belül elfoglalt helye és rangja alapvetően a vezető(ség) hozzáállásától függ. Amennyiben partnernek és a munkát segítő szakembernek van elkönyvelve a könyvtáros a vezető által, minden más területen elfogadják a könyvtárat is. Az igazgató könyvtárhasználói szokásai is befolyásolják a könyvtárhoz való viszonyt, leszűkítve, illetve kibővítve annak lehetőségeit.
- a könyvtári szolgáltatások minősége nem elsősorban a technikai felszereltségtől függ. Az egyéb körülmények is befolyásolják az olvasók látogatási szokásait. A szakmai munka minősége, az emberi tényezők is tudnak javítani, illetve rontani a helyzeten. Sok múlik a könyvtárosok szakismeretén, tudásán és elhivatottságán is.
- bármilyen intézményről is van szó, pénz, anyagok nélkül nem tud egy könyvtár sem működni. A fenntartó szempontjából valójában az lenne a megoldás, ha nem volna semmiféle költsége egy intézményi könyvtárnak, de a szolgáltatásaira szükség van, tevékenysége az intézet orvosainak tudományos tevékenységéhez járul hozzá. Épp ezért – bármennyire is nem a legfontosabb területnek látszik az intézményi könyvtár ügye – szükséges a fejlesztése, modernizálása és megfelelő anyagok biztosítása. A tudományos munka, az orvosok továbbképzése, az esetleges akkreditáció által megtérül a ráfordítás.

Két idézetre bukkantam az irodalom átolvasása közben:

„Több gyógyintézmény különben sem tartja a könyvtárat elsődleges fontosságúnak, első a betegellátás.”

„[...] a meglévő adottságokból igyekeznek kipréselni minden lehetőt: mindenfajta megvalósítható szolgáltatást nyújtani, de úgy, hogy ne legyen, vagy minél csekélyebb legyen a költségkihatása”.

A fenti sorokat találhattam volna napjaink kórházi beszámolóiban – de ezek a sorok 1967-ben (!!!) születtek.⁵³ 47 éve...

Egyrészt elszomorító, másrészt azonban reményt is ad: ha ilyen állapotok ellenére mégis fenn tudtak maradni az intézményi könyvtárak, és még a szolgáltatásaik által az olvasóikat is sikerült megtartaniuk, az elkövetkezőkben is fontos feladatok várnak rájuk.

⁵³ Szepesi Zoltánné: Az orvosi könyvtári hálózat fejlődése és az ebből adódó objektív nehézségek. Orvosi Könyvtáros 7. (1967) 1-12.

Felhasznált irodalom

- 13/1980. EüM utasítás az egészségügyi-orvostudományi könyvtári hálózatról. 1980
- 1018/1956. MT határozat
1956. évi 5. törvényerejű rendelet a könyvtárügy rendezéséről
- Babos László*: Új helyen az Orvosi Könyvtár. Heim Pál Híradó 14. (1978) 1. sz. 44–47.
- Barabás Zoltán*: A budapesti m. Kir. Állami gyermekmenhely története. In: A huszonötéves állami gyermekvédelem emlékkönyve. Szerk. Pettkő-Szandtner Aladár. Népjóléti Minisztérium, [S.I.], 1928. 9–27.
- Barabás Zoltán*: Évi jelentés a Budapesti M. Kir. Állami Gyermekmenhely 1930. évi működéséről. Népegészségügy 12. (1931) 290–294.
- Barabás Zoltán*: Évi jelentés a Budapesti M. Kir. Állami Gyermekmenhely 1931. évi működéséről. Népegészségügy 13. (1932) 279–298.
- Barabás Zoltán*: Évi jelentés a Budapesti M. Kir. Állami Gyermekmenhely 1932. évi működéséről. Népegészségügy 14. (1933) 970–992.
- Barabás Zoltán*: Évi jelentés a Budapesti M. Kir. Állami Gyermekmenhely 1933. évi működéséről. Népegészségügy 15. (1934) 628–636.
- A budapesti Állami Gyermekmenhely könyvtárának jegyzéke. Atheneum, Bp., 1908.
- Deme Gyuláné*: Beszámoló az Orvosi és Közművelődési Könyvtár 2006-os munkájáról. Éves jelentés. 2006.
- Deme Gyuláné*: A Heim Pál Kórház Orvosi Könyvtára. Kézirat. Heim Pál Gyermekkorház Orvosi Könyvtára, Bp.. 1998.
- Deutsch Ernő*: Lelenházakról és árvaházakról. In: Közlemények a gyermekvédelem és gyermekhygiene köréből. Posner és fia, Bp., 1912. (Társadalmi Múzeum Kiadványai 15.) 29–55.
- Dickmann Mátyás*: A Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (Gyivi) története. Család-Gyermek-Ifjúság 10. (2001) 3. sz. 4–9.
- Engel Zoltánné*: Évvégi mérleg a könyvtárban. Heim Pál Híradó 1. (1964) 1. sz. 5.
- Erőss László, Papp Emil*: A budapesti Orvostudományi Egyetem könyvtára. Orvosi Könyvtáros 2. (1962) 1. sz. 13–18.
- Fodor Imre*: Orvosi könyvtáraink jelenlegi helyzete és a fejlődés útja. Orvosi Hetilap 88. (1954) 1441–1443.
- Freisinger Jenő*: Orvosi könyvtárak múltja és jelene. Könyvtári Kis Híradó, 4. (1999) ksz. 47–48.

- Geldrich Lajos*: Könyvtárügyünk válságos helyzete. Orvosi Hetilap 79. (1935) 303–305.
- Jehoda Imola*: Könyvtárak az egészségügy szolgálatában – Történeti áttekintés. In: Könyvtárak 50 éve az egészségügy szolgálatában – Jubileumi emlékkönyv. Szerk. Freisinger Jenő. Magyar Orvosi Könyvtárosok Szövetsége, Bp., 1999. 29–64.
- Kapronczay Károly*: Kórházak. In: Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből. Szerk. Kapronczay Károly. Tarsoly, Bp., 2001. 110–128.
- Kapronczay Katalin*: A budapesti kir. Orvosegyesület könyvtárának története. Orvosi Hetilap 129. (1988) 2149–2151.
- Kégli Ferenc*: Hatvan éve alakultak meg a szakmai dokumentációs központok. Könyvtári Figyelő 19. (2009) 445–457.
- Kiss Péter*: Könyvtárunk. Heim Pál Híradó 4. (1967) 2. sz. 15.
- Korbuly György*: A budapesti orvoskari tanártestület „Weszprémi István” könyvtára. Orvosi Hetilap. 87. (1943) 147–149.
- Magyarország* gyógyintézeteinek évkönyve 1934. Összeáll. Kollarits Béla, Joó István, Bajza Géza. Magyarország Klinikáinak és Kórházainak Szövetsége, Bp., 1935. 168.
- Lusztig Gábor*: Az orvostanácsadók és az orvosi könyvtáros. Orvosi Könyvtáros 13. (1973) 330–334.
- Pásztor Imréné*: Könyvtári mikróhálózat kórházon belül. Orvosi Könyvtáros 1977. 17. (1) 63–78.
- Sárkány Jenő*: Ötven év a gyermekeink szolgálatában. Egészségügyi Munka 4. (1957) 1. sz. 2–4.
- Schultheisz Emil*: A medicina Magyarországon a kezdetektől az orvosi kar megalapításáig. In: Az orvoslás kultúrtörténetéből. Szerk. Gazda István. TKM Egyesület; Magyar Tudománytörténeti Intézet, Bp., Piliscsaba. 1997. 83–99.
- Székelly Sándor*: Az orvostudományi dokumentáció és tájékoztatás Magyarországon. Orvosi Könyvtáros 9. (1969) 381–388.
- Székelly Sándor*: Az orvosi könyvtári hálózat feladatai a jövőben. Orvosi Könyvtáros 20. (1980) 31–35.
- Szepesi Zoltánné*: Az orvosi könyvtári hálózat fejlődése és az ebből adódó objektív nehézségek. Orvosi Könyvtáros 7. (1967) 1–12.
- Szepesi Zoltánné*: Eredmények és gondok az orvosi könyvtári hálózatban. Orvosi Könyvtáros 13. (1973) 230–232.
- Szepesi Zoltánné*: 20 éves a magyar orvostudományi tájékoztatási központ – Az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Köz-

- pont fennállásának 20. évfordulójára. In: A magyar orvosi könyvtárügy és dokumentáció 20 éve. Szerk. Szepesi Zoltánné. OOKDK, Bp., 1969. 9–44.
- Teleki Lajosné*: Beszámoló a könyvtár 1982. évi munkájáról. Kézirat. 1982.
- Temesváry Rezső*: A kir. Orvosegyesületi könyvtár százéves története. *Gyógyászat* 77. (1937) 569–570.
- Torday Ferenc*: Egészségügyi csecsemő, gyermek- és anyavédelem. Novák, Bp., 1927.
- Vasas Livia*: Dolgozatok a Semmelweis Orvostudományi Egyetem könyvtárügyéről I. – A Központi Könyvtár szerepe a magyar orvosi könyvtárügyben. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 44. (1997) 2. sz. 47–51.
- Vilmon Gyuláné*: A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának fejlődése -/történeti vázlat/. In: A magyar orvostudományi könyvtárügy és információ harmadik évtizede. Szerk. Székely Sándor. OOKDK, Bp., 1979. 169–185.
- Zimmermann Gusztávné*: A fővárosi tanács orvosi könyvtárainak hálózata. *Orvosi Könyvtáros*, 9. (1969) 431–435.
- Zsidai József*: Javaslat a magyar könyvtári szervezet átalakítására és a költséggazdálkodás racionalizálására. *Könyvtári Figyelő*, 42 (1996) 30–43.

Lengvári Csaba

A magyar katolikus egyház megtörésének utolsó szakasza, avagy a Bokor Katolikus Bázisközösség elleni küzdelem

Magyarországon a második világháború után radikálisan átalakult a politikai és társadalmi helyzet, mert a benyomuló és magát felszabadítóknak tituláló Vörös Hadsereg és a vele járó sztálini rendszer gyökeres változást hozott a korábbi jellemzően jobboldali politikai és társadalmi rendszerben. A kommunista rendszer kiépítéséhez és megszilárdításához az új vezetésnek először le kellett számolnia a régi világrendet képviselő konzervatív politikai elittel, konkrétan a horthysta politikusokkal és az őket támogató egyházi hierarchiával. Egyszóval mindenkivel, aki a marxista felfogás szerint népellenség és a szocializmus kiépítésének akadályozója, vagyis reakciós volt. Természetesen ebbe a reakciós körbe tartozott a hivatalát 1945-ben elfoglaló, egyháza szuverenitásáért végsőkig harcoló Mindszenty József hercegprímás is és vele együtt az egész magyar katolikus egyház. Ebben a tanulmányban a teljesség igényét mellőzve megpróbáljuk feltárni a magyar katolicizmus mintegy fél évszázados kálváriájának fontosnak talált eseményeit, majd a következményeket és az üldözés, valamint a bomlasztás eredményeit egy konkrét példán keresztül, rávilágítva ezzel a kialakult helyzet nehézségeire és kilátástalanságaira.

A két világháború közötti társadalom támaszai

Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum okozta társadalmi és gazdasági nehézségekkel küzdő Magyarországon 1920-tól kezdve megszilárdult egy jellemzően jobboldali, autoriter, konzervatív, tehát a régi nagybirtokrendszert őrző, Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett politikai rendszer, amelynek legfőbb támaszai szociális és társadalmi téren a keresztény egyházak voltak, de főleg – már csak híveinek létszámából adódóan is – a magyar katolikus egyház. Erre ékes bizonyíték volt a

szerzetesrendek gyarapodása, amelyek egyre fokozódó belső fegyelmel egyre élénkebb karitatív munkát végeztek, így betegápolást, idősök, árvák, szegények gondozását, ezen felül pedig mind jobban bekapcsolódnak az oktatásba és a plébániák vezetésébe is. Néhány számadat az előbbiekről: 1930–50 között a férfi szerzetesrendek 66 rendházzal és 1025 taggal, 1935–50 között a női szerzetesrendek 45 rendházzal és 2289 taggal bővültek. Ha tehát kizárólag a létszámnövekedést tekintjük, akkor húsz év alatt a férfi szerzetesrendek 65,38%-os, míg a női rendek tizenöt év alatt 34,33%-os növekedést értek el.¹

Mindemellett gondoskodtak a társadalmi élet megszervezéséről is egy sor civil kulturális, gazdasági, szociális és vallásos szervezet alapításával és fenntartásával, amelyekkel először összefogták a valamilyen szempont szerint hasonló társadalmi helyzetű embereket, majd ezek között a csoportok között is kohéziót próbáltak létrehozni. Ez volt a hivatásrendiség. Természetesen minden ilyen csoportosulás közös nevezője a vallás, vagyis a keresztény katolikus hit volt, ezek összefogója pedig a püspöki kar ellenőrzése alatt álló Országos Katolikus Szövetség, majd ezt 1932-től az Actio Catholica váltotta fel. Néhány, az Országos Katolikus Szövetség hatáskörébe tartozó szervezet: Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége, Katolikus Leányok Országos Szövetsége, Katolikus Legényegylet vagy a Keresztény Ifjúsági Munkások Országos Egyesülete. Az Actio Catholica alá tartozó egyesület volt pl. a KDLNSZ (Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége), a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete), a KALÁSZ (Katolikus Lánykörök Szövetsége) vagy a Magyar Cserkészszövetség.² Ezek voltak az egyház igazi oszlopai, pillérei 1945 előtt.

A „klerikális reakció”

Ezek az egyház által szervett és működtetett szervezetek és – egyáltalán – a társadalom egyház által történő megszervezése nem fért bele, sőt markánsan szemben állt a marxista ideológiával. Ezért 1945 után, de főleg 1948-at, a fordulat évét követően módszeresen elkezdődött a proletárdiktatúra kiépítése és ezzel egy új, modern és idegen társadalmi struktúra

¹ Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. Ecclesia. Bp., 1983. 592–593.

² Szántó K. i.m. 604–607.

létrehozása, amelyben a munkásság érdekeire hivatkozva és a kizsákmányolás megszüntetését célul kitűzve megkezdődött a társadalom mellett a magánélet legmélyebb szintig történő állami ellenőrzése. Ebbe a folyamatba azonban nem fért bele egy – az állam mellett, attól függetlenül működő – egyházi hierarchia működésének lehetősége, ami ráadásul a régi rendszer legerősebb támaszát jelentette, vagyis marxista értelemben a legerősebb és legveszedelmesebb akadály volt, amely veszélyeztette a szocializmus kiépítését, sőt egyenesen kétségbe vonta a proletárdiktatúra legitimitását.³

Az első nagyobb támadás, amely többek között az egyház ellen is irányult, az 1945-ös földreform volt, amelyet „a Vörös Hadsereg teljhatalmú főparancsnoka, Vorosilov hozott készen”⁴ hazánkba. Ekkor „765 648 kat. holdat foglaltak le az egyháztól”,⁵ a maradékot pedig a püspöki kar 1951-ben ajánlotta fel kényszerből.⁶ Az elhamarkodott földosztás utáni következő nagy csapás a katolikus egyházra az egyházi oktatás teljes körű állami irányítás alá vonása volt. Az egyházi iskolák államosítása az egyház elleni koncepciós perek sorozatával ment végbe, odafigyelve a közvélemény befolyásolására. Ebbe a folyamatba tartozik a gyöngyösi páter Kis Szaléz és a hatvani páter Lukács Pelbárt ferences atyák ellen indított lejárató kampány, deportálás és kivégzés, továbbá a főleg egyházi fenntartású civil szervezetek betiltását előkészítő Teréz körúti gyilkosság is, ahol egy lövöldözésben egy szovjet katona életét vesztette. A korabeli baloldali sajtó egy KALOT igazolvánnyal rendelkező fiatal férfit vádolt,⁷ az igazság azonban valószínűleg az, hogy egy erősen ittas szovjet katona véletlenül agyonlőtte bajtársát.⁸ A katolikus civil szervezeteket tehát négy szakaszban tiltották be: 1946. július 20–23-án és 1949. november

³ Szántó K. i.m. 608–609.

⁴ Mindszenty József: Emlékirataim. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 25.

⁵ Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Kossuth, Bp., 1977, 238.

⁶ Esztergomi körlevél, 1951. augusztus 12. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 25.

⁷ Szabad Nép, 1946. jún. 19. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 46–48.

⁸ Mindszenty József: Emlékirataim. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 49.

17.–december 3. között.⁹ Ekkor szüntették be az Actio Catholica szervezeteinek működését is.

Az iskolák államosításának indoklására a Pócspetriben történtek szolgáltak ürügyként, ahol a béke és az államrend elleni izgatás vádjával letartóztatták Királyfalvi Miklós jegyzőt és Asztalos János plébánost, akik – a vád szerint – az esti litániát követően az előjáróság elé vonultak, ahol tiltakozásra buzdítottak az iskola elvétele ellen. A jegyzőt végül kivégezték, a plébános azonban fellebbezett halálos ítélete ellen, és büntetését életfogytiglani börtönbüntetésre mérsékeltek. Az iskolák államosításáról folytatott 1948. június 16-i parlamenti szavazás eredménye 230 igen, 63 nem és 69 tartózkodás lett.¹⁰ Ezt követően a kommunisták 1949-ben kérésztülvítették a hitoktatás fakultatívvá tételét, és az ellene tiltakozó Actio Catholica vezetőit izgatás vádjával perbe fogták, majd el is ítélték: Mihalovics Zsigmondot, a szervezet igazgatóját (később disszidált) 10 év, Lénárd Ödön piarista szerzetest, kulturális vezetőt 6 év, a többi vádlottat 1-1 év börtönre.¹¹ A leghosszabb ideig Lénárd Ödön ült börtönben, összesen 19 évet és négy hónapot.

A megtörés betetőzéseként 1948. december 26-án letartóztatták és 1949. július 9-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték az ellenállás emblematisztikus alakját, Mindszenty bíborost. Hosszas kihallgatás, kínzások és rágalomhadjárat után csak 1956-ban szabadult.

Miközben a bíborost az Andrássy út 60.-ban vallatták, tárgyalások indultak az állam és az egyház képviselői között, amelynek hatására megálla-
lapodás is született 1950. augusztus 30-án. Ennek értelmében a Magyar Katolikus Püspöki Kar elismeri a Magyar Népköztársaságot, a kommunista alkotmányt és a proletárdiktatúra államrendjét. Emellett fellép az egyházi hierarchia eszközeivel az állam ellen szervezkedő egyházi személyek ellen, körleveleiben buzdít a szocialista munkavégzésre, elismeri a téesszítést, és nem szervezkedik ellene; összességében tehát támogatja a békét, elítéli a háborút, és erkölcsi hatalmával elítéli az atombombát használó államokat (tehát az USA-t). Mindezekért cserébe a kommunista párt biztosította működésének szabadságáról, továbbá engedélyezték nyolc kato-

⁹ Magyar Közlöny. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 50–51.

¹⁰ Szabad Nép, 1948. jún. 6. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 65.

¹¹ Világ, 1948. júl. 27. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 71.

likus (hat fiú- és két lány-) iskola és az ezek ellátását biztosító szerzetesrendek működését, valamint biztosítják a birtokelvételek során anyagilag működésképtelenné vált egyház anyagi finanszírozását.¹²

Az Állami Egyházügyi Hivatal

Az 1950. évi megegyezés pontjainak egyházi részről való betartását az állami vezetés nem bízta teljes egészében az egyházi vezetésre, hanem az eddigi külső támadások után beépülve az egyházi szervezetbe, belülről kezdték megszervezni ellenőrzésüket. Az egyházi ügyekkel – mivel azokat a rendszer stabilitása szempontjából kockázati tényezőnek tekintették – a Kommunista Párt Központi Bizottságának agit-prop (agitációs és propaganda) osztálya, illetve a Belügyminisztérium keretén belül működő titkosszolgálat vallási osztálya foglalkozott. Erre azonban az 1951. évi 1. – az Állami Egyházügyi Hivatal (AEH) felállításáról szóló – törvény értelmében egy új, saját hatáskörű hivatalt kellett felállítani „az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére”, a velük kötött „egyezmények és megállapodások végrehajtása és a vallásfelekezetek állami támogatása céljára”,¹³ amely a továbbiakban „a minisztertanács főfelügyelete alá tartozik [...] főfelügyeleti jogát (pedig) egyik tagja útján gyakorolja”.¹⁴

Ezzel a lépéssel tehát az állami vezetés ki tudta építeni az egyházak, de főleg a legnagyobb mértékű ellenállást tanúsító katolikus egyház szinte teljes belső ellenőrzését, olykor irányítását is, hiszen az egyházi hivatalokba, vagyis a püspöki/érseki székhelyekre miniszteri biztosokat állítottak, továbbá a fontosabb egyházi tisztségeket békepapokkal, azaz a kommunista rendszerrel kollaboráló klerikusokkal töltötték fel. Az AEH központilag irányított szerv volt budapesti központtal, amely három részre tagolódott: az Egyházpolitikai Osztályra, a Személyzeti Osztályra és a Pénzügyi Osztályra. Az Egyházpolitikai Osztály volt hivatott ellenőrizni a püspöki körleveleket, így az egész egyházi kormányzást, a hitoktatást, a diszpozíciókat (papok áthelyezését), emellett pedig közvetett módon, tehát a vidékről beérkező jelentések alapján az egész katolikus papságot ellenőrzésük alatt tartották és folyamatosan megfigyelték. Mivel a katoli-

¹² Kis Újság, 1950. szept. 1. In: Havasy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 126–127.

¹³ 1951. évi I. törvény az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról. URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8379> (2013. 10. 13.)

¹⁴ Havasy Gy. i.m. 126–127.

kus egyházra mindig is különös figyelmet fordítottak, így az Egyházpoltikai Osztály még további három részre tagolódott: egyik a katolikus csoport, másik a protestáns csoport, a harmadik pedig az Archívum, amely az egyházi sajtó ellenőrzése mellett foglalkozott az idegen nyelvű levelek lefordításával (bizonyára ez a Vatikán és a magyar katolikus egyház közötti levelezés ellenőrzése miatt volt fontos), illetve minden más jellegű irat iktatásával. A Személyzeti Osztály feladata volt egyrészt a beépített központi és vidéki káderek (párttisztviselők) képzése, kinevezése és ellenőrzése, akik a közvetlen munkát végezték, másrészt pedig beleszóltak az egyházak személyi ügyeinek intézésébe is, hiszen ők véglegesítették a diszpozíciókat, valamint folyamatosan megfigyelés alatt tartották a papságot a róluk készült jelentések értékelésével. A Pénzügyi Osztály intézte az állam és az egyház közötti pénzügyi viszonyt. A központban még számos adminisztrációért felelős részleg működött, ilyen a Titkárság, amelynek tagjai a levelezést bonyolították, illetve a beérkező leveleket továbbították az illetékeseknek. A Titkos Ügykezelés és az Igazgatási Iroda felelt az egyházaknak juttatandó anyagi támogatásokért, az egyházi alkalmazottaknak juttatandó kifizetésekért (bérek, nyugdíjak, SZTK), az építési engedélyek kiadásáért, valamint az egyházi alapítványok ellenőrzéséért. Az imént bemutatott központi bürokráciát segítette a vidéki apparátus működése, nevezetesen az egyházmegyei központokba kihelyezett miniszteri tanácsosok és az őket segítő megbízottak hálózata, akiket bajszos püspököknek is csúfoltak. Ezeket az állami – így egyházi szempontból világi – személyeket különböző egyházi tisztségekkel ruházták fel, így lehettek püspöki helynökök, irodaigazgatók és püspöki titkárok, és az ő beleegyezésük volt szükséges a főpásztori döntésekhez. Gyors döntéshozatalt igénylő kérdésekben maguk dönthettek, de kardinálisabb kérdésekben ki kellett kérniük a központ véleményét.¹⁵ Szintén az ÁEH hatáskörébe tartozott a teológiai főiskolák ellenőrzése, amelynek a nagy részét azonban bezáratták, működési engedélyt csak az esztergomi, az egri, a szegedi és a győri szeminárium kapott, de ezek rektorait is csupán a hivatal jóváhagyásával lehet kinevezni.¹⁶

Az ÁEH legfőbb döntéshozó szerve a hivatal Kollégiuma volt, amelynek feladata az elvi ügyek intézése, tagjai pedig az elnök és helyettese, a

¹⁵ Szántó Konrád: Az egyházügyi hivatal titkai. Mécses Kiadó, Bp., 1990. (továbbiakban: Szántó 1990), 15-26.

¹⁶ Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948-1964). München, 1988. In: Szántó K. Az egyházügyi hivatal titkai. 26.

személyzeti osztályvezető, az Egyházpolitikai Osztály Katolikus és Protestáns Csoportjának vezetője, valamint a pénzügyi osztályvezető voltak. Üléseiket kéthetente tartották, amikor feltárták és megvitatták tapasztalataikat, és instrukciókat kaptak az elnöktől az esetlegesen felmerülő problémák megoldására. Az ülések között a Kollégium tagjai vidéki látogatásokat, ún. kiszállásokat tartottak a megbízottaknál ellenőrző és irányadó tevékenység céljából, és ekkor tárgyaltak a megyei tanácsok vezetőivel, illetve az illetékes püspökökkel. A látogatások rendje körfogásszerű, minimalisan havi 8 nap volt, és ezalatt legalább 5 vidéki megbízottat kellett végigjárni, így rövid idő alatt minden tag meg tudta látogatni az összes vidéki központot.¹⁷

Mivel maga az ÁEH szoros kapcsolatban volt a Belügyminisztérium III/III-1-es egyházügyi osztályával, így érthető, hogy előszeretettel használták azok módszereit, ezek az ellenőrzés, korlátozás, megnyerés és a „térdre kényszerítés” (ígérgetés, fenyegetés, zsarolás) voltak.¹⁸ 1953-ban a Nagy Imre-kormány hatalomra kerülésekor a főpásztorok az enyhülés szimbólumaként visszakapták pecsétjeiket. 1956 decemberében az ÁEH-t átmenetileg a Művelődésügyi Minisztérium szervezetébe tagolták be, a kirendelt tanácsosokat visszarendelték a püspöki hivatalokból, és a falusi plébánosok kinevezésének jogát teljes egészében visszaadták a főpapoknak, ezt elég volt csak bejelenteni, 1959-re azonban visszaállították a hivatal önállóságát és jogköreit.¹⁹

Az 1956 utáni megújuló szocialista rendszer Kádár János vezetése alatt 1964-ben részleges megállapodást kötött a katolikus egyházal, pontosabban annak központjával, a Vatikánnal. Ebben a Vatikán elismerte az Elnöki Tanács hozzájárulását a főpapok kinevezéséhez, a pápa garantálta, hogy a Rómában működő Pápai Magyar Intézetet csak papi továbbképzésre használják, valamint hozzájárult az egyháziak magyar államnak tétendő hűségesküjéhez. Cserébe az állam megígérte, hogy az egyház álláspontját is figyelembe veszi a különböző egyházi tisztségek betöltésekor. Az egyház által követelt néhány pontot – szabad egyházkormányzat biztosítása, a szerzetesrendek működésének helyreállítása, szabad hitoktatás szervezésének lehetősége és a szabad katolikus sajtó – az állam nem tekintette végrehajtandó kötelezettségnek.²⁰ A megegyezés kapcsán meg

¹⁷ Szántó K. Az egyházügyi hivatal titkai. 20–21.

¹⁸ Szántó K. Az egyházügyi hivatal titkai. 22–35.

¹⁹ Salacz G. i.m. 27.

²⁰ Havasy Gy. i.m. 158–159.

kell említenünk, hogy még 1961-ben is 70 papot és 50 apácát, valamint keresztény kisközösségi vezetőket ítéltek börtönbüntetésre, tehát az ötvenes évek terrorjához képest enyhülési tendenciát mutató Kádár-rezsim az egyházzal csaknem ugyanolyan politikát folytatott, mint elődjai, vagyis az egyház életében nem következett be a várva várt enyhülés.²¹

A magyar katolikus egyháznak az állami ellenőrzés igáját csak az 1989-ben felerősödő rendszerváltási folyamat során sikerült leráznia, ugyanis az említett év június 20-án az Elnöki Tanács rendelkezése alapján, július 1-jei hatállyal megszűnt az Állami Egyházügyi Hivatal. Helyette létrehozták a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát, amelynek jogköre már csak a vatikáni kinevezésekbe való beleszólásra terjedt, az egyházügyi megbízottak tevékenységét azonban még nem szüntették meg. 1989. október 20-án a Parlamentben megalakult az Országos Választási Tanács, amelynek elnöke Németh Miklós miniszterelnök lett, tagjai pedig az egyházi vezetők voltak, a Minisztertanács Egyházpolitikai Osztálya azonban csak a 1990. évi szabad választások után szűnt meg.²²

A bázisközösségek

Mindszenty bíborost, miután 1971-ben távozott Magyarországról, VI. Pál pápa 1974-ben felmentette esztergomi érseki címe alól, székét megüresedettnek nyilvánította. Utóda Lékai László lett 1974-től érseki kormányzóként, 1976-tól pedig Magyarország bíborosaként, aki egyaránt élvezte Casaroli bíboros államtitkár, vagyis a Vatikán, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal, vagyis a Magyar Kommunista Párt bizalmát. Lékai bíboros személye még egyházi körökben is vita tárgyát képezi, ugyanis egyesek szerint a kommunista párt befolyása alatt állt, hiszen kinevezését támogatták, mások szerint viszont csak a fennmaradásért, egyháza érdekét szem előtt tartva tevékenykedett.

Ilyen körülmények között alakultak ki a katolikus bázisközösségek, amelyeknek célja az egyre jobban széthulló és a kommunista hatalommal való kollaborálása miatt tekintélyt veszített egyházi hierarchia helyett az öntevékeny szervezkedés, ahol a tagok mindennapjaikban is megélhették keresztény hitüket, illetve összeföveteleiken követhették a Jézus közös-

²¹ Havasy Gy. i.m. 180.

²² Szántó K. Az egyházügyi hivatal titkai. 32–33.

ség-tanítását: „ahol ugyanis ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük.” (Mt 18,20)

A bázisközösség a katolikus egyházon belül egy lelki vezető (többnyire világi ember) körül kialakult, kb. 30–100 tagú csoport. Létszámát csak a személyes kapcsolattartás lehetősége korlátozza. A plébániai kereteket alkalmatlannak tartják a krisztuskövetők közti ismeretség, barátság ápolására, a személy szabadságának megkötését látják benne. Jellemző a bázisközösségre az erős misztikus hajlam, a közösségen belüli testvériesség és a politikai érdeklődés. Isten közelségének erős átélésére törekcsenek, új közösségük (koinonia) alapja a méltóságban és elhivatottságban való egyenlőség, s ebből következően az egyházi hierarchia elutasítása vagy megkérdőjelezése. Általában erős kritikával élnek az intézményes egyház és vezetői iránt. Mivel a világegyház különböző területein más-más összefüggések hatnak, a különféle vallások közösségteremtő ereje a közösségek sok változatát hívta életre. Latin-Amerika, Afrika, Délkelet-Ázsia, a Fülöp-szigetek bázisközösségeinek karakterét az égbekiáltó nyomor és elnyomás ellen folytatott harc határozza meg. A katolikus egyház szándéka szerint mindenütt törekedni kell arra, hogy a bázisközösségek minél jobban beépüljenek a helyi egyházakba.²³

VI. Pál pápa is hitet tett enciklikáiban a kisközösségek mellett, hogy „a világiak buzgón lássanak hozzá a kinyilatkoztatott igazságok megismeréséhez [...] a fõlszentelt pásztorok [...] lelkesítsék õket, (ugyanis) sürgetõen nagy szükség van erre, ahol súlyosan korlátozzák az egyház szabadságát”.²⁴ Fontos hangsúlyoznunk, hogy a pápa ezen kijelentései már a magyar állammal kötött részleges megállapodás után hangzottak el, és VI. Pál a késõbbieken sem határolódott el az egyház berkein belül mûködõ – így az állami ellenõrzés alól mentesülõ – kisközösségek mûködésétõl, sõt *Evangelii Nuntiandi* címû, az evangélium hirdetésérõl szóló buzdításában így nyilatkozott: „az egyházi bázisközösségek [...] nevelõiskolái lesznek az evangélium hirdetésének, és szolgálják majd a nagyobb közösségeket.”²⁵

Az elsõ magyar bázisközösség a Prohászka Ottokár és Majláth Gusztáv által 1903-ban alapított Regnum Marianum (Mária Országa) volt, amely az iskolák államosítása és a hitoktatás fakultatívvá tétele után is tovább mûködött. A Regnum kezdetben a cserkészmozgalom keretében folytatta

²³ Magyar katolikus lexikon

²⁴ Lumen Gentium (1964), Apostolicam Actuositatem (1965). In: Havasy Gy. i.m. 210.

²⁵ Havasy Gy. i.m. 210.

tevékenységét, majd annak 1948. évi betiltása után hasonlóan, de önálló közösségek keretében tevékenykedett tovább.²⁶

A másik, talán ismertebb és a maga keretei között radikálisabb (értsd: az evangéliumi elvekhez szigorúbban ragaszkodó) kisközösség a Bulányi György piarista szerzetes nevével fémjelzett Bokor bázisközösség volt, amelyet a horvát származású Kolákovics jezsuita atya (Stjepan Tomislav Poglajen) szervezett meg Debrecenben, és adott tovább Bulányinak.²⁷ A kiépülő kommunista hatalom azonban kitűnően működő titkosszolgálatának köszönhetően, majd egyházi segítséggel üldözni kezdte az „1948 nyarától [...] a világi apostolok nevelésének egyetlen lehetőségeként”²⁸ működő bázisközösséget, amelyet 1950-től Endrey Mihály egri segédpüspök irányított.

Bulányi György 1919. január 9-én született Budapesten, egyetemi diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett magyar–német szakos tanárként. Felszentelt papként Debrecenben kezdett tanítani a piarista gimnáziumban. 1952-ben államellenes tevékenység vádjával letartóztatták, és az Andrássy út 60.-ba vitték, ahol hatvan napig vallatták és kínozták.²⁹ 1956-ban kiszabadult, de 1958-ban újra elfogták, és csak 1960-ban szabadulhatott amnesztiával, ezután szállítómunkásként dolgozott a Tempo vállalatnál.³⁰ A báziscsoportok újbóli szervezése csak 1965-től kezdődött meg, amikor a piarista páter megírta *Keressétek az Isten országát!* című teológiai értekezését, ami ezentúl irányadó mérce lett a bázisközösségek számára.³¹

Bulányi művében lefektette a Bokor alapelveit a négy evangéliumra támaszkodva, amelyek közül első a megismerés, azaz „a hit alapvetően jelenti az Isten Országáa [...] ismeretét [...], azt a magatartást, hogy [...] régi és új gondolatokat formálunk (az Evangéliumról)”.³² Másodikként a hűséget nevezi meg, vagyis „életünknek ráállítását Isten Országára, [...] mindenekelőtti és -feletti céllá tevését”; harmadikként a szegénységet: a

²⁶ Havasy Gy. i.m. 212.

²⁷ Stoffán György értesülése a jezsuitáktól. In: Havasy Gy. i.m. 213.

²⁸ A Bokor levele minden püspökhöz 1977. nagybőjtjén. In: Havasy Gy. i.m. 213.

²⁹ A III/III-asok megbízható barátai. Élet és Irodalom. 2001/12. sz.

³⁰ Az irgalom rendje. URL:

<http://www.nemzetihirhalo.hu/index.php?lap=public&iro=szaki> (2013. 10. 13.)

³¹ Havasy Gy. i.m. 213.

³² Bulányi György: *Keressétek az Isten Országát V. Az ország*. Irotron, Bp., 1990. 781–782.

„gazdagságról való lemondást a szegények javára”; negyedikként pedig a békére való törekvést, ezáltal „a védelmet jelentő katonákról való lemondást [...] s az erőszaknak, az üldözöttségnek elviselését”.

A hatóságok szemének akkor szűrt szemet újra a kisközösségek működése, amikor Kiszely Károly személyében „1976-ban 33 havi fogházbüntetésre ítélték az első magyar-katolikus szolgálatmegtagadót”, az akkori Regnum-tagot. Kiszelyt Merza József matematikus követte, aki már a Bulányi-féle Bokor-tagként „lelkiismereti-hitbeli okból” tagadta meg a Magyar Néphadseregbe történő bevonulást. Az utóbbi eset már egy kisebb lavinát indított el, hiszen egyre több keresztény követte példájukat. Az ellenállók büntetése nem maradt el, Lékai bíboros a vallási meggyőződésükből, az Evangélium tanítása szerint – „Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért” (Mt 5,10) – cselekvőket félrevezetőknak és egyházzrombolóknak (!) nevezte. Mivel a párt szemében az ügy kezdett mind jobban nemkívánatossá válni, beindult az ÁEH gépezete, így állami nyomásra 1981-ben a magyar katolikus egyház vezetője eljárást indított Bulányi atya ellen. A hivatal működése a kommunisták szempontjából olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy még az *Új Ember* vezércikkében is „a magyar hierarchiával és az államrenddel szembehelyezkedőnek” titulálták az ellenállónak számító egyházi és világi résztvevőket.³³

Bulányit itthon már egyházi körökben elítélték, Rómában pedig 1977-ben a püspökök – a kommunista rendszer alatt először tett – ad limina látogatásuk alkalmával, de főleg Lékai bíboros hatására leadott beszámolójukban félretájékoztatták a pápát, aki korábbi buzdításaival ellentétben ezután úgy nyilatkozott róluk, mint eretnek személyekről: „a mozgalmak [...] az egyházra különös veszélyt jelentenek és [...] az egyházi kapcsolatok feloldásához is vezethetnek.”³⁴ Közben külföldi egyházi köröket is megmozgatott az eset, többek között Franz Böckle morálteológus, valamint Thomas J. Gumbleton amerikai püspök is a szolgálatmegtagadók ügye mellé állt.³⁵

Az ellentét a továbbiakban csak tovább mélyült, a büntetések pedig egyre szigorodtak, még a hivatalát 1986-ban elfoglaló Paskai László tevékenysége sem hozott megnyugtató eredményeket, hiszen a főpap elődjéhez hasonlóan csatlakozott a hivatalos párt álláspontjához. Bécsben

³³ Kiszely Károly: A katolikus katonai szolgálatmegtagadók Magyarországon. Kronológia. In: Egyházforum 1988/1–2. 174–175.

³⁴ Osservatore Romano, 1977. ápr.15. In: Havasy Gy. i.m. 218.

³⁵ Kiszely K. i.m. 175.

azonban aláírásgyűjtéssel tiltakoztak a szigorú állami eljárások ellen, sőt 1988-ban már itthon is petícióval tüntettek.³⁶

Egyházi oldalról Ernst J. Nagel, a hamburgi katonai főiskola katolikus teológiatanára *Katonai szolgálat-Polgári szolgálat* című értekezésének *A lelkiismerettel kapcsolatos egyházi tanításról* című fejezetében ezt olvashatjuk: „A lelkiismereti szabadság [...] semmiképpen sem korlátozható [...] aki lelkiismereti okból tagadja meg a katonai szolgálatot, akkor sem szabadna a haza megvédésére kötelezni, ha [...] meg lennénk győződve saját országunk igazságos ügye felől.”³⁷

Politikai oldalról az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának 1987/46. számú határozata „kinyilvánítja [...] a lelkiismeret [...] szabadságához való jogot [...] (és) emlékeztetett [...] 1981. március 12-én kelt 40. sz. határozatára, amely [...] alapján a katonai szolgálat megtagadható”, továbbá „az államokhoz fordulnak annak elismerése végett, hogy a katonai szolgálat lelkiismereti okokból való megtagadását a [...] jog törvényes gyakorlásának tekintsék [...] (és) hogy vegyék fontolóra az alternatív szolgálat különféle formáinak [...] bevezetését”.³⁸ 1988-ra a politikai helyzet enyhülésével az egyház álláspontja is lazult a kérdésben, ugyanis Paskai bíboros javasolta Grósz Károly miniszterelnöknek az alternatív katonai szolgálat lehetővé tételét, a parlament végül 1989 márciusában szavazta meg, és kiengedték a szolgálatmegtagadás miatt börtönben ülőket is.³⁹

Végigjárva a katolikus egyház negyvenévi üldözését és felvázolva annak eredményeit, majd áttekintve a katolikus bázisközösségek közül a Bokor történetét, illetve a rendszerváltás közeledtével az állami ellenőrzés enyhülését, összességében elmondhatjuk, hogy a sok évtizedes egyházellenes agitáció és üldözés, továbbá annak belső ellentétek szításával történő megtörése a kommunisták részéről viszonylag sikeresnek mondható. Mindezt jól bizonyítja, hogy az egyház vezetői képesek voltak meghurcolni és többnyire alaptalan vádakkal Rómában a Hittani Kongregációnál feljelenteni egy olyan piarista szerzetest, aki éppen az egyház eredeti hivatásáért, a szereteten alapuló közösségteremtésen fáradozott, mint a kommunista rendszerrel ellenálló erők egyik utolsó bástyája. Az egyházi vezetésnek szüksége volt a rendszerváltás után némi regenerálódási idő-

³⁶ Uo 176–178.

³⁷ Egyházforum. 1988/1–2. 164.

³⁸ ENSZ Polgári Jogok Bizottsága: 1987/46. A katonai szolgálat lelkiismereti okból való megtagadása. in Egyházforum 1988/1–2. 166–168.

³⁹ Havasy 1990 230.

szakra, hiszen Bulányi atyát csak 1997-ben rehabilitálták, és a püspöki kar ezt is csak hosszas huzavona után hirdette ki. Konklúzióként tehát elmondható, hogy a kommunizmus kudarcot vallott és megbukott, a Bokor viszont mindmáig él!

Felhasznált irodalom

1951. évi I. törvény az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról.
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8379> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Szerzői magánkiadás, Bp., 1990.
- Bulányi György*: Keressétek Isten országát V. Az ország, Irotron, Bp., 1990
- Egyházforum, 3. (1988) 1/2. sz.
- Élet és Irodalom, 45. (2001) 12. sz.
- Gergely Jenő*: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950. Kossuth, Bp., 1977.
- Magyar katolikus lexikon. Szerk. Diós István–Viczián János. Szent István Társulat, Bp., 1993.
URL: <http://lexikon.katolikus.hu/B/bázisközösség.html> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Nemzeti hírháló. URL:
<http://www.nemzetihirhalo.hu/index.php?lap=public&iro=szaki>
(Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Szántó Konrád*: Az egyházügyi hivatal titkai. Mécses, Bp., 1990.
- Szántó Konrád*: A katolikus egyház története II. Ecclesia, Budapest, 1983.

Fábián Máté

A többpártrendszer gyakorlati megvalósulásának lehetőségei (1986–1989)¹

A politikai hagyományok Magyarországon

Magyarországon 1990 tavaszán hosszú évtizedek után megtartották az első szabad országgyűlési választásokat. A magyar történelemben addig példátlan módon ekkor már nem korlátozta semmilyen törvény vagy rendelet a szabad pártalapítást, illetve ezen szervezetek jogát arra, hogy jelölteket és pártlistát állítsanak a választásokon. Mielőtt azonban részletesen elemezném a valódi többpártrendszer megszületésének körülményeit, fontosnak tartok egy rövid történeti áttekintést adni arra vonatkozólag, hogy miként alakult a mindenkori pártrendszer története hazánkban.

A magyar tradíciókat alapvetően több tényező is meghatározza. Elsőként érdemes megemlíteni, hogy a magyar államiság több mint ezeréves múltra tekint vissza. A Szent István-i állameszme és a magyar Szent Korona hagyománya alapvetően meghatározta a magyar politikai gondolkodást. Másik fontos tényező, mely alapvetően befolyásolta évszázadok során az alkotmányos gondolkodást, a nemzetközi politikai orientáció. Legyen szó Magyar Királyságról, Osztrák–Magyar Monarchiáról vagy Magyarországról, minden korban megfigyelhető egyfajta örlődés a keleti és a nyugati világ között. Ugyan általában a nyugati orientáció volt a domináns, mégis inkább a perifériához tartozott az ország – politikai szempontból is.

A kettősség nem csak külső szinten figyelhető meg, hiszen általánosságban kijelenthető, hogy maga a magyar politikai elit is általában megosztott volt. A legmeghatározóbb törésvonalat a Habsburg-házhoz fűződő

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

viszony jelentette, hiszen a dinasztia lényegében a mohácsi csatavesztéstől kezdve folyamatosan a magyar trón birtokosa is volt. A több évszázados együttélés számos pozitívabb és negatívabb időszakot hozott. Már 1526-tól kezdve megfigyelhetők az osztrákokat támogató csoportok, és az ellenük helyenként fellépő, helyenként passzívan szemlélő „ellenzéki párt”. Ez a megosztottság végigkövethető egészen az első világháború végéig, megjegyzem azonban, hogy a 19. század végén, 20. század elején már a fő törésvonalat a pártok és az ellenzék között leginkább nem ez jelentette.²

A magyarországi pártrendszerek történetét sokféleképpen lehet kategorizálni. Mivel ennek a tanulmánynak nem célja ezen periodizációk felülvizsgálata, ezért az általam legmegfelelőbbnek tartott elképzelés mentén kívánom bemutatni a történeti változásokat.

Bihari Mihály a Pokol Bélával közösen írt *Politológia* című egyetemi tankönyvben³ a következőképpen osztályozta és állította időrendbe a magyarországi pártrendszereket: 1. premodern pártrendszer; 2. parlamenten kívüli többpártrendszer; 3. kommunista totalitárius egypártrendszer; 4. predomináns versengő pártrendszer; 5. totalitárius nemzetszocialista egypártrendszer; 6. korlátozott, de versengő, mérsékelt pluralista többpártrendszer; 7. kommunista egypártrendszer.

Az 1867 és 1918 közötti fél évszázad a modern politikai rendszer kialakulásának időszaka volt. A mai értelemben vett pártok elődjeiként tekinthetünk az 1861-től szerveződő Felirati Pártra és Határozati Pártra. A kiegyezést követően ugyan egyre több olyan szervezet alakult meg, amely politikai célokat tűzött ki, a gyakorlatban azonban mégis a korábbi két párt maradt a meghatározó végig a dualizmus időszakában.⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a csoportosulások még nem nevezhetők a mai fogalmak szerinti pártnak, hiszen jogilag nem léteztek; nincs írott, hosszabb távra tervezett programjuk; érdemi működésük a parlamentre és a sajtóra korlátozódott.

Az első világháborút követően az ország politikai élete is lényegesen átalakult. Megszűnt az Osztrák-Magyar Monarchia, így eltűnt az Ausztria és Magyarország közjogi helyzetére vonatkozó politikai törésvonal is,

² Körösi András–Tóth Csaba–Török Gábor: A magyar politikai rendszer. Osiris, Bp., 2007. 17.

³ Bihari Mihály–Pokol Béla: Politológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2009.

⁴ A két nagy párt azonban számtalan átalakuláson, egyesülésen, névváltoztatáson ment keresztül.

amely addig alapvetően meghatározta a pártok egymáshoz való viszonyát. 1918 ősztől nemcsak új pártok, hanem olyan új típusú pártok is megjelentek a palettán, amelyeknek a többsége ideológiai-világnézeti alapon szerveződött. Míg korábban egyértelmű volt az ország pártrendszere (kormány-ellenzék ellentéte), addig a háborút követően egy bonyolult szisztéma alakult ki. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a pártok egymástól élesen elkülönülő ideológiát vallottak, így a korábbi két pólus a korszakra szétdarabolódott.

A sokközpontúvá váló politikai életben megkülönböztethetők azonban olyan „pártcsaládok”⁵, melyek ideológiai alapon csoportosíthatók. Az első ilyen blokkot a baloldali szocialista és kommunista pártok alkotják. Ide sorolhatjuk az 1890-től létező Magyarországi Szociáldemokrata Pártot (MSZDP), a Kun Béla által 1918. november 24-én megalakított Kommunista Magyarországi Pártját.⁶

Történetileg szintén a kontinuitást jelentették a katolikus-kereszténynemzeti pártok. A vezető szervezet egyértelműen a Keresztényszocialista Néppárt, melynek célja a katolikus világnézet és az erkölcsi értékek határozott képviselője volt.

Egy másik nagyobb csoportot az agrárius és/vagy agrárszocialista ideológiát valló új típusú pártok jelentették. Legmarkánsabb képviselőjük a Nagyatádi Szabó István által, 1918. január 6-án alapított Országos Kisgazda- és Földműves Párt volt. Ezek a rétegpártok ragaszkodtak az agrárius érdekekhez és a polgári értékekhez.

Végül a negyedik csoportba azok a szervezetek sorolhatók, amelyek a Függetlenségi Párt 1919-es szakadása után a korábbi kormányzó pártból alakultak meg. Ezek közös jellemzői, hogy „nemzeti és szabadelvű konzervatív”⁷ ideológiát vallottak. Ide tartozott a Károlyi által vezetett Országos Függetlenségi és Károlyi Párt, a Lovászy Márton által szervezett Függetlenségi 48-as Párt vagy éppen a gróf Bethlen István híveit tömörítő Nemzeti Egyesülés Pártja.

Ebből a polarizált pártrendszerből alakult ki 1919 márciusában az első magyarországi totalitárius rendszer. A Magyarországi Szocialista Párt létrehozta a Forradalmi Kormányzótanácsot, mely az állampárt csúcsszerve volt. A *Mindenkihez!* című, 1919. március 22-én kiadott kiadvány tar-

⁵ Bihari–Pokol i.m. 389.

⁶ Természetesen ebbe a csoportba tartozott az 1921-ben létrehozott Magyarországi Szocialista Párt is, mely az MSZDP és a KMP egyesülése révén jött létre.

⁷ Bihari–Pokol i.m. 390.

talmazta a szocializmus kiépítésének akaratát; a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom egyesítését és centralizálását; a termelőeszközök államosítását, a termelés központosítását. A párt (melyet 1919 júniusától Szocialista Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának neveztek) testesítette meg önmagában az állami, kormányzati, törvényhozói és katonai hatalmat.

A Tanácsköztársaság bukását követően a pártrendszer viszonylag stabilizálódott, és a negyvenes évek közepéig lényegileg alig változott. 1920 és 1922 között alakult ki az a politikai paletta és szisztéma, melynek alapját két politikai fordulat jelentette. A korábban már részben felbomló Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Egyesült Kisgazdapárt 1922-ben közösen, Egységes Párt néven indult a választáson, amelyet 58%-os eredménnyel meg is nyert. Emellett fordulópontot jelentett a rendeleti úton módosított választójogi törvény is. Ennek egyik intézkedése a választásra jogosultak számának drasztikus csökkentése (40%-ról 29,8%-ra⁸) volt, továbbá vidéken visszaállította a nyílt szavazás intézményét.

Az 1922 és 1939 között kormányon lévő három párt egymásból egymásba alakult át, minden választáson megszerezte az abszolút többséget, így tehát az általuk képviselt nemzeti-szabadelvű konzervatív-keresztény ideológia és értékrend folyamatosan domináns maradt.

Ha a Horthy-korszak politikai palettáját akarjuk felvázolni, akkor – ideológiai szempontból – több kisebb pártcsaládot tudunk elkülöníteni. Az egyik csoportot természetesen azok a szervezetek alkotják, amelyek a korszakban hatalmon voltak. Ide tartozik az Egységes Párt (1922–1939), a Nemzeti Egység Pártja (1935–1939), a Magyar Élet Pártja (1939-től) és a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (1931-ig). A másik csoportot a baloldali ellenzéki pártok alkotják, közülük egyértelműen a szociáldemokrata MSZDP emelkedik ki. Szintén esett már szó az agrárpártokról, melyek közül az 1930-ban alakított Független Kisgazdapárt tűnik ki a legmarkánsabban. A következő csoportba azok a szervezetek sorolhatók, melyek az 1918 előtti időszakban már működtek vagy az akkori pártokból szerveződtek meg. A „Rassay” Párt, a Nemzeti Szabadelvű Párt, a Polgári Szabadság Párt vagy éppen a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt ideológiailag leginkább liberális pártnak tekinthető. Az ötödik csoportot a jobboldali ellenzéki pártok alkotják, köztük a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párttal, a Keresztényszocialista Párttal, az Egyesült Keresztény

⁸ *Paksy Zoltán*: Választások Bethlen-módra – 1922. In: *Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010*. Szerk. Földes György, Hubai László. Napvilág, Bp., 2010. 93.

Párttal és az Ellenzéki Keresztény Párttal. Végezetül szót kell ejteni azokról a nemzetszocialista ideológiát valló szervezetekről, melyek 1939-től kezdve egyre nagyobb számban kerültek be a parlamentbe. Ehhez a tömbhöz tartozott a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (1933-tól Kaszákkeresztes Párt), a Nemzeti Akarat Pártja, a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom, majd később a Nyilaskeresztes Párt is.

Összességében tehát az látszik, hogy az 1918 és 1920 közötti zűrzavar stabilizálódott a Horthy-korszakban, és hasonlóan a dualizmus időszakához kormány-ellenzék törésvonal alakult ki.⁹

Ezt a stabil rendszert borította fel 1944. október 16-a, amikor Horthy Miklós Szálasi Ferencet nevezte ki az ország miniszterelnökévé. Ezáltal a Tanácsköztársaság után két és fél évtizeddel megvalósult a második totalitárius pártrendszer is, azzal a különbséggel, hogy ekkor nem a szélsőbaloldali kommunisták, hanem a szélsőjobboldali nemzetiszocialisták kerültek hatalomra. Egy militarizált, terrorista egypártrendszer jött létre Szálasi Ferenc vezetésével, amely betiltotta a pártokat és szervezeteket és gyakorlatilag funkciótlaná tette a parlamentet. Hasonlóan azonban a proletárdiktatúrához, ez az állapot is viszonylag hamar megszűnt, hiszen a németek visszaszorulásával párhuzamosan a Nyilaskeresztes Párt is egyre szűkebb területen tudta hatalmát gyakorolni.

A következő fordulópontot a magyar pártrendszerek történetében 1944. december 2-a jelentette, amikor Szegeden megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF).¹⁰ Előzményként mindenképpen említést kell tenni arról a kettősségről – politikai és katonai szempontból is –, ami jellemezte hazánkat a világháború utolsó éveiben. 1944 őszétől 1945 áprilisáig Magyarország kettős megszállás alatt állt, kettészelte az országot a frontvonal. Ennek megfelelően kétféle pártrendszer működött ezen időszakban az ország területén. Egyrésztől még jelen volt a totalitárius nemzetiszocialista egypártrendszer, amely lényegében egyre jobban szorult vissza, követve a német csapatok hátrálását. Másrésztől viszont a kelet felől érkező szovjet csapatokkal együtt hazaérkező kommunista

⁹ Fontosnak tartom megjegyezni ugyanakkor, hogy a két pártrendszer között csak hasonlóság van, hiszen a Horthy-korszakban az ellenzéki pártok között is voltak már ideológiai nézeteltérések.

¹⁰ Az MNFF programját Gerő Ernő fogalmazta meg és hagyatta jóvá Moszkvával. Ezt a programot írta alá a Magyar Kommunista Párt; a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt; a Szociáldemokrata Párt; a Nemzeti Parasztpárt; a Polgári Demokrata Párt és a szakszervezetek delegált képviselői.

pártvezetők is megkezdték egy, a kommunista párt dominanciáját elfogadó, korlátozott többpártrendszer kialakítását. Ennek lett következménye az MNFF, amely gyakorlatilag a kommunista párt által „hazahozott” programot képviselte.

1944 végére tehát egy megkonstruált pártrendszer jött létre: pártok alakultak és szűntek meg;¹¹ létrejött egy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) által jóváhagyott Ideiglenes Nemzetgyűlés; kialakultak a pártok új egyeztető fórumai, a kétoldalú pártközi értekezletek.

Az 1944 végétől, 1945 elejétől kezdődő időszakot különböző módon írják le és elemezik egyes történészek, politológusok. Véleményem szerint egy fogalommal, szókapcsolattal nem definiálható ez a korszak. 1945-től kezdve egy olyan pártrendszer alakult ki, amely ha korlátozottan is, de lehetővé tette a politikai szervezetek egymással való versengését; választásokat tartottak (1945-ben és 1947-ben is); korlátozott többpártrendszer működött.¹² Ez a korlátozott demokrácia egészen 1948/1949-ig működött, bár hozzá kell tenni, hogy az 1945-ös nemzetgyűlési választások után (és a kommunisták vereségét követően) megkezdődik a szovjet befolyás fokozatos érvényre juttatása. 1945-ben az MKP vezetése magabiztos győzelmet várt a novemberi választásoktól, ennek ellenére 17%-os eredményt értek el. Ezen kiábrándultság után lett az MKP legfontosabb célkitűzése a hatalom megszerzése, bármi áron. Első lépésként csökkenteni kellett az 57%-os győzelmet arató FKGP politikai fölényét, ennek érdekében a kormánykoalíció baloldali pártjait egységbe tömörítették. A Baloldali Blokk – melynek tagjai között a kommunistákon kívül megtaláljuk a szociáldemokratákat és a Nemzeti Parasztpártot – immár egységesen folytatott éles politikai harcot a kisgazdákkal. A kommunisták hatalomát-

¹¹ Ezeknek több oka is volna. Elsősorban meg kell említeni, hogy a korábbi nemzetiszocialista diktatúra megszüntette az összes pártot, így ezen szervezeteknek újjá kellett alakulniuk. Másodsorban fontos megemlíteni, hogy a pártoknak a megalakuláshoz, újjáalakuláshoz szükségük volt az Országos Nemzeti Bizottság és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyére. Ezen engedélyek kiadását a szövetséges hatalmak megállapodásai befolyásolták. Ennek legfőbb irányát az jelentette, hogy azokat a pártokat, amelyeket fasisztának minősítettek, feloszlattak. Magyarországon 25 szervezet jutott erre a sorsra, köztük az összes nyilaskeresztes párt, a Magyar Országos Véderő Egylet, a Magyar Élet Pártja is.

¹² Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy lényegileg az a hat párt működhetett kezdetben, amely az MNFF-nek tagja volt. 1947-re ez a szám tízre emelkedett, aminek oka, hogy egyes pártokból kiváltak csoportok, néhányuk egyesült, tehát egyfajta mozgás zajlott a politikai elitben.

vételének következő állomását 1947 májusa jelentette, amikor lemondásra kényszerítették Nagy Ferenc miniszterelnököt. Ám mielőtt elfoglalhatták volna a kormánypárti pozíciókat, érkezett a következő kiábrándító esemény. 1947 szeptemberében országgyűlési választásokat tartottak az országban, ahol ugyan az MKP szerezte a voksok többségét, azonban a 22%-os eredményük továbbra is azt mutatta, hogy a lakosság többsége számára nem elfogadható a szélsőbaloldal. Hiába alakult újra koalíciós kormány, a kommunisták tovább folytatták céljuk megvalósítását, egyedüli kormányképes párt akartak lenni a „küzdőtéren”.

1948–1950 között felgyorsult az ország szovjetizálása, amely a pártrendszer jelentős átalakítását jelentette. A korlátozott többpártrendszerből egypártrendszer lett, amelyet újra a totalitárius jelzővel lehet a legjobban jellemezni. Az 1949-es választás – tágabb értelemben annak előzményeivel és következményeivel – véleményem szerint egy szocialista rendszer-váltásként is felfogható, amely megalapozója lett a következő öt évtizednek.

A pártrendszerek történeti alakulását figyelembe véve az 1949 és 1989 között eltelt negyven évet több szakaszra lehet elkülöníteni. Elméletben ugyan végig egypártrendszer működött Magyarországon, de lényegi különbségek figyelhetők meg a szocializmus különböző időszakában. 1949 nyarától 1953 nyaráig egy olyan totalitárius rendszer működött, amely szorosan kapcsolódott Rákosi Mátyás személyéhez, személyi hatalmához. Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt mindez annyiban változott meg, hogy a korábban egy személyhez kötődő rendszer átalakult egy monopolisztikus egypártrendszerre, amelyben a hatalmat kizárólag egy párt (1953–1956: Magyar Dolgozók Pártja; 1956–1980-as évek eleje: Magyar Szocialista Munkáspárt) gyakorolta.¹³ Végül a harmadik szakaszként, az 1980-as évekbe realizálódó reformok révén kialakuló hegemonisztikus egypártrendszert értelmezhetjük, melyben a párt vezető szerepét nem lehetett megkérdőjelezni, de már megfigyelhetőek változások a hatalomgyakorlásban, a politikai rendszerben és a politikai döntéshozatali folyamatban.

¹³ Említést kell tenni ugyanakkor 1956 októberéről, amikor is a forradalom alatti néhány napban a korábbi koalíciós pártok újjáalakultak. A kibontakozódó többpártrendszernek a november 4-i szovjet intervenció vetett véget.

A rövid történeti áttekintést¹⁴ itt tartom célszerűnek befejezni, hiszen ezek az átalakulások jelentették az előzményét a rendszerváltás során kialakult új modellnek.

A pluralizmus megjelenése az ellenzéki gondolkodásban

Az 1980-as évekre állandósult a „strukturális és növekedési válság”.¹⁵ Ennek hatását kezdetben nem érezte a társadalom, később azonban már kimutatható a rendszerbe vetett bizalom megrendülése.¹⁶ Következésképpen 1987 közepére megjelent a politikai átalakulás esélye is. Szellemi pezsgés indult a magyar értelmiség körében, melynek termékeként számos olyan tanulmány került napvilágra, amelyben reformer kritikusok fogalmazták meg álláspontjukat. A rendszerbe épített korlátok miatt a valós helyzet elemzésére ekkor még nem kerülhetett sor, éppen emiatt nem lehetett a kibontakozás lehetőségeit reálisan vázolni.

A hazai ellenzéki csoportosulások által kifejtett aktivitást három nagyobb csoportba lehet osztani. Az elsőbe tartoznak azok a szervezetek, amelyek elsődleges profilja ugyan nem a politizálás volt, de ellenzéki tartalommal töltődtek meg. Példaként lehet említeni többek között a Rakpart Klubot (1982), a Jogász Szakkollégiumot (1983), a Szárszó Baráti Köröt (1983), a Bajcsy-Zsilinszky Társaságot (1985).¹⁷

Az ellenzéki fellendülés és pezsgés másik fontos eseményét jelentette az 1985-ös monori találkozó. Ugyan itt még közös program nem készült el, de fontos mérföldkövet jelentett abból a szempontból, hogy nyilvánvalóvá vált az értelmiség és a demokratikus ellenzék számára, hogy a közös fellépésre igény és lehetőség is van.

A hazai ellenzéki aktivitás harmadik csoportjába azokat a programjavaslatokat, tanulmányokat sorolnám, amelyek megteremtették a lehetőséget annak, hogy a korábban elszigetelten vagy laza kapcsolatban álló csoportosulások ezen munkák mentén politikai szerveződésként jelenjenek meg.¹⁸

¹⁴ Bihari-Pokol i.m. 380–426.

¹⁵ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp., 2010. 522.

¹⁶ Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom. Jel-Kép, 1989/4. 55. (Idézi: Romsics I. i.m. 523.)

¹⁷ Romsics I. i.m. 528.

¹⁸ Uo. 530.

Az első komolyabb hangvételű és nagy visszhangot kiváltó munka a *Fordulat és reform* című tanulmány volt.¹⁹ A több mint hetven szerző által írt elemzést Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György szerkesztette egységgé. Az anyag leginkább gazdasági javaslatokat tartalmaz, azonban megjelennek benne olyan politikai követelések is, amelyek egyfajta pluralista berendezkedést vetítettek előre. A program alapgondolata a demokrácia volt, amely nélkül a gazdasági és gazdaságirányítási átalakítások nem megvalósíthatók. A kiinduló állapotot a párt belső reformja jelentette volna. Lévén, hogy közvetlen célként a parlamentáris rendszer (és ezáltal a többpártrendszer) megteremtése irreális elgondolás volt, elsősorban a párton belüli önálló platformok kialakulásának lehetőségét akarták megteremteni, így elősegítve az eltérő gondolatok és álláspontok megfogalmazódását. Ezáltal ugyan a szocializmust nem számolták volna fel, de megváltoztatták volna annak jellegét.²⁰

1987 közepére készült el a radikális és átfogó politikai reformokat tartalmazó *Reform és demokrácia* című dokumentum is. Ugyan a munkát Bihari Mihály jegyezte, de előzményként mindenképpen meg kell említeni azon szociológusokat, történészeket, politológusokat, akik a nyolcvanas évek közepétől kezdve – műhelybeszélgetéseik alkalmával – fokozatosan feltárták a fennálló rendszer hibáit és az MSZMP azokra adott válaszait. Bihari rendszerezte és leírta az átalakítás lépéseit. Ugyan ez a munka is a hatalom által megszabott kereteken belül fogalmazódott meg, de megjelenik benne az MSZMP-n belüli platformszabadság biztosítása, a hatalmi ágak szétválasztása, a szabad szervezetalapítás, illetve többek között az egyesülési és gyülekezési jog biztosítása is.

Szintén 1987 közepén került nyilvánosságra a Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia szerkesztette *Társadalmi Szerződés*, amely a többpártrendszer története szempontjából is tartalmazott kiemelendő javaslatokat.²¹ Bár a szerzők a nyugati típusú, versengő többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokráciát támogatták, azonban ebben a programban még

¹⁹ Antal László [et al.]: *Fordulat és reform*. Medvetánc, 1987/2. Melléklet. 5–129. (Részleteket kiemel: Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II. kötet. Szerk.: Romsics Ignác. 396–402.)

²⁰ Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 27–30.

²¹ *Társadalmi Szerződés*. Szerk. Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia. Beszélő Összkiadás, II. 751–791. (Részletet közöl: Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II. kötet. Szerk. Romsics Ignác. 403–408.)

közvetlen célként a jogállamiság és a politikai demokrácia korlátozott (az MSZMP-t bizonyos kiváltságok még megillették volna) változtatát fejtették ki. A *Társadalmi Szerződés* volt az első, amely leszögezte: „Kádárnak mennie kell!”; hiszen a pártvezetés ezen reformok megvalósítására alkalmatlan.²²

Az ellenzékiek népi-nemzeti szárnya ugyan programjavaslatot nem fogalmazott meg, de mégis jelentős esemény köthető hozzájuk. 1987. szeptember 27-én Lezsák Sándor lakiteleki házának udvarán találkozót tartottak, melyen több mint másfél százan vettek részt. A jelenlévők többsége megalakította a Magyar Demokrata Fórumot, mely az első legálisan működő ellenzéki/alternatív szervezet volt.

1987–1988. nem csak az ellenzéki mozgalmak felporzásának időszaka volt, hanem ezen csoportosulások polarizálódása is megkezdődött. Az MDF létrejötte után bő fél évvel a demokratikus ellenzék is legális szervezetet alakított Szabad Kezdeményezések Hálózata néven (1988. május 1.), melynek kezdetben az volt a célja, hogy az összes ellenzéki erőt összefogja, később azonban ennek kudarcát látva Szabad Demokraták Szövetsége néven önálló szervezet kiépítésére törekedtek. Időközben – 1988. március 30-án – megalakult egy másik politikai szervezet is, a Fiatal Demokraták Szövetsége, amely leginkább a Jogász Szakkollégium egykori aktív tagjaira épített.

Ezek a szervezetek (és itt nem csak az előbb említett MDF-re, SZKH/SZDSZ-re, FIDESZ-re gondolok, hanem az összes ellenzéki csoportosulásra) szerepe rendkívül fontosnak bizonyult a pluralizmus kialakulásának tekintetében. Többségük rendelkezett egy konkrét cselekvési tervvel, programmal, melyben felmerült már többek között a politikai rendszer demokratizálása is. Emellett fontos hangsúlyozni, hogy ezek a szervezetek már legálisként működhettek, taglétszámuk fokozatosan növekedett, ezáltal megteremtették egy jövőbeli többpártrendszer alapját.

Az MSZMP és a többpártrendszer viszonya

Az állampárt vezetése számára is nyilvánvalóvá vált, hogy reagálni kell a szétterjedő gazdasági és éppen csak kibontakozóban lévő belpolitikai válságra. Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésével a nemzetközi feltételek is kedvezően változtak meg a váltáshoz, reformokhoz.

²² Romsics I. i.m. 530.

Az ellenzékpolitika már korábban is napirendre került, hiszen az 1985-ös monori találkozón elkezdett diskurzus folytatására nagy esély volt, a résztvevők elkezdtek az úgynevezett „második Monor”²³ szervezését.

A Politikai Bizottság 1986 nyarán hozott határozatában két meghatározó csoportra (leegyszerűsítve az egyébként sokszínű mozgalmat) osztotta az ellenzéket. A polgári radikálisnak nevezett csoportot ekképpen jellemezték:

*„Elutasítja a létező szocializmus valamennyi formáját, az ún. »szovjet típusú társadalmakat« és az egypártrendszert, és ennek alternatívájaként valamiféle »pluralista demokrácia« megvalósítását tekinti stratégiai célnak. Képviselői taktikailag abból indulnak ki, hogy a tartósan ígérkező gazdasági nehézségek előbb-utóbb Magyarországon is elégedetlenséget váltanak ki, ami megnyithatja az utat ahhoz, hogy nyíltan színre lépjenek. Legfontosabb feladatként az erre való felkészülést, mindenekelőtt az ún. »második nyilvánosságnak« a megteremtését és folyamatos működését, valamint a »demokratikus ellenzék« programjának kidolgozását jelölték meg.”*²⁴

Ezzel szemben a nemzeti radikális csoport kapcsán az előterjesztés és párthatározat így fogalmaz:

„Körvonalazatlan politikai helyzetértékelésük szerint az elmúlt évtizedek társadalmi változásai és az egyoldalú »gazdaságcentrikus« politika a nemzeti, valamint a hagyományos erkölcsi értékek leépülését eredményezték; az 1956 óta folytatott politika a magyar társadalom erkölcsi széthullásához vezetett. [...] A szocializmus eszmerendszerét nem utasítják el egyértelműen, de a Magyarországon kialakult szocialista viszonyokat és intézményeket úgy állítják be, mint a nemzetre kívülről ráerőszakolt, tőle idegen rendszert.”

A rendszer belső elhárítási szervei részletes információkkal rendelkeztek az ellenzéki csoportosulások tagjairól, tevékenységeikről, azonban

²³ Uo. 42.

²⁴ Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). II. kötet. T-Twins, Bp., 1995. 279.

komoly megtorló akciókra²⁵ egyszer sem került sor.²⁶ Ennek okairól Kádár János az 1986. július 1-jei PB ülésen így nyilatkozott:

„A rendszer és a politika kibírta és ki is kell bírnia, hogy itt-ott három tucat ember szájaskodik. És egyéb korlátaink is vannak. Fölmerültek a nemzetközi összefüggések, gazdasági kapcsolatok, kölcsönök. Ez létező kérdés, mert a Magyar Népköztársaság általános nemzetközi megítélésének ma része, hogy nincs különleges probléma az emberi jogokkal, hogy utazási szabadság van, és hogy nincsenek hatósági repressziók derűre-borúra. Ez hozzátartozik a Magyar Népköztársaság általános nemzetközi megítéléséhez, és erre is valamelyest vigyázni kell. Itt hozzátehetem: a rendszer kibír egy kis szelepet is bizonyos kérdésekben.”²⁷

Az 1986-ban elfogadott ellenzékpolitika a korábbiakban megszokottakhoz volt hasonló. Részletesen meg kellett határozni, mi számít ellenséges tevékenységnek, és jól el kellett azt különíteni a még „elfogadható” ellenzéki magatartástól. Azonban még mindig csak magatartás alapján tudtak különbséget tenni az ellenzéki csoportok között. A felsőoktatási és művelődési intézmények vezetőinek feladatul adták, hogy szorítsák ki vagy szigeteljék el az intézményükben működő ellenzéki köröket, illetve cenzorként felügyeljék kiadványaikat. Ekkor már nem lehetett szó nélkül elmenni amellett sem, hogy a párton belül is megjelent egy enyhe megosztottság a kritikus pártértelmiség révén. Gyakori volt, hogy párttagok részt vettek ellenzéki akciókon, összejöveteleken, vagy éppen kapcsolatban álltak ellenzéki vezetőkkel.²⁸ Éppen emiatt tekintette a PB határozata kritikus pontnak az ellenzék és párttagság viszonyát:

„Nem lehet eltűrni, hogy a párt tagjai – az illetékes párt-szervek előzetes engedélye nélkül – kapcsolatot tartsanak

²⁵ Az 1970-es évektől kezdve tömeges letartóztatások, kirakatpercek már nem voltak jellemzők, azonban több esetben is előfordult ezektől jóval enyhébb atrocitás. Ilyen volt például a Rajk-butik felszámolása (1983); Demszky Gábor inzultálása és ideiglenes bebörtönzése (1983/1984); a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* című folyóiratok szerkesztőségének elbocsátása, a lap felfüggesztése (1983/1986); vagy éppen Csurka István szilenciummal sújtása (1986).

²⁶ Romsics I. i.m. 529.

²⁷ Csizmadia E. i.m. 293.

²⁸ Ripp Z. i.m. 45.

az ellenséges csoportokhoz tartozókkal, vagy részt vegyennek illegális rendezvényeken, ellenséges akciókban.”²⁹

A fordulat megvalósulásában kulcsszerepet töltött be Kádár János. A főtitkár javaslatára a Központi Bizottság az 1987. június 23-i ülésén bizonyos személyi kérdésekben döntést hozott. A célja egyértelmű volt: a reformokat olyan emberek kezébe kell adni, „akik ismerik és betartják a határokat”³⁰. Ennek a jelzőnek nem volt megfeleltethető sem Pozsgay Imre, sem Nyers Rezső, így őket távol tartotta a magasabb pozícióktól. Lázár György – korábbi miniszterelnök – főtitkár-helyettes lett; Németh Károly került az Elnöki Tanács élére; Fejti György, Lukács János és Németh Mikós lettek a KB titkárai; míg a megüresedett kormányfői szék elfoglalására Grósz Károlynak volt a legnagyobb esélye.

Újabb mérőöldkőnek tekinthető az állampárt ellenzékpolitikájában a Grósz-kormány megalakulása. Kádár János célja egy olyan politikus előtérbe helyezése volt, aki nem csak tisztában van a helyzet súlyosságával, de ismeri a megoldást, és képes az maradéktalanul véghezvinni. Kádár döntését csak részben követte optimizmus. Az emberek jelentős része ugyan a reformert, a dinamizmust és az őszinteséget látta Grószban, azonban a szétválóban lévő ellenzék egy közös akcióval („Százak levele”)³¹ hívta fel a figyelmet arra, hogy ez csak figyelemelterelés a vezetés részéről. Ennek az ellenzéki akciónak köszönhetően felpezsdült a korábban egyhangúvá vált Országgyűlés is. A kormányprogram vitájakor számos olyan kritikus is felszólalt, akik ugyan a párt tagjai voltak, de reformelképzeléseik jelentősen túlmutattak a kabinet munkaprogramján. Elsőként Király Zoltán jelezte felszólalásában, hogy a bejelentett gazdasági változások nem lehetnek sikeresek a politikai intézményrendszer átalakítása nélkül. Érvelésében kijelentette, hogy olyan személyek vannak vezető pozíciókban, akik ellenzik a reformokat, ezáltal veszélybe sodorják azok pozitív kimenetelét. A szintén felszólaló Nyers Rezsővel egyetértésben hangoztatta Király, hogy nem baj, ha megjelennek másképp gondol-

²⁹ Csizmadia E. i.m. 284.

³⁰ Ripp Z. i.m. 35.

³¹ Levelet küldtek, melyben a Grósz-kormány iránt érzett kétségeiket vázolták fel. Elsősorban arról írtak, hogy a kabinet munkaprogramja nem tartalmaz kellő mennyiségű és mélységű reformot, továbbá a megvalósulás biztosítékait hiányolták. Másodsorban ajánlásokat tettek, melyben gazdaságpolitikai és strukturális reformokat soroltak. Ezt a demokratikus ellenzék, a népi-nemzeti irányzat és az értelmiségiek (írók, művészek, tudósok) által aláírt levelet eljuttatták az országgyűlési képviselőkhez.

kozó csoportok, vitatkozni kell velük, és érvekkel kell följük kerekedni, nem pedig a hatalom eszközét felhasználva.³²

Ez a felszólalás komoly hatást gyakorolt, hiszen mind a hatalom, mind pedig az ellenzéki csoportosulások reagáltak rá, amivel jelentősen meghosszabbították Király Zoltán parlamenti beszédének utóéletét. Grósz Károlyt már az ülést követő nemzetközi sajtótájékoztatón a felszólalásról és annak tartalmáról faggatták. A frissen kinevezett miniszterelnök próbálta tompítani Király mondatait, azonban a politikai szervezetek alakulásának és működésüknek szabadságára vonatkozó kérdéseket nem tudta kikerülni. Válaszában kijelentette, hogy a hatályos törvényekbe ütköző ellenzéki magatartást továbbra sem fogják engedni, de megfogalmazta azokat a kritériumokat, amelyek alapján a vezetés megkülönbözteti a „másképp gondolkodókat” és az ellenzékieket.³³

Természetesen Kádár Jánost is foglalkoztatta a párt belső megosztottságának az újabb megnyilvánulása. Követelte, hogy állítsák vissza a párt belső rendjét, és ennek érdekében – a KB 1987. szeptember 27-i ülésén – egy önálló bizottság felállítását is megszavaztatta. Nyomására a párthoz kötődő nagy szervezetek mind egységesen felsorakoztak a Grósz-kormány mögött, és a nyomatékosság érdekében nagy sajtónyilvánosság mellett „szimpátia rendezvényeket” tartottak. Az ellenzéki megnyilvánulásokat a Király-beszéd kapcsán nem tartották veszélyesnek, de Fejti György KB-titkár révén folyamatosan gyűjtöttek információkat.

Pozsgay Imre szerepe fokozatosan nőtt a párt és ellenzék kapcsolatában. Mind a hatalom, mind a „másképp gondolkodók” (azok közül is inkább a népi-nemzeti irányzat képviselői) egyre jobban felfigyeltek személyére. A Kádár által végrehajtott – korábban már részletezett – személycserék legfontosabb eleme véleményem szerint az volt, hogy az öregedő főtitkár Pozsgayt tudatosan távol tartotta a vezető pozícióktól. Tette ezt annak fényében, hogy tisztában volt vele: Pozsgay Imre kapcsolatot tart az ellenzéki vezetőkkel, valamint ha később kialakulna a párton belül egy belső ellenzék, annak ő prominens eleme lenne.

Emiatt is volt rendkívül óvatos Pozsgay Imre minden egyes megnyilatkozásában. Amikor például a Politikai Bizottság nyomást gyakorolt a Hazafias Népfrontra és közvetve rá is mint a HNF egyik vezető politikusára, hogy álljon ki a Grósz-kormány által meghirdetett munkaprogram mellett, akkor Pozsgay rendkívül taktikus beszédet mondott a Népfront Országos

³² Ripp Z. i.m. 57.

³³ Ripp Z. i.m. 58.

Tanácsának ülésén. Mindkét fél számára igyekezett a megfelelő képet mutatni, az elvtársaktól elvárható hozzáállásnak is meg akart felelni, de az ellenzék számára mutatott „reform élharcos” szerepből sem akart kiesni.

Amikor a szervezők elkezdték a lakiteleki találkozót megszervezni, fontosnak tartották, hogy a legalitás medrében tudják megvalósítani a tervezett társadalmi diskurzust. Ennek érdekében igyekeztek a hatalom részéről is biztosítékot szerezni, például Pozsgay Imre meghívásával, amire az érintett néhány évvel később – a helyzetet némileg eltúlozva – így emlékezett vissza:

„Jelenlétemre csak akkor számíthattak, ha pozíciómat nem kockáztatják olyanok meghívásával, akik szigorú rendőrségi ellenőrzés alatt állnak, s akik miatt esetleg ellenem is alkalmazni lehet a rendőrségi módszereket a pártból való kizárással egybekapcsolva.”³⁴

A szervezők azonban mindenképpen a Grósz Károly által említett „rendszeren belüli korlátozott reformpluralizmus”³⁵ határai között kívánták a találkozót lebonyolítani. Ennek érdekében igyekeztek a miniszterelnököt is bevonni az eseménybe. Ehhez összekötő kapocsként Pozsgayt használták, aki így emlékezett vissza:

„Az előkészítő megbeszélés résztvevői [Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos – a tanulmány szerzőjének megjegyzése] megkértek, tájékoztassam szándékainkról a miniszterelnököt, és hívjam meg a találkozóra. Kérésüknek eleget tettem. Grósznak láthatóan jól esett a meghívás, de a részvételt nem vállalta, sőt nekem sem tanácsolta. Általam küldte üdvözlését az összejövetelnek, amit én az előadásom bevezető szavaiban tolmácsoltam is a jelenlévőknek.”³⁶

Pozsgay igyekezett bebiztosítani magát, ezért néhány héttel a találkozó után feljegyzésben számolt be a Lakiteleken történekről, és ebben hangsúlyozta, hogy Grósz idejében tudatta az eseményről. Leszögezte, hogy nem ellenzéki összejövetel volt, az előadások nem lépték túl a párt által

³⁴ Pozsgay Imre: 1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Püski, Bp., 1993. 80.

³⁵ Ripp Z. i.m. 59-60.

³⁶ Pozsgay I. i.m. 79.

megszabott határokat, a bírálatok javaslatokkal és konstruktivitással párosultak, illetve jelezte, hogy felfedezni vélte a párbeszédre és megegyezésre törekvő szándékot. Ezen írásra két okból is szükség volt. A *Magyar Nemzet* 1987. november 24-i számában egy terjedelmes interjú jelent meg Pozsgayval, ahol a politikus a lakiteleki Nyilatkozat szövegét is ismertetete. Ez egy kockázatos lépés volt, hiszen ezzel visszavonhatatlannál tett egy olyan lépést, amit a vezetés biztosan nem engedett volna. A másik oka a feljegyzésének Kádár János volt. A főtitkár a lakiteleki részvételt még csak-csak elnézte, de a nyilvánosság előtt való azonosulás mellett már nem mehetett el szó nélkül, hiszen pontosan tudta, milyen veszélyekkel járt ez.³⁷ A párt vezetését – pontosabban a Politikai Bizottság által, Lázár György vezetésével létrehozott vizsgálóbizottságot – a Pozsgay-nyilatkozat nem hatotta meg, és figyelmeztetésben részesítette a politikust.

Az MSZMP vezető szervei továbbra is kiemelt figyelmet fordítottak az ellenzék által felporzított belpolitikai helyzetre és annak változására. 1988. február 9-én a PB elé került egy tájékoztató, amely borúsan festette le az általános politikai helyzetet és hangulatot. Említést tett a közhangulat romlásáról, a bizalmi válságról, a párton belül megjelenő és egyre nyilvánvalóbbá váló megosztottságról és a társadalom fogékonyságának növekedéséről az ellenzéki gondolatok iránt. Annak érdekében, hogy ne váljon a párt számára kezelhetetlenné a helyzet, a jogi környezetet akarták „rendezni”. Gyakorlatilag az autoriter berendezkedést akarták jogállamosítani, amely azonban nem rendet teremtett volna, hanem pont az ellenkezőjét érte volna el, tovább bomlasztotta volna a rendszert. Ez a tervzet a párton belül sem aratott osztatlan sikert, maga Kádár is felszólalt ellene: „Új Alkotmányt akarnak? Miért? Megváltozott a rendszer Magyarországon?”³⁸

Valójában azonban ez a jogalkotási folyamat nem jelentett hosszú távú megoldást a belpolitikai helyzetre. Az állampártnak két területen kellett aktívan és határozottan fellépnie: az ellenzékkal szemben, illetve a reformer pártellenzékkel szemben. A két csoport két külön megoldási mód-szert kívánt. Míg előbbiek esetében egy határozottabb, hatósági intézkedésekkel nyomatékosított fellépés jelenthette a probléma kezelését, addig nyilvánvalóan ezt a párt belső ellenzékével kapcsolatban nem lehetett megvalósítani.

³⁷ Ripp Z. i.m. 67.

³⁸ Idézi: Ripp Z. i.m. 111.

A fentiek fényében kijelenthető, hogy nagy várakozás előzte meg az MSZMP 1988. május 20–22. között megrendezésre kerülő pártértekezletét. Mivel nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy ez után a tanácskozás után semmi sem maradhat úgy, ahogy addig volt, várható volt, hogy személycserék is zajlanak majd az országos értekezleten. Kádár János már a gorbacsovi szovjet vezetés szemében is a reformokat gátló, a továbbhaladást fékező személy képében tűnt fel. Maga Grósz Károly is javasolta Kádárnak a visszavonulást, ám a kezdő lökést Gorbacsov diplomatája, Vlagyimir Krjucskov KGB elnök adta meg az öreg főtitkárnak. Kádár két nappal Krjucskov látogatása után, május 19-én beadta a lemondását. További pályafutásáról a felső vezetői kör döntött (akik egyébként az egész tisztújítást levezényelték alkuk és megállapodások révén), pártelnöki tisztséget alakítottak ki és azt ajánlották Kádárnak. De az előzetes megbeszélések nem csak egy személyre korlátozódtak. Feltehetőleg már ekkor elkészült a Politikai Bizottság összetételére vonatkozó javaslat, melyben Aczél György, Lázár György és Maróthy László helyett három reformer, Németh Miklós, Nyers Rezső és Pozsgay Imre neve szerepelt.

A pártértekezlet azonban szembefordult az előzetes alkukkal, és a kádárista csoportot eltávolította a vezetőtestületekből. A Központi Bizottság tagságának egyharmada számára ért véget a pártkarrier; a Politikai Bizottság nyolc tagját nem választották újra, viszont bekerültek újak, akik inkább voltak köthetők a párt reformszárnyához, mintsem a kádári irányhoz. A középszintű vezetőcserékkel ellentétben fontosnak tartom még megemlíteni, hogy államminiszteri kinevezést kapott a korábban a közvetlen hatalomtól tudatosan távol tartott Pozsgay Imre. Ezek fényében kijelenthető, hogy olyan hatalmi rendszer alakult ki, amelyből jó eséllyel következtethetett volna radikális irányváltás. Hogy ez nem valósult meg, abban nagy szerepe volt az újonnan kinevezett főtitkárnak, Grósz Károlynak.

Grósz több szempontból is alkalmas volt a rászabott feladatok végrehajtására. Egy nemzedékhez tartozott a párt belső, keményvonalas csoportjaival, így könnyebben tudott velük szót érteni, míg tisztában volt a válság tényével, és ezt a mérsékeltnél kicsit radikálisabb reformokkal kívánta orvosolni. Mind a két oldal számára a „legkisebb rosszat” jelentette a párt centruma felé húzó Grósz. A kádárista irányt képviselők megnyugodhattak, hiszen nem egy radikális reformer kezébe került a kulcspozíció, míg a reformkommunisták számára előrelépést jelentett a „grósznoszty”.³⁹ A

³⁹ Idézi: Ripp Z. *i.m.* 131.

pártértekezlet végén elhangzott – azóta jellegzetessé vált – mondatában mindkét fél megtalálhatta a maga által képviselt eszmét:

*„Meggyőződéseem hogy **egy** párt kell, pontosabban **egy párt** kell.”*

Közös út a „Kerekasztalokig”

A korábban két fejezetben, egymástól külön bemutatott „utak” 1988 őszére lényegében összeértek. Ekkorra már de facto működtek azok a pártok, amelyek előzményei már tavasszal „színpadra léptek”. Ekkor már nem csak társaságok, egyletek jöttek létre, hanem magukat már politikai pártként definiáló és akként viselkedő szervezetek.

A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-án újabb találkozót tartott Lakiteleken, ahol a 370 regisztrált jelenlévő elfogadta a mozgalom *Alapítólevelét*.⁴⁰ A Szabad Kezdeményezések Hálózata nagyobb és számottevőbb része november 18-án Szabad Demokraták Szövetségévé alakult át, melynek legfőbb céljait és a szervezet ideológiai irányát az *Elvi Nyilatkozat* tartalmazta. Hírnevük és népszerűségük gyors növekedését kihasználva a már tavasszal megalakult Fiatal Demokraták Szövetsége is politikai programmal állt elő ’88 őszén. Két szakaszban rendezték meg I. kongresszusukat (október 1–2./november 19–21.), amelyen megvitatták és végül elfogadták a liberális és demokratikus célokat egyaránt tartalmazó *Politikai Programnyilatkozatukat*. Ezen három szervezet kiforrásának sikerén felbuzdulva elérkezettnek látták az időt az újjáalakulásra azok a történelmi pártok is, akik 1944–1949 között és 1956 őszén már jelen voltak a politikai palettán. Idetartozott a Független Kisgazdapárt (1988. november 18.), a Nemzeti Parasztpárt utódja, a Magyar Néppárt (1989. február 11.), a Demokrata Néppárt örökségét továbbvinni szándékozó Kereszténydemokrata Néppárt (1989. március 15.), végül a történetileg legnehezebb és legkönnyebb⁴¹ helyzetben lévő Magyarországi Szociáldemokrata Párt (1989. január 9.).

⁴⁰ Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy vita volt arról, hogy az MDF-nek párttá kell-e válnia a közeljövőben. A többség ekkor még szellemi koalíciós mozgalmi jelleg fenntartásának volt a híve. Véleményem szerint azonban ők is abba a körbe tartoznak már ekkor, amelyik a többpártrendszer alapját jelenti majd később.

⁴¹ Az újjáalakuló mozgalomnak legalább négy komoly problémával kellett megküzdenie: 1. ideológiailag közelebb állt az MSZMP-hez, mint egy újonnan előlépő/forulatot végrehajtó ellenzéki mozgalomhoz; 2. nemcsak a többi párt jelentett számára

A politikai szféra pluralizálódása nem mehetett volna végbe, ha a hatalom gyakorlóit még időben, hatékonyabban és határozottabban léptek volna fel a különböző mozgalmakkal szemben. Ez azonban már nem volt lehetséges. 1988 őszére nyilvánvalóvá vált minden párttag számára, hogy a májusi kongresszus irányelvei nem vállalhatók: sem az ellenzéket nem sikerült megfékezni, sem a belső feszültségeket nem lehetett már lecsillapítani. A párt minden testületében megjelentek a nézetkülönbségek, amelyek magukban hordozták a rivalizálást is. Eleinte igyekeztek ezeket az ellentéteket tompítani, de ezek a próbálkozások sikertelennek bizonyultak. Végül a Központi Bizottság június 23-án döntött az MSZMP nyilvános és nyílt politizálásáról. Valószínűleg taktikailag a legrosszabb döntést hozta a KB, hiszen ezáltal feltárták a nyilvánosság előtt az állampárt megosztottságát, ezzel jelentős hátrányt összeszedve a következő időszakra, amikor a pártok közötti versenyzésre kellett volna felkészülni.

A hatalom gyakorlóinak egy olyan rendszert sikerült alkotniuk, amelyet néhány szakirodalom „versengő egypártrendszernek”⁴² nevez. Az MSZMP igyekezett részletesen felmérni az ellenzéket és pontosabb képet kapni az egyes mozgalmakról, szervezetekről. Grósz Károly ekkor még kijelentette, hogy a KB és a PB nem tart hivatalos kapcsolatot egyetlen független szervezettel sem. Ezen az állásponton a reformerek a Központi Bizottság szeptemberi és novemberi ülésén sem tudtak érdemben változtatni. Az elmozdulást ebben a kérdésben az egyesülési és gyülekezési jog szabályozásának felülvizsgálata jelentette. Az 1989 januárjában elfogadott új törvény ugyan elismerte a pártok létjogosultságát, mivel azonban a pártokról történő rendelkezést egy külön ezen szervezetekről szóló törvény hatáskörébe utalták, így ez a jogszabály lehetetlenné tette a bejegyzésüket és ezáltal törvényességüket.

A Grósz által hangsúlyozott „egy párt kell” tézis a kongresszus utáni félévben láthatóan megbukott. Nyilvánvalóvá vált, hogy az MSZMP már nem egységes, és az ennek megoldására tett lépések csak tovább mélyítették a szakadékokat az állampárt csoportjai között. Szándékosan használtam többes számot, hiszen túlzottan leegyszerűsítő lenne, ha konzervatív-

jelentős kihívást, hanem az MSZMP aktivizálódó reformszárnyától is el kellett határolódnia; 3. a korábbi szakszervezeti bázison nyugvó munkáspárti jelleg a gazdasági átalakítások során egyre inkább vállalhatatlannak, komolytalannak tűnt; 4. meg kellett szólítania és magához kellett vonzania azt a kimutathatóan még mindig jelentős baloldali szavazótábor, amely nem tudott döntené a reformkommunisták és az MSZDP között.

⁴² Ezt a fogalmat használja például Ripp Zoltán is, idézett művében. (Ripp Z. i.m. 225.)

reformer pólusra osztanánk a szervezetet. A KB Agitációs és Propaganda Osztálya egy rövid felmérés keretében öt laza csoportosulást különített el: 1. a hagyományosan gondolkodók; 2. reformerek, akik a kommunista és szociáldemokrata hagyományokat képviselték; 3. szélsőségesen konzervatívok és liberálisok; 4. a nemzeti érdekeket a nacionalizmusba hajlóan képviselők; 5. akik egzisztenciális okokból lettek párttagok, emiatt álláspontjuk kiszámíthatatlan.⁴³

1988 őszétől kezdve azonban már egyre gyakrabban és határozottabban jelent meg a párton belüli platformok szabadságának követelése. Mivel azonban ezek a csoportosulások szervezeti formát nem ölthettek – mert az sértette volna a „demokratikus centralizmus” elvét – könnyebb útnak tűnt kikerülni ezt a tilalmat úgy, hogy a párttól formálisan elkülönülő szervezeteket hoztak létre. Erre egy példa az 1988. november 11-én megalakított Münnich Ferenc Társaság, amely gyakorlatilag az MSZMP keményvonalasait tömörítő, szélsőbaloldali-konzervatív platform volt. Bár tagjai nem akartak önálló politikát folytatni, hiszen a monolitikus egypártrendszerben hittek, céljukként azt fogalmazták meg, hogy a párton belüli erőegyensúly megváltoztatását akarták elérni úgy, hogy az 1957-es kádári paradigmát követők kerüljenek túlsúlyba.

Az egyre jobban defenzívába szoruló MSZMP felrázására Grósz Károly tett kísérletet a november 29-i budapesti pártaktíván. Ekkor hangzottak el alábbi híres mondatai is:

„A harc eredménye csak tőlünk függ, mert osztályharc lett ez a javából. Attól, hogy képesek vagyunk-e visszanyerni önbizalmunkat, magunk mellé tudjuk-e állítani a józan erőket, s ha kell, határozottan fel tudunk-e lépni az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel szemben. Ha igen, megmarad a rend, a biztonság, túljutunk gazdasági nehézségeinken, megőrizzük értékeinket, s egy új, korszerűbb és hatékonyabban működő magyar szocializmust hozunk létre. Ha nem, az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – a fehérterror fog eluralkodni.”

Grósz célja egyértelműen az volt, hogy megállítsa a hatalmi viszonyok változásában tapasztalható tendenciákat. Azonban a fellépés nem egy erőteljes vezetést mutatott kívülrre, hanem sokkal inkább egy meggyöngyöltet, amely nem képes elismerni a változások elkerülhetlenségét és

⁴³ Ripp Z. i.m. 245.

emiatt fitogtatja hatalmát és erejét. Kérdés, hogy volt-e valódi rendteremtő szándék magában Grószban vagy a vezetőtestületekben. A miniszterelnök nem tagadta később, hogy valóban készültek olyan rendkívüli intézkedési tervek, amelyeket egy súlyos politikai válság idején kellett volna levezényelni. Azonban ennek a belpolitikai válságnak a kialakulása az ellenzéki csoportoknak sem lehetett érdekük, ezért decemberben nyolc független szervezet vezetője együtt fordult levélben a párttagokhoz, amelyben felvetették egy nemzeti kerekasztal szükségességét, amely nélkül nem lehet demokratikusan, alkotmányos eszközökkel rendezni a helyzetet.

A kialakulóban lévő patthelyzetet ismét Pozsgay Imre élénkítette meg. 1989 januárjában egy rádióinterjú alkalmával az 1956-os eseményeket népfelkelésnek minősítette, ezzel alapjaiban rengette meg a hatalom legitimitációját. A beszéd nyomán rögtön heves érzelmek törtek a felszínre. A párt végérvényesen kettészakadt, hiszen a keményvonalasok felháborítóknak ítélték, hogy egy ilyen magas beosztásban lévő párttag önkényesen és nyilvánosan átértékelje a rendszer egyik legitimációs pillérét. Személyes támadások egész hada indult Pozsgay ellen, amelyek leginkább felelősségre vonását követelték. Mindenki az ország két legfontosabb pozícióját birtokló személy, Németh Miklós frissen kinevezett miniszterelnök és Grósz Károly főtitkár reakcióját várta. Előbbi rendkívül taktikusan nyilatkozott, sokszínű folyamatról beszélt, amelyben megtalálható a népfelkeléstől kezdve a szocializmusellenes terrorlázádig mindenféle irányzat. Grósz is óvatos volt, a KB-re hárította a tanulságok levonását, saját maga pedig kitért a határozott véleménynyilvánítás elől. Mindenesetre a fordulat megkezdődött, a megindult folyamatokat már nem lehetett megállítani.

A főtitkár 1989. január 31-re rendkívüli PB-ülést hívott össze, melynek egyetlen napirendi pontja Pozsgay pellengérre állítása volt. A legjellegzetesebb és a későbbi időszakot is döntően befolyásoló felszólalás Nyers Rezső nevéhez köthető, akinek talán legfontosabb mondata ez volt:

„Túlmentek az események rajtunk. Én nem látok más lehetőséget, mint hogy vállaljuk a többpártrendszert.”

Döntés ekkor még nem született ez ügyben, azonban egy héttel később (látva, hogy Pozsgay népszerűsége a társadalom legtöbb rétegében milyen rohamosan növekedett) a PB úgy határozott, hogy a többpártrendszer javaslatának elfogadását terjesztik majd a Központi Bizottság elé.

1989 tavaszán tehát felgyorsultak az események. A február 10–11-i KB ülés pozitívan viszonyult Pozsgay Imréhez, illetve a többpártrendszer-

rel kapcsolatos javaslatokhoz; az ellenzékiek február 17-i nyilatkozatukban üdvözltek az állampárt irányváltását, továbbá javaslatot tettek kétoldalú tárgyalások megkezdésére, melyeken a békés átmenet módszerét kívánták kidolgozni; a március 15-re szervezett ellenzéki megemlékezésen több tízezer vettek részt és ünnepelhetek nyugalomban; március 22-én az ellenzéki szervezetek – készülve a kétoldalú tárgyalásokra – megalapították az Ellenzéki Kerekasztalt (EKA); április 22-én feloszlott a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ); május 8-án a meggyengült Kádár Jánost (aki még az utolsó hónapokban is a visszarendeződés lehetőségét szimbolizálta) felmentették minden vezető beosztás alól; május 13-án a kormány felfüggesztette a negatív szimbóliummá váló bős-nagymarosi vízlépcső magyarországi munkálatait; június 8-án Glatz Ferenc művelődési miniszter bejelentette, hogy az orosz nyelv kötelező oktatását megszünteti a kormány.⁴⁴

A Nemzeti Kerekasztal megalakulása és a többpártrendszer létrehozásának vitái

Az ellenzéki erők 1989. március 22-én az ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanácskének könyvtárában megtartották az EKA alakuló ülését. Az alapítók között volt a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság (BZST), a FIDESZ, az FKGP, az MDF, az MNP, az SZDSZ, az MSZDP és a Független Szakszervezetek Ligája (Liga). Az ülésre a nyolc szervezet egymástól helyenként eltérő, kevésbé kidolgozott tervezetekkel érkezett, így a legfontosabb célként a közös, egységes álláspont kialakítását jelölték meg, majd a konkrét tervek és a tárgyalási koncepciók kidolgozása következhetett.

Az MSZMP válaszként egyszerű taktikát alkalmazott. Ahhoz, hogy saját pozícióit megerősítse – egy esetlegesen létrejövő kétoldalú tárgyalásra –, az ellenzéki egység felbomlasztását akarta elérni. Első lépésként egy korlátozott politikai egyeztető fórum összehívását kezdeményezték, ahová az EKA szervezetei közül nem kapott meghívót a FIDESZ, a Liga és a BZST. „Saját oldalukról” azonban bőségesen válogattak meghívottakat, így értesítést kapott a konzultációs kerekasztalról a HNF, a Münnich Ferenc Társaság, a SZOT, a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége és a Magyar

⁴⁴ Romsics I. i.m. 539–540.

Nők Országos Tanácsa is. Ám az eredmény nem az elvártak szerint alakult. Az EKA a második ülésén egységesen kiállt az újonnan kialakított stratégia mellett. Ez tartalmazta, hogy kétoldalú egyeztetésekre van szükség az MSZMP és az EKA között, ahol mindkét fél saját maga dönthet arról, milyen szervezeteket, egyesületeket kíván a maga oldalán tárgyalóasztalhoz ültetni.

Az MSZMP, hogy eredeti tervét mégis végig tudja vinni, nyilvánosságra hozta az egyeztető fórum létrehozására tett javaslatát. Ezáltal kívánta lépéskényszerbe hozni az ellenzéki szervezeteket, hiszen egy visszautasítás ilyen körülmények között már sokkal inkább negatív érzéseket válthattott volna ki a társadalomból. Természetesen ezzel az EKA is tisztában volt, így a harmadik ülésükön már lényegi vita tört ki a felek között a fórumhoz fűződő viszony kialakítása kapcsán. Egy ideig úgy tűnt, hogy többségbe kerülnek azok a szervezetek, amelyek részt vennének a tárgyalásokon, végül azonban mégis az „ellenállók” akarata érvényesült. Döntésük értelmében Kónya Imre megbízottként megjelent a tárgyaláson, és ott előadta az EKA elutasító válaszát.

Az MSZMP azonban továbbra sem mondott le terve megvalósításáról, és egy hónappal az első kudarcba fulladt tárgyalást követően újabb egyeztető fórum összehívását kezdeményezte. Számításaik szerint az SZDSZ és a FIDESZ nyomása alól kikerülni akaró szervezetek pozitívan fogadták volna a javaslatot. Azonban a terv ekkor sem vált be, hiszen az EKA továbbra is egységesen utasította el a tárgyalást az MSZMP által szabott feltételek mellett.

A párt vezetőinek be kellett látniuk, hogy vagy érdemi lépést tesznek a két fél közötti nézetkülönbség áthidalására, vagy azok nagy eséllyel az állampártot teszik felelőssé az előkészítő tárgyalások kudarcáért. Továbbá az idő is sürgette őket, hiszen közeledett Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése. Egyértelmű volt, hogy június 16-a után sokkal kedvezőtlenebb helyzetből kellene folytatniuk az előkészítő munkát. Hogy ezt elkerüljék, egyeztető tárgyalásokat kezdeményeztek az EKA-val, ami egy hosszú alkudozási folyamatot indított el.⁴⁵

Június 9-én azonban mégis sikerült egy olyan tárgyalási koncepciót elfogadni és aláírni, amely alapként szolgálhatott az egyeztető fórum további menetével kapcsolatban. A legfontosabb alapelvei a megállapodásnak az alábbiak voltak:

⁴⁵ Ripp Z. i.m. 314–365.

- egyetlen politikai erő sem törhet a politikai jogok alkotmányellenes korlátozására;
- a népakaratnak szabad választáson kell érvényre jutnia;
- az átmenetet békésen és erőszakmentesen kell megvalósítani;
- a siker érdekében a feleknek megelőlegezett bizalommal kell egymáshoz fordulniuk;
- a tanácskozás nem gyakorol ugyan közvetlen közjogi funkciót, de intézkedési és jogszabályi tervezeteket dolgozhat ki;
- a tanácskozás ideje alatt egyik fél sem tesz olyan egyoldalú lépést, amely a közös célokat megghiúsítaná;
- a törvényalkotásra csak a politikai megállapodások után kerülhet sor.⁴⁶

A Nemzeti Kerekasztal alakuló plenáris ülését 1989. június 13-án tartották. Ezen a három érdekelt fél képviselője előadta célkitűzéseit és elveit, de az érdemi munka csak a pontos menetrend meghatározása után kezdődhetett meg.⁴⁷ A megállapodás szerint a tárgyalásnak hat témakört kellett érintenie, és ezek részletes megvitatására hat szakbizottságot kellett kialakítani.

Természetesen napirenden volt a többpártrendszer működésének kérdése is, hiszen külön bizottság foglalkozott a politikai pártok működésének jogi szabályozásával, illetve egy másik bizottság a választásokkal kapcsolatos akadályok (pl. választójog) elhárításával. Az iratokat és jegyzőkönyveket tanulmányozva egyértelműen látszik, hogy ez a téma sokkal kevesebb figyelmet kapott, hiszen olyan markáns kérdésekben alakult ki a felek között éles véleménykülönbség, mint például a köztársasági elnök megválasztása vagy az országgyűlési választás tervezett időpontja. Emiatt mindkét félnek el kellett döntenie a nyár folyamán, hogy melyek azok az ügyek, amelyekben a végsőkéig ki akarnak tartani az álláspontjuk mellett. Az MSZMP lényegében már a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak meg-

⁴⁶ A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I. kötet. Szerk. Bozóki András [et al.]. Magvető, Bp., 1999. 604–605.

⁴⁷ Ehhez azonban „túl kellett élniük” a megállapodásoknak június 16-át. Ezen a napon helyezték végső nyugalomra Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál és Szilágyi József földi maradványait. Az MSZMP vezetőinek reményei ellenére ez a nap a rendszerváltás szimbólumává vált, ami azt jelezte, hogy a Kádár-korszak végleg lezárult. Az esemény jelentőségéről bővebben: Rainer M. János: A rendszerváltás és az '56-os hagyomány. In: A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. VII. kötet. Szerk. Bozóki András. Új Mandátum, Bp., 2000.

kezdése előtt elfogadta a többpártrendszer kialakítását, feladva korábbi álláspontját belement még abba is, hogy a pártok engedélyezését ne egy külön párttörvény, hanem az egyesülési törvény szabályozza.⁴⁸ Egyedüli rendezetlen kérdésként a pártok működéséről és finanszírozásáról szóló jogszabályi javaslat maradt felszínen. Azonban Fejti György kijelentése nyomán (a pártvagyon dolgában az NKA nem illetékes, nincs se politikai, se jogi felhatalmazása rá) ez a vita is elülni látszott. A „frontvonalak” folyamatosan helyeződtek át a korábban már részletezett témakörökre.

1989. szeptember 18-án került sor a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások utolsó plenáris ülésére, amelynek célja az első szakasz megállapodásainak aláírása lett volna. Ekkor azonban felszínre kerültek az ellenzéken belüli feszültségek, a radikálisok és az MSZMP közötti feloldhatatlan ellentétek, így kevésbé ünnepélyes ceremónián, nem az előre eltervezett menetrend szerint írták alá a dokumentumot.⁴⁹

Október 23-án délből Szűrös Mátyás a Parlament erkélyéről kikiáltotta a harmadik Magyar Köztársaságot, ezt követően megkezdődhetett az új, demokratikus intézményrendszer kiépülése, amely végleg nyilvánvalóvá tette az államszocializmus és az egypártrendszer összeomlását Magyarországon.

Összegzésként ki kell emelni, hogy az 1980-as évek végén már nem csak felszínre kerültek a többpártrendszer gyakorlati megvalósításának lehetőségei, hanem fokozatosan mind nagyobb és nagyobb teret hódított meg az ellenzéki és állampárti gondolkodásban egyaránt.

Kezdetben az ellenzék sem mert „túl nagyot álmodni”, fokozatosan képzeltek el az egypártrendszerből többpártrendszerbe történő átmenetet, később azonban az MSZMP gyengeségét látva már egyre radikálisabb lépéseket tettek a céljuk megvalósítása érdekében. Eleinte mozgalmi és egyesületi keretek között kezdték meg szervezett működésüket, majd 1988 tavaszán és őszén legtöbbjük politikai párttá alakult át. Ekkor már

⁴⁸ Pártként definiálták azokat a szervezeteket, amelyek bejegyzett párttagsággal rendelkeztek, és bejegyzésükkor elfogadják és magukra nézve kötelezőnek ismerik el a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény szabályait.

⁴⁹ Az eseményről készült dokumentumokat lásd: A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. IV. kötet. Szerk. Bozóki András [et al.]. Magvető, Bp., 1999. 448–461., 492–507.

saját alapidokumentummal, ideológiai meghatározottsággal, párttagsággal és programtervvel rendelkeztek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt viszonyát a pluralizmushoz nagyjából három részre lehet osztani. Az első időszakban a Kádár János fémjelzte konzervatív erők akarata érvényesült, bár ekkor indult meg a párt belső erjedése és az értelmiség felpozícióba kerülése is. A második időszaknak én Grósz Károly főtitkárságának első évét tekintem, amikor igyekezett a „grósznoszty” révén reformerként feltűnni, de radikális átalakításokra nem volt hajlandósága. Végül pedig a harmadik időszak, amikor már elkezdődtek az Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, és egyre inkább természetesnek tűnt mindkét fél számára a többpártrendszer bevezetése.

Magyarországon, 1990 tavaszán országgyűlési választást tartottak, amelyen a többpártrendszer jegyében a pártok szabadon megjelenhettek, indulhattak, jelölteket állíthattak. Az azóta eltelt huszonhárom évben is ez a folyamat érvényesül, így bátran kijelenthető, hogy egy hosszú távú politikai rendszert alakítottak ki ebből a szempontból a felek a 1986 és 1989 között.

Felhasznált irodalom

Antal László–Bokros Lajos–Csillag István–Lengyel László–Matolcsy György: Fordulat és reform. Medvetánc, 1987. 2. sz.

Bihari Mihály–Pokol Béla: Politológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2009

Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). II. kötet. T-Twins Kiadó, Bp., 1995.

Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor: A magyar politikai rendszer. Osiris, Bp., 2007

Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II. kötet. Szerk. Romics Ignác.

Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom. Jel-kép, 1989. 4. sz.

Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Szerk. Földes György, Hubai László. Napvilág, Bp., 2010

Pozsgay Imre: 1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Püski, Bp., 1993

- Rainer M. János*: A rendszerváltozás és az '56-os hagyomány. In: A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. VII. kötet. Szerk. Bozóki András. Új Mandátum, Bp., 2000
- A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I. kötet. Szerk. Bozóki András, Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Magvető, Bp., 1999
- A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. IV. kötet. Szerk. Bozóki András, Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Magvető, Bp., 1999
- Ripp Zoltán*: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Napvilág, Bp., 2006
- Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp., 2010
- Társadalmi Szerződés. Szerk. Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia. Beszélő, Összkiadás II.

Racsko Réka

„A jövő oktatási környezetében az iskola falai nem leomlanak, hanem kitágulnak.”¹

Beszámoló a *Változó életformák, régi és új tanulási környezetek* címmel megrendezett XIII. országos neveléstudományi konferenciáról (Eger, 2013. november 6–9.)²

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága az Eszterházy Károly Főiskola szervezésében rendezte meg az immáron 13. alkalommal tartandó szakmai fórumot, amely azt a célt szolgálta, hogy a neveléstudományi kutatások és a pedagógia napi gyakorlatában egyre intenzívebb kihívásként jelentkező tanulási környezetek változásának elméleti és gyakorlati kérdéseit megvitathassák. A konferencián neveléstudományi szakemberek, oktatáskutatók, neveléstörténészek, szociológusok és gyakorló pedagógusok elemezték a változó tanulási környezetek és a 21. századi oktatási terek adta kihívásokat, és az ezzel kapcsolatos legfrissebb kutatási eredményeket.

A szakma legrangosabb éves seregszemléjét hatalmas érdeklődés övezte: a négynapos konferencián 464 résztvevő jelent meg, az 51 szimpóziumon 207 referátum, míg a további 48 szekcióban 186 tematikus előadás és 19 poszterprezentáció hangzott el. Jelen konferencia-összefoglaló célja, hogy a változó életformák és az új tanulási környezetek napjaink oktatásában betöltött szerepe témával kapcsolatos előadások kivonatát nyújtsa,

¹ Kárpáti Andrea gondolatai a jövő iskolájáról. Forrás. Eszterházy-körkép összefoglaló magazinműsor a konferencia eseményeiről.

² A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

és választ adjon arra a kérdésre, hogy milyen kihívások várják a 21. század pedagógusait és tanulóit az új oktatási környezetben.

Új környezet – új pedagógusok?

Digitális állampolgárság az újmédia világában – az elektronikus tanulási környezetek hatása

A tanárok iskolai feladataival, munkájával kapcsolatban számos – koronként, iskolatípusonként, felekezetenként is – változó elvárás fogalmazódott már meg. Ahogy Buda András előadásában elhangzott: a 18. században Tóth Pápai Mihály a magyarországi pedagógusképzés első tankönyvében írt arról, hogy a gazdasági, társadalmi változások hatást gyakorolnak az oktatók munkájára, a velük kapcsolatos követelményekre így „a tanárok egymást követő generációi mindig úgy érzik, feladataik egyre csak sokasodnak” (Tóth Pápai, 1797). Sok esetben a túlzott elvárások a pedagógusképzés és a hivatás szempontjából is teljesíthetetlenek, ezért okoznak zavarokat a pályára lépést tervezők és a már ott dolgozók körében is (Pfister, 2004). A tanulási környezetben alkalmazott információs és kommunikációs technológia tovább növelte a – valós vagy vélt – kihívásokat, és bizonytalanította el azokat, akik a tanári professzionalizációban és a pedagógusok tudásbirtoklásával kapcsolatos privilegizált helyzetében hittek (Garai, 2011).

Napjaink kutatásai túlléptek az eszközhasználat kérdésein, és inkább a technológiákkal kapcsolatos attitűdöket, a tanulási célú eszközhasználatot, illetve az új kommunikációs és kapcsolati formák oktatási hasznosulását vizsgálják, hiszen az információs társadalom korában az oktatókkal kapcsolatban alapelvárás a magas szintű digitális kompetencia, melyre már a tanárképzés során fel kell őket készíteni (Tóth-Mózer és Lévai, 2011; Ollé, 2011; Szekszárdi, 2011).

A digitális állampolgárság kompetenciarendszert a nemzetközi ISTE szervezet vezette be a 2000-es években, amelynek célja, hogy az ide tartozó készségek, képességek minden oktatási területen dolgozó szakemberrel szemben elvárhatók legyenek. A hazai kutatók – pl. Ollé János és Lévai Dóra – megalkották a digitális állampolgárság hármass modelljét, amely az alábbi pillérekre épül: digitális kommunikáció és eszközhasználat; digitális tevékenység; digitális értékteremtés, produktivitás. Ezen modell és részkompetenciái (a digitális eszközhasználat, hozzáférés, kommunikáció, digitális egészség, énmegjelenítés, együttélés, valamint digitá-

lis értékrend, produktivitás, időgazdálkodás) jól illeszthetők a pedagógus-életpályamodellhez, azon belül az e-portfólió témájához.

Ollé János *A virtuális oktatási környezet, nyílt oktatás, digitális állampolgárság* című előadásában beszélt arról, hogy az elmúlt években – főképp a felsőoktatásban és általában a felnőttképzésben – az online tanulási környezetek tanítást és tanulást támogató lehetősége a folyamatban részt vevők számára csaknem szükségletté vált. Ez a virtuális tanulási környezet hívta életre a sokak szerint új tanulási paradigmát, a konnektivizmust. Ennek során a nagy létszámú online csoportok bekapcsolását lehetővé tevő MOOC (*Massive Open Online Course*) kezdeményezések jöttek létre, amelynek keretében neves külföldi egyetemek kínálnak online videókursusokat és képzéseket. Az előadó azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy a hazai online tanulási környezetek elsősorban még mindig tartalomorientáltak és szabályozottak, instruktívak, és inkább a poroszos oktatási módszert követik, hasonlóan a hagyományos magyar osztálytermi környezethez. A jövőben tevékenység-központúnak kellene lennie, amelyben az egyén jelenléte és a kooperatív együttműködés a domináns.

Az elmúlt 100 évben 20-25 évvel nőtt a lakosság várható élettartama, amely szükségképpen magával hozta az új tanulási terek, módszerek előretörését és az erre való igényt, hiszen a felnőtt lakosság egyre nagyobb része kerül újra az iskolapadba, azaz a rendelkezésre álló idő és az új kihívások katalizálják a tanulási szándékot. Az élethosszig tartó és az élet minden területére kiterjedő tanulás általános elvárássá vált az információs társadalom polgárai számára. „Egy gyakorlatorientált világban az online környezetben való tanulás főképp az azonnaliság miatt népszerű” – mondta Benedek András *Az IKT tanulási környezet fejlesztése a pedagógusképzésben és -továbbképzésben* című előadásában.

Ehhez a koncepcióhoz kapcsolódik az újmédia mint fogalom megjelenése, amely nem csak eszközszinten van jelen a 21. századi oktatási terekben. Sok esetben tévesen a web 2.0 alkalmazásaival azonosítják, pedig „a tartalomszervezés és -közlés új értelmezését is magával hozta, amely elsősorban a digitalizáció során kialakult adatbázis logikát foglalja magában. Ennek során a hagyományos narratív felfogással ellentétben a tartalmak elemei és egységei újra feldolgozhatók, illetve tetszőleges sorrendben és módon fedezhetők fel” – hangzott el Forgó Sándor *Az információközvetítő szakmák új média kompetenciái, újmédia lehetőségei* című előadásában.

Kárpáti Andrea *A térszemlélet hagyományos és online értékelése: áttekintés*, illetve Molnár Gyöngyvér *A problémamegoldó gondolkodás fejlőd-*

dése és a fejlődés változása problémátípusonkénti bontásban című előadásában hívta fel a figyelmet az IKT-eszközök hatására, az új tanulási környezetben alkalmazandó immunokompetencia képességeire. Ez a fogalom a problémákra való rugalmas megoldások keresését jelenti, hiszen a jövő technológiája ezt a dinamikus problémakezelést követelné meg a tanulóktól. Ugyanakkor a kutatási eredmények azt mutatják, hogy az iskolában megtanult ismeretek a mindennapi életben nehezebben transzferálhatók, és a háttérben többek között a hazai szigetszerű oktatási módszerek és az elszigetelt ismeretelemek állnak. A problémamegoldás újfajta modellje – a PISA műveltségkonceptióját (OECD, 2010) beleszőve – tíz éve készült el.

A konferencia több előadója is felhívta a figyelmet a virtuális és online közeg veszélyeire. Boross Otília *Ciberbullying (kiberbasáskodás): amikor a játékból halálos fegyver lesz*, illetve Király Roland–Antal Márta–Kovács Emőd *A virtuális környezet hatásainak jobb megértése a gyakorlatban* című előadásaikban beszéltek erről a témáról. A kutatók szerint a legnagyobb probléma abból adódik, hogy a szülők nem ismerik kellőképpen a fiatal korosztály elsődleges kommunikációs terepét, a virtuális tereket, így a fiatalok minden félelem nélkül olyan tartalmakhoz is hozzájut(hat)nak, amelyhez valós környezetben egyébként nem férnének hozzá (pl. erőszakos, szexuális tartalmak). Az online felületen a mai generáció 75%-a naponta posztol és oszt meg különböző tartalmakat. Mindezt főképp a magamutogatás céljából teszi, szívesen hangoztatva: „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak.” A kutatók szerint az interneten elérhető, nem a korosztálynak megfelelő tartalmak, illetve a zaklatás problémájára a szülők és az idősebb korosztály felvilágosítása, illetve a folyamatba való bevonásuk jelenthet megoldást.

Az új tanulási környezetek egyik nagy előnyére Simonetta Polenghi, a Milánói Egyetem professzora hívta fel a figyelmet, aki hangsúlyozta: „az online elektronikus adatbázisok kedvező hatást gyakorolnak a kutatómunkára, hiszen új utakat biztosít az információszerzésben, így a neveléstörténet területén is.”

Hazai eredmények a nemzetközi tanulói mérések tükrében

A nemzetközi mérések (TIMSS, PIRLS, PISA) segítenek abban, hogy eredményeinket és helyzetünket összehasonlíthassuk és mérlegelhessük a többi országhoz viszonyítva. Andy Hargraves, a Boston College profesz-

szora, nemzetközi hírű oktatáskutató *A tanári mesterség erőforrásainak növelése a pedagógiai munka minőségének javítása érdekében* (*The Power of Professional Capital for Improving Teacher Quality*) című előadásában rámutatott a magyar eredmények értékelési szempontjaira, valamint a sikertényezők kérdéskörét is érintette.

A Nemzetközi Tanulói Teljesítménymérés Program (PISA) 2009 tavaszán zajlott le Magyarországon és a világ további 64 államában, amely ezúttal a digitális szövegértést is vizsgálta. A világhálón történő olvasás, tudatos és kritikus információkiválasztás, a digitális szövegekben való hatékony eligazodás, információkeresés és olvasás speciális ismereteket követel (pl. szükséges elsajátítani a görgetősávok, lapok, fülek, menük, listák, beágyazott hiperlinkek és nem lineáris szövegstruktúrák típusait, fajtáit és működését), ezeket nevezzük röviden a hipertextusban (szövegben) való tájékozódás képességének.

A digitális szövegértés tekintetében Korea, Ausztrália, Új-Zéland és Izland átlag feletti teljesítményt ért el, itt a digitális szövegértés teljesítménye meghaladta a nyomtatottét, míg azokban az országokban, ahol a digitális környezetben átlagosan vagy az alatt teljesítettek a tanulók, a nyomtatott szövegértési eredmény jobb mutatókat ért el. Így volt ez hazánkban is, ahol a nyomtatott szövegértési teljesítmény szintén magasabb értéket mutatott a digitálisénál. Ezzel a tudásterülettel – azaz az összetett szövegek, az új környezetben zajló szövegértés, a hipertextben való navigáció, illetve a több forrásból való információfeldolgozás sajátosságaival és jelentőségével – foglalkozott előadásában a Poitiers Egyetem professzora, Jean-Francois Rouet.

A tanulók képességszint szerinti megoszlása a digitális és a nyomtatott szövegértési eredmények alapján össz-OECD szinten átlagosan nagyon hasonló, ám az országok szintjén, így hazánkban is, komoly különbségek tapasztalhatók. Magyarországon azt látjuk, hogy a nyomtatott szövegértési eredményeknél az egyes szinteket elérő vagy azokat meghaladó diákok aránya hasonló az OECD-átlagokhoz. A magas, 5–6. szintekre sorolt tanulók aránya sajnos nem érte el az OECD-átlagot, a minimumszintet teljesítőké azonban igen. Ezzel szemben digitális szövegértésben nemcsak a legfelsőbb, hanem a 4., 3. és a minimumszintet elérő tanulók aránya sem éri el az OECD-átlagot, ráadásul minél alacsonyabb szintet nézünk, annál jelentősebb ez az eltérés. Ez azt jelenti, hogy a magyar tanulók képességeloszlása a digitális szövegértési skálán jóval szélesebb, azaz a legjobb és a leggyengébb tanulók eredményei távolabb helyezkednek el egymástól, mint a nyomtatott szövegekhez köthető feladatok esetében.

A felmérésben részt vevő országok között Magyarország az egyetlen, ahol az iskolában internetet használó tanulók digitális szövegértési teljesítménye szignifikánsan sokkal gyengébb (27 ponttal), mint az iskolában internetet nem használó tanulóké. A digitális és nyomtatott szövegértés-eredmények közötti különbség részben abból fakadhat, hogy az egyes országok GDP-je úgy tűnik, valamivel erősebben befolyásolja a digitális szövegértési teljesítményt, mint a nyomtatott szövegértés eredményét. A hazai értékek ugyanakkor nem elkésérítőek, tekintve, hogy az Egyesült Királysággal hasonló mutatókat értünk el.

Rouet professzor *A web-alapú tanulás: új lehetőségek és kihívások tanároknak és tanulóknak* (*Learning from Web-based information: New opportunities and challenges for students and teachers*) című előadásában hangsúlyozta: a PISA-mérések során tapasztalt különbségek hátterében olyan tényezők állhatnak, mint az intézmények felszereltsége, oktatási gyakorlata, vagy mint az új olvasási módszerek. Az új digitális szövegértés és a hagyományos lineáris szövegértés alapvetően tér el egymástól, és új készségek alkalmazását kívánja meg a felhasználótól. Az ide tartozó kompetenciák fejlesztése és vizsgálata még nyitott kérdés a kutatók számára. Az oktatási rendszernek nagy a felelőssége az új készségek fejlesztésében. Ezt főként az iskolában – családi háttértől függetlenül – kell megoldani úgy, hogy a feladat végrehajtását társadalmi kohézió övezze, és egyfajta közügyként támogassa.

A tudatos és kritikus médiaszöveg-értés, információfogyasztás fontosságát Köpeczi-Bócz Tamás is hangsúlyozta előadásában. Ugyanis hazánkban a médiaműveltség technikailag jelent meg, tartalmilag nem. Gyakori jelenség ugyanis – említette a miniszteri biztos –, hogy a mai vizuális, képernyőn felnőtt generáció tagjai csupán az informatikai ismeretek birtokában vannak, ugyanakkor nem rendelkeznek a médiaszövegek megértéshez szükséges ismeretekkel és további speciális készségekkel sem. Köpeczi-Bócz Tamás szerint a média manipulált világában való eligazodás minden pedagógus feladata kell, hogy legyen, a megoldás erre a problémára a tantárgyi integráció lehetne.

A nemzetközi mérések közül a 4. és a 8. évfolyamos magyar tanulók a nemzetközi olvasási teljesítményt mérő PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) és a természettudományos és matematikai kompetenciákat mérő TIMSS-vizsgálatban (*Trends in International Mathematics and Science Study*) elért eredményei összességében jónak minősíthetők, annak ellenére, hogy a szövegértésmérésben gyengébben szerepeltek, mint 2006-ban. Ennél (539 pont) csak tizenkét ország –

Hongkong, Oroszország, Finnország, Szingapúr, Észak-Írország, az Egyesült Államok, Dánia, Horvátország, Tajvan, Írország, Anglia és Kanada – tanulói érték el jobb eredményt. A hazai tanulók képességei olyan országok diákjaival tekinthetők egyenértékűnek, mint Hollandia, Csehország, Svédország, Olaszország, Németország, Izrael, Portugália, Szlovákia és Bulgária, és szignifikánsan jobbak, mint például a környező országok közül Ausztria, Lengyelország és Románia, vagy kicsit tágabban nézve Franciaország, Norvégia vagy Spanyolország tanulói.

A TIMSS-vizsgálat korábbi méréseiben a 8. évfolyamos magyar diákok eredményei a legjobbak közé tartoztak. Különösképpen igaz volt ez a természettudományra, amelyben a domináns távol-keleti országok után a magyar diákok tudása az egyik legjobb volt az európai országok között.

Sajnos a legutóbbi, 2012-es mérésen a finnek és az oroszok visszaesése mellett a hazai eredmények is romlottak: a kémián kívül minden tartalmi területen és kognitív műveletben, mindkét nem esetében és az összes képességszinten romlott tanulóink teljesítménye. A magyar diákok eredménye azonban továbbra sem mondható rossznak, hiszen tudásuk matematikából az Egyesült Államok, Anglia, Ausztrália, Szlovénia, Litvánia és Olaszország, természettudományból Anglia, Egyesült Államok, Ausztrália, Izrael és Új-Zéland 8. évfolyamos diákjaiéval egyenértékű, és jobb, mint például a svéd és a norvég tanulóké.³

A legjobban teljesítő országok titkát Andy Hargraves abban látja, hogy a tanárok presztízse ezekben az országokban nagyon magas, és az oktatás megbecsült és stratégiaileg hangsúlyos terület, amely többek között az anyagi juttatásokban is megjelenik, azonban nem ez a kizárólagos: „a jó pedagógiai munka nem a jó fizetésen múlik, azonban óvakodni kell a rossz fizetéstől” – idézte Hargraves. „Én a tanár vagyok, és nem csak egy tanár” – vallják a finn pedagógusok, amely nagymértékben hozzájárul a hatékony pedagógusi munkához. A finn tanárok nagy hangsúlyt helyeznek a képzők képzésére, amelyet jól illusztrál az a statisztika, miszerint a finn tanárok kevesebb időt töltenek az osztályteremben, azonban minél többet a mások gyakorlatának megértésével. A kollaboráció tehát a jövő oktatásában kulcsfontosságúvá válik, amelyet Jean-Francois Rouet is hangsúlyozott a web-alapú tanulás kapcsán.

³ Megjelent a tanulók szövegértési (PIRLS) és matematikai-természettudományi (TIMSS) teljesítményét mérő 2011-es összefoglaló jelentés. Forrás: URL: <http://www.ofi.hu/hirek-aktualitasok/megjelent-tanulok>

Hazánk meglehetősen rosszul szerepelt abban az UNICEF⁴ által 2013 áprilisában közzétett kutatási jeletésében, amelyben többek között a gyermekek egészségét és boldogságfaktorát mérték. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a magyar társadalom – a tanulói mérések eredménye alapján – tehetséges és sikeres, azonban boldogtalan. Ez az általánosan megfogalmazott tény (sztereotípia?) az oktatásunkra is rányomja a bélyegét. Hargraves hangsúlyozta, hogy a tanárok szerepe ebben is kulcsfontosságú, és a tehetségfejlesztés mellett az esélyegyenlőség is központi kérdés, hiszen azoknak is meg kell adni a siker lehetőségét, akik nem sikeresek, hiszen a gyermek egy teljes ember, nem csak egy kognitív fejlesztési pont. Ez a kijelentés összhangban áll az Európai Unió 2020 stratégiájával, valamint a hazánk Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020-as célkitűzéseivel.

A nemzetközi trendek egyre inkább azt hangsúlyozzák, hogy a mérések nem mindenhatóak, hiszen alapvetően a tanítás határozza meg, hogy mit csinál jól a tanuló, és nem a mérések. Kifejezetten elutasítják a mérésekre történő célzott felkészítést, hiszen ez sok esetben fals eredményhez vezet. Bátorítani kell az embereket az új tanulási környezetek megértésére, hangsúlyozta Hargraves az előadásában.

A konferencián tehát kiemelt figyelmet kapott a pedagógus szerepe, a szakma kihívásai és a pedagógusminősítési rendszer elméleti és gyakorlati aspektusa. A kutatók egybehangzóan vallják, hogy a technológiai fejlődés egyszerűen csak eszköze a megvalósításnak, a folyamatban a pedagógus a kulcsszereplő: „nem tud egy társadalom lelkének lelkesebb kinyilatkoztatása lenni annál az útnál, amiben a gyerekeit és a tanárait kezeli” – idézte fel Hargraves Nelson Mandela gondolatát.

A pedagógusok szerepe és kihívásai az új tanulási környezetekben: fókuszban a pedagógus-életpályamodell

A pedagógusokkal kapcsolatos szimpóziumok, előadások a pályaalkalmasság, a pedagógusi munka, az új értékelési rendszerek, valamint az új tanulási környezetekben való kihívások témák köré szerveződött. Az iskola környezete és maga az iskola is folyamatosan változik, ezek a vál-

⁴ An overview of child well-being in rich countries: a comprehensive assessment of the lives and well-being of children and adolescents in the economically advanced nations. 2013. April. ISBN 978-88-6522-016-0. URL: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc11_eng.pdf

tozások, közöttük a pedagógus-életpályamodell bevezetése új kihívások elé állítja a pedagógusokat – vezette be a *Fókuszban a pedagógus-életpályamodell* egyik előadását Antalné Szabó Ágnes.

A pedagógusi pálya megítélése sajnos hazánkban alacsony presztízsű. Tény, hogy Európában a fizetési keretszámok tekintetében sereghajtók vagyunk a többi értelmiségi réteg – például a jogász vagy a mérnök – vásárlóerejéhez képest. Az előbbi tény mellett a pedagógusok minősítésének, értékelésének átgondolását, az életpályamodell kidolgozását az a megfigyelés hívta életre, hogy a nemzetközi méréseken jól teljesítő országokban a magas teljesítmény titka a fejlett pedagógusértékelési rendszer. A szakértők szerint a kompetenciák bizonyos szintje együtt jár a teljesítmény növekedésével – fejtette ki Halász Gábor, aki a modell kidolgozásában külső szakértőként vett részt.

A konferencia *Intézményi minőségértékelés megújult keretrendszere* szimpóziumában az Oktatási Hivatal munkatársai a tanfelügyelet és az életpályamodell-értékelés főbb koncepcióit mutatták be, amelyet – többek között – az önértékelési és a külső értékelési rendszerek összehangolását célzó európai uniós irányelvek hívtak életre.

A nemzetközi kutatásokban fordulópontot jelentett Scheerens holland kutató vizsgálata, aki OECD-s, amerikai, angol és holland kutatások és empirikus felmérések szintetizálásával 16 olyan tényezőt (faktort) azonosított, amelynek más tényezőknél jóval erősebb hatása van az iskolai működés minőségére, sikerére. Scheerens publikációi nagy nemzetközi visszhangot keltettek, és ezek hatására több hasonló, szintetizáló jellegű vizsgálat indult.

Egy másik nemzetközi áramlat a tanulási kimenetek (learning outcomes) oldaláról értelmezi az oktatási folyamatot. Míg korábban a tanítási és tanulási célok megvitatása és kitűzése körüli dolgokra (a bemenetre) összpontosult a kutatók figyelme, addig az elszámoltathatóság (accountability), az eredmények hangsúlyosabbá válása azt mutatja, hogy a pedagógia területén egyre jobban erősödik az oktatásirányítási mozgalom.

A *TÁMOP 3.1.8.* keretében elvégzett kutatás és fejlesztés először a klasszikus scheerensi sikertényezők hazai vizsgálatát és részleges átalakítását végezte el. A kapott – immár a magyarországi környezetben is jól értelmezhető – szempontsört egy egyszerű és könnyen átlátható szerkezetbe tördelte, erre értelemszerűen adódott az EFQM hazai szereplők által is jól ismert és népszerű keretrendszere. Ezt követte a kialakult standardok tesztelése, amely fókuszcsoporthoz beszélgetéseken és iskolai mű-

helymunkákon keresztül jelenleg is zajlik. A minőségstandardok véglegesítése a tesztelés tapasztalatai alapján történik, de figyelembe kell venni olyan külső tényezőket is, mint pl. (1) a külső ellenőrzési rendszer jogszabályi kereteknek megfelelően kidolgozott standardjai; (2) az intézményvezetők a közoktatás irányítási rendszerének átalakításából adódó megváltozott feladatköre; (3) de megoldásra vár a magyar oktatásügyben 1990 óta definiálatlan *elfogadhatatlan szakmai teljesítmény* kérdése is.

A kutatás eredménye egy olyan nemzetközi vizsgálatokon alapuló minőségirányítási standard, amely megfelel a hazai oktatásirányítási törekvéseknek, és figyelembe veszi az intézmények helyi sajátosságait is. A kutatásokra épülő fejlesztések az intézményi minőségstandard, a külső értékelési rendszer és az intézményi önértékelés megújítását, egységes összefüggő rendszerbe foglalását célozzák. A megújítás egyik fontos szempontja a tény alapú tervezés és fejlesztés lehetővé tétele a rendelkezésre álló adatok rendszerbe szervezésével, amelyre majd egy későbbi önálló kutatás épül.

Az intézményi minőségstandard szerepe az értékelési területek, szempontok rögzítése, az értékelés forrásaira vonatkozó javaslatok megfogalmazása, egyúttal az intézményi jó működés fogalmának, szintjeinek definiálása az európai uniós ajánlásoknak és nemzetközi kutatási eredményeknek megfelelően. A külső értékelési rendszer esetén a kiindulási alap a jogszabályban rögzített kereteknek megfelelően kidolgozott pedagógiai-szakmai ellenőrzési standard, ennek működését vizsgálják a kutatók, miközben javaslatot tesznek a minőségstandarddal és a pedagógus-életpályamodellhez kapcsolódó minősítési rendszerrel való összehangolásra is. Az önértékeléshez kapcsolódó kutatás feladata olyan, a kidolgozott minőségstandard és külső értékelési standardokhoz szorosan kapcsolódó önértékelési standard kidolgozása, amely egyúttal az intézményi sajátosságokat is figyelembe veszi.

„A felsorolt értékelési elemek és a hozzájuk kapcsolódó fejlesztések támogatásához szükséges kidolgozni a köznevelés törzsindikátorainak rendszerét. Ez az indikátorrendszer egy olyan kutatás eredménye lesz, amely az indikátorképzés formai, tartalmi, eljárásbeli követelményeit figyelembe véve az igények és a rendelkezésre álló adatok vizsgálatával, összehangolásával és rendszerezésével a lehető legegyszerűbb módon kísérli meg leírni a szakterület működését” – fejtette ki Maus Pál előadásában.

Kotschy Beáta *A pedagógusok szakmai fejlődésének sztenderdjei és az életpályamodell kapcsolata* című szimpózium előadásában azt hangsú-

lyozta, hogy sokszor nem gondolunk bele abba, hogy a pedagógus ugyanúgy társadalmi szereplő és munkavállaló, mint a többi értelmiségi. Ezen változtat majd az új minősítési rendszer. Kiemelte továbbá, hogy a tanári kompetenciák kialakítása során (a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően) az Egyesült Államok kompetencialistáját tekintették egyfajta kiindulópontnak, amely a tanuló személyiségének megismerését, a tanulócsoporthoz kialakítását hangsúlyozza a szakmai elkötelezettség, a tanulás támogatása és a hatékony kommunikáció és együttműködés mellett.

A pedagógus-életpályamodellben nyolc pedagóguskompetencia és az ehhez tartozó indikátorok kerültek kidolgozásra – ismertette Falus Iván a *Fókuszban a pedagógus-életpályamodell* szimpózium során. A digitális kompetencia azonban nem jelenik meg egy kilencedik területként a kidolgozott értékelési rendszerben, hanem integráltan szerepel a többi kompetenciaterülethez kapcsolva. Ennek oka, hogy az Európai Unió 2020-as stratégiájában ez egy hangsúlyos, kiemelt fejlesztési terület, és a digitális állampolgárság megvalósulása érdekében a nemzetközi elvárások alapján már mindenkinek rendelkeznie kell a digitális műveltséggel. Az oktatási intézményekben törekedni kell ennek fejlesztésére, amelyet a pedagógusok a saját oktatási céljaik IKT-eszközökkel való támogatásával és a tantárgyi integrációval tudnak leginkább erősíteni – mondta Kerekes Balázs *Az e-portfólió szerepe a pedagógus IKT-kompetenciáinak vizsgálatában* című előadásában. A minősítési rendszer során a magasabb pedagógusi szintre kerülés érdekében az oktató portfóliót készít saját eddigi munkáiból és elért eredményeiből, amelyet a külső szakértők órafoglalkozáslátogatása követ, majd a portfólióvédésre kerül sor.

A pedagógusok életútján ugyanis három nagy szakasz figyelhető meg az iskolába való bekerülés után: az első három év során „túlél”, adaptálódik a helyi iskolai viszonyokhoz, megtanul tanítani. Ezt követően kettéválik az út: az egyik során az elvárások teljesítésére szorítkozik, míg a másik során fejleszt, kutat, alkot, azaz innovatív pedagógussá válik. Az előbbi során néhány év alatt kiegészít tapasztalnak, míg a második életformává válik, és a nyugdíjba vonulásig kitart.

Tóth Mária, az Oktatási Hivatal munkatársa hangsúlyozta, hogy nem lehet egységes teljesítménystandardok mentén értékelni, és a pedagóguspályán nem lehet kész sémákat átvenni. Hazai sajátosság, hogy az intézményi rendszer helyett központi értékelés működik, amelynek keretében a pedagóguskompetenciák fejlettségi szintjei (sztenderdjei) alkalmazásra kerülnek.

Fontos kiemelni *A pedagógus-életpályamodell területi és mobilitásra gyakorolt hatása* előadás lényegét, amely abból a tényből indult ki, hogy a pedagógusok bérezési rendszerének problémája évek óta folyamatosan foglalkoztatja a neveléstudományi, közgazdasági és szakpolitikai szakembereket. A jelenlegi szabályozás – a minősítési rendszer hiánya miatt – elsősorban azokat jutalmazza, akik munkakörükön belül középserű teljesítményt nyújtanak, és mindezt minimális ráfordítással. A többletmunkavégzést és a magas szakmai színvonalat a szabályozás semmilyen módon nem különbözteti meg sem bérben, sem egyéb lehetőségekben. A közoktatás napjainkban is folyó átalakítása során – a korábbi teljesen vagy erősen decentralizált finanszírozási modellhez képest – Magyarország a központi bérfinanszírozásra épülő rendszer és ezen belül ennek is egy elég sajátos modellje megvalósításának irányába mozdul el. A központosított finanszírozás, illetve az állam munkáltatói szerepbe történő belépése egy ilyen előmeneteli rendszer bevezetését sok tekintetben megalapozhatja – fejtette ki Nagy Zoltán.

Az előmeneteli rendszer kutatása során a szakemberek abból a feltételezésből indultak ki, hogy a nagyobb szakértelemmel rendelkező pedagógusok értékesebb, magasabb minőségű munkát végeznek, tehát két ugyanolyan körülménnyel rendelkező (pl. családi háttérindex) intézmény közül ott teljesítenek jobban a tanulók, ahol felkészültebbek a pedagógusok.

Az előmeneteli rendszer a területfejlesztés és az ágazati irányítás célzott minőség-növelő eszköze mellett a tanárok mobilitásának ösztönzőjeként is pozitív hatással lehet a foglalkoztathatóságra. Magyarországon a pedagógusok megközelítőleg 7%-ának kell naponta 26 km-t megtennie, háromnegyedük 30 percen belül eléri az intézményt, és alig 4%-uk utazik egy óránál többet. A kutatás keretében azt is vizsgálták, hogy miként változhat a pedagógusok mobilitási hajlandósága az előmeneteli rendszer területi alapú működése mellett.

Az előadás során az Oktatási Hivatal munkatársai bemutatták az elérhető személyi adatok elemzésével az előmeneteli rendszer várható költségeit, a vizsgálandó tankerületek kiválasztási módszerét, valamint a minősítések várható alakulását és ezzel összefüggésben az intézmények által elért eredményeket. A témának különös aktualitást ad az új pedagógus-előmeneteli rendszer – és az ehhez kapcsolódó minősítési eljárás – 2013 őszére tervezett bevezetése.

A gyakorló pedagógusok mellett nagyon hangsúlyos szerepet kaptak a jövő pedagógusai is, *A tanárképzés és rekrutáció: azaz kiket vonz a pálya* szimpózium keretében részletesen foglalkoztak ezzel a Debreceni Egye-

tem, a Szegedi Tudományegyetem és az Oktatókutató és -fejlesztő Intézet munkatársai.

A vizsgálatok eredményei szerint a tanárok végzettségben is kifejeződő tudása meghatározó tényező az oktatás minőségét illetően. A sikeres oktatási rendszerek már a képzésbe lépéskor igyekeznek kiválogatni a legtehetségesebb hallgatókat; ehhez azonban szükséges, hogy a pedagóguspálya vonzó legyen a fiatalok számára. Ebből a szempontból, de a későbbi pályaelhagyás tekintetében is az egyik meghatározó tényező a tanári pálya presztízse, utóbbi pedig szorosan összefügg a társadalom tanárképével, továbbá a leendő és a már pályán levő pedagógusok önképével, emellett az elérhető keresetekkel és a képzési-továbbképzési rendszerrel (Polónyi és Tímár, 2001, Polónyi és Tímár, 2006; Varga, 2007; Sági és Ercsei, 2012).

A szimpóziumon hallhattunk egy olyan, öt közép-európai országra kiterjedő vizsgálat első eredményeiről, melyben a tanárképzéssel kapcsolatos társadalmi problémák kerültek a középpontba. A kutatásban érintett országok közös gondja, hogy miközben a perifériás régiókban az oktatással mint modernizációs és integrációs eszközzel kapcsolatban igen magasak a társadalmi elvárások, ezek nagysága nem korrelál a pedagóguspálya társadalmi megbecsültségével, és a tanári pálya vonzása is visszaesett. A szakemberek a pedagógusképzés és -továbbképzés oktatáspolitikai és tantervi aspektusainak összevetése mellett a pedagógusképzésben tanulók feminizációjának, a rekrutációjuk társadalmi és területi sajátosságainak, a tehetséggondozás, előzetes szakmai szocializáció és a szakmai jövőtervek összehasonlító vizsgálatára vállalkoztak. A szimpóziumban nemzetközi kutatócsoport magyar képviselői mutatták be eredményeiket.

A szomszédos országokat érintő rövid kitekintést követően a második előadás arra világított rá, hogy sok a bizonytalan hallgató: a lányok közel fele, a fiúk kétharmada fontolgatja, hogy inkább más pályán próbál szerencsét. Az előadás empirikus része egy regionális, több országra kiterjedő vizsgálat adataira épült. A megkérdezett hallgatók (N=2.728) közül a tanárképzésben részt vevők a minta 14 százalékát tették ki. A szimpóziumban bemutatott kutatások a professzionalizáció és a szakmai presztízsz szoros összefüggésére hívták fel a figyelmet. Az eredményeink rámutattak arra, hogy ha a hangsúly a tudományos igényű továbbképzésekre – egyebek mellett a doktori képzésre – kerül, az hozzájárulhat a tanári pálya presztízisének növekedéséhez, a tehetségesebb hallgatók pályán maradásához, ami a sikeres oktatási rendszer elengedhetetlen feltétele.

Összegzés

A konferencia a *Változó életformák – régi és új tanulási környezetek* téma köré szerveződött, ahol szó esett neveléstörténeti kutatásokról, a neveléstudomány új irányzatairól, a pedagógiai professzió hatékonyságnövelésének alternatíváiról, hálózatkutatásról, az újmédia oktatásbeli alkalmazásáról. A XIII. országos neveléstudományi konferencián hallhatunk azokról az elektronikus tanulási környezettel kapcsolatos tapasztalatokról és eredményekről, amelyeket a közoktatásban, a felsőoktatásban érintett oktatók és kutatók publikáltak. A szakmai rendezvényen szó esett a pedagógusok és az oktatási intézmények eredményessége, külső és belső értékelési rendszer témaköréről, de nagy érdeklődés kísérte a nemzetközi és a hazai tanulói teljesítménymérések eredményeit, illetve a természettudományos oktatás legújabb kérdésköreit ismertető referátumokat is.

A tanácskozás mottójának – elismerve az állandóan változó létformák és oktatási terek tényét, a külső körülményekhez alkalmazkodni kívánó pedagógus belső megújulás iránti igényét és szükségességét – mégis egy olyan Pukánszky Béla idézetet választok, mely a jelen és a múltbéli értékek, tapasztalatok megőrzésének fontosságára figyelmeztet:

„Légüres térben élő, múlt nélküli emberek nem lehetnek pedagógusok.”

A kötet szerzői

- Balogh Sándor könyvműves szakoktató, Képző- és Iparművészeti Szak-
középiskola és Kollégium (Budapest)
könyvrestaurátor, Georg-August-Universität (Göttingen)
- Bognár Tímea könyvtárostanárs és iskolai könyvtáros, Bláthy Ottó Szak-
középiskola, Szakiskola és Kollégium (Tata)
- Fábián Máté történelem MA szakos hallgató, Eszterházy Károly Főiskola,
Történelemtudományi Intézet (Eger)
- Kardos Zsuzsanna történelem-informatika szakos tanár és iskolai könyv-
táros, Hunyadi Mátyás Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Általá-
nos Iskola (Törökszentmiklós)
- Körmendiné Pók Zsófia könyvtáros, Heim Pál Gyermekkorház Egészség-
ügyi Szakkönyvtára (Budapest)
- Lengvári Csaba történelem BA szakos hallgató, Eszterházy Károly Főis-
kola, Történelemtudományi Intézet (Eger)
- Racsko Réka tanársegéd, Eszterházy Károly Főiskola, Humáninformatika
Tanszék (Eger)